

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 2 (4)

Львів 2019

УДК 33+34+159.9](051)
С69

С69 **Соціально-правові студії**: науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Вип. 2 (4). 128 с.

Виходить чотири рази на рік.
Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 червня 2019 р. № 11)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:
Вул. Городецька, 26, м. Львів, 79007, Україна
Тел.: +380 (32) 233-20-80
Веб-сайт: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України – категорія «Б» (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною Інтернет-Системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.
Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 2 (4)

Lviv 2019

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios: scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv: LvSUIA, 2019. Issue 2 (4). 128 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of June 26, 2019 No. 11*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:

Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine

Tel.: +380 (32) 233-20-80

Website: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» is indexing in:

- The list of scientific professional editions of Ukraine – category «B»
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the journal is required.

Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент (Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан);
Бошкович Александер (Bosković Aleksandar), доктор філософії, доцент (Белград, Республіка Сербія);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії (Белград, Республіка Сербія);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Вішнівські Бернад (Wiśniewski Bernard), доктор габілітований, професор, інженер (Щитно, Республіка Польща);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики (Щитно, Республіка Польща);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор (Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор (Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор (Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, доцент (Дрогобич, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор (Одеса, Україна);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України (Львів, Україна).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Full Member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor (Baku, the Republic of Azerbaijan);

Boshkovych Aleksander, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Belgrade, the Republic of Serbia);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia (Belgrade, the Republic of Serbia);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Vishnievski Bernard, Habilitated Doctor, Professor, Engineer, (Shchytno, the Republic of Poland);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, member of the Polish Society of Security Sciences, member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory (Shchytno, the Republic of Poland);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor (Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, active member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Professor of Management Department of Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor (Drohobych, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Odessa, Ukraine);

Fleichuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Lviv, Ukraine).

Розділ 1

Філософія та психологія права

Chapter 1

Philosophy and Psychology of Law

UDC (УДК) 340.12

Рабінович Сергій Петрович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: serg_rabin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

Бесага Ірина Василівна,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: animespirit12@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ВЕРНЕРА МАЙХОФЕРА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ В РАДЯНСЬКОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ

Анотація. Осмислено особливості методологічних підходів до інтерпретації філософсько-правових поглядів видатного німецького правознавця ХХ століття – Вернера Майхофера у радянській науковій літературі. Розкрито суть і характер впливу панівного праворозуміння та ідеологічних настанов на оцінку спроби обґрунтувати онтологічний взаємозв'язок права з буттям людини з позицій екзистенціалізму. Виокремлено елементи концепції В. Майхофера та проблемні питання, що виступали предметом критичного розгляду у радянський період. Констатовано зміни теоретичних підходів до висвітлення поглядів німецького філософа права та виділено низку аспектів його доктринальної спадщини, що викликають поглиблений інтерес на пострадянському просторі.

Ключові поняття: Вернер Майхофер, екзистенціалізм, екзистенціальна філософія права, праворозуміння, відроджене природне право.

Rabinovych Serhiy,

Doctor of Legal Sciences
Professor of Lviv National University named after Ivan Franko
e-mail: serg_rabin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

Besaha Iryna,

post-graduate student of the Department
of Theory and History of State and Law,
constitutional and international law,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: animespirit12@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPT OF WERNER MAIHOFFER AS A SUBJECT OF STUDY IN SOVIET LAW

Abstract. German lawyer Werner Maihofer belongs to the most significant researchers of the last century who tried to justify legal ontology based on the philosophy of existentialism and whose conceptual achievements denied the prevailing legal doctrine in the countries of the former socialist «camp». Actualization of philosophical and legal discourse in the field of natural-legal doctrines in the post-Soviet space requires clarification on the study state of the Maihofer's concept in the scientific works of his contemporaries.

The features of methodological approaches to the interpretation of the views of W. Maihofer in the Soviet period are well understood and comprehended. The essence and character of the influence of the prevailing legal thinking and ideological guides on the evaluation of the attempt by the German philosopher

of law to substantiate the ontological connection of law with the existence of man from the standpoint of existentialism is revealed.

It was established that the sphere of interest of Soviet researchers was made up of Maihofer's components such as existential *Als-Sein*, «the nature of things», the Maihofer's understanding of the «What ought to be» (*das Sollen*) and its relation with positive law. Considerable attention was paid to the peculiarities of the interpretation of the concepts of «relations», «situation», «social role», «expectations» and «reasonableness».

A few problematic aspects in the concept of the German jurist, which were singled out by the authors of the publications under study, are outlined. The most developed among them include: the possibility of obtaining objective scientific results based on existentialist's understanding of law; the status of the concept of W. Maihofer as ontological or deontological, as well as the substantiation of the normativity of the «What ought to be», deduced from a particular situation.

It is proved that those legal positions of W. Maihofer, which did not contradict the Soviet approach to the substantiation of the concept of law, were not received in the analyzed works of detailed elaboration. Instead, the above-mentioned positions were used as an auxiliary tool for criticizing other doctrinal provisions of W. Maihofer.

The peculiarities of the influence of historical processes on approaches to the interpretation of the views of the German jurist are considered. The tendency of the return of the philosophers of law to the analysis of the ideas of W. Maihofer is established and the problematic issues in his conception are highlighted, which today give rise to in-depth interest.

Key concepts: Werner Maihofer, existentialism, existential philosophy of law, legal thinking, revived natural law.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-8-15

Вступ

Для сучасного, пострадянського періоду розвитку українського правознавства притаманна відмова від ідеологічного монізму й плюралізація пізнавальних засад, зокрема у сфері філософії права. Відповідно, піддаються переоцінці і ті ідеї та концепції, що пропагувалися, і ті, що заперечувалися панівною правовою доктриною на теренах країн колишнього соціалістичного табору. До таких напрямів філософсько-правової думки можна віднести, зокрема, екзистенціалістські підходи до права, що донедавна носили клеймо «буржуазного ідеологічного супротивника» марксистсько-ленінської доктрини, а нині викликають поглиблений дослідницький інтерес.

До найбільш значущих представників правового екзистенціалізму, чії концептуальні здобутки поки що недостатньою мірою відрефлексовані в українській юриспруденції, належить видатний німецький правознавець ХХ століття Вернер Майхофер (Werner Maihofer). Його ідеї вироблені на основі поєднання філософії екзистенціалізму та соціології права, містять вельми цікаві з теоретичного погляду та практично значущі положення. Повернення до аналізу напрацювань В. Майхофера, їх очищення від ідеологічно забарвленої критики та переосмислення в умовах сьогодення може сприяти відкриття нових шляхів розвитку філософсько-правового дискурсу в Україні.

Починаючи з кінця 50-х років минулого сторіччя, в радянській науковій літературі та правознавстві соціалістичних країн критичне коментування правових поглядів В. Майхофера здійснювалось Л. Г. Грінбергом

[1], В. П. Желтовою [2; 3], В. К. Забігайлом [4], І. Б. Зільберманом [5], В. Д. Зорькіним [6], Г. Кленнером (Hermann Klenner, 1984) [7], К. А. Моллнау (Karl Mollnau, 1974) [8], В. Пешкою (Vilmos Peschka, 1962) [9], Е. Л. Розіним [10], В. О. Тумановим [11; 12], В. О. Четверніним [13; 14; 15] та М. Д. Шаргородським [16; 17].

У пострадянський період актуалізація екзистенціалістсько-правової проблематики і, зокрема, ідей В. Майхофера, пов'язана з дослідженнями С. І. Максимова [18], Г. В. Мальцева [19], О. В. Стовби [20; 21], В. І. Павлова [22], Ю. Є. Пермякова [23], А. А. Козловського [24] та ін.

Попри значну увагу дослідників до творчості німецького правознавця, нині недостатньо вивченими є і теоретичні засади інтерпретації поглядів В. Майхофера у радянський період, і питання адекватності трактування та об'єктивності критики його концепції філософами та теоретиками права.

Вільне від ідеологічної заангажованості та різнобічне переосмислення правової антропології та онтології В. Майхофера вимагає насамперед з'ясування стану дослідження його концепції в працях її сучасників, до яких належали, зокрема, правознавці СРСР та країн соціалістичної співдружності. Таке з'ясування становитиме мету пропонованої розвідки.

1. Загальна характеристика філософсько-правових ідей Вернера Майхофера

Трагічні події ХХ століття, передовсім – злочини, вчинювані тоталітарними режимами з використанням чинного законодавства, поста-

вили під сумнів ідеї легістського позитивізму та зумовили необхідність пошуку нових, людиномірних основ права, вищої справедливості, що зрештою призвело до відродження в західній юриспруденції ідеї природного права.

В. Майхофер (1918–2009) створив свою оригінальну концепцію у загальному напрямі некласичних юснатуралістичних (непозитивістських) доктрин на основі філософії екзистенціалізму. Основний елемент останньої – специфічно трактована людська реальність (екзистенція) – могла б, на його думку, слугувати об'єктивною основою для нового права. Правознавець намагався довести укоріненість права у бутті людини. Для досягнення цієї мети було висунуто тезу, згідно з якою людське існування за своєю суттю є буттям-з-іншими, причому не деяким абстрактним буттям «взагалі», а завжди конкретним *буттям-як*: як-батько, лікар, продавець тощо. Для позначення цього специфічного буття В. Майхофер вводить новий екзистенціал *Als-Sein* (буття-як), який виявляє соціальну природу людської екзистенції [25, с. 32].

Німецький правознавець робить висновок, що люди, які перебувають у подібних ролях чи ситуаціях, типовим чином відчувають наслідки впливу цих ролей та ситуацій на власні інтереси та очікування та сприймають їх як користь або ж як шкоду. Так, *Als-Sein* виступає як місце розгортання свого буття Самістю, та як своєрідний локус існування права. Останнє стає видимим при осмисленні конкретної ситуації з усіма констеляціями інтересів і очікувань, що пов'язані з виконанням людиною певної соціальної ролі [26, с. 21–23]. Як наслідок, структура життєвої ролі включає не лише онтичні якості, але також її характер. Останній, своєю чергою, виступає як цінність і як Повинне, що реалізується у суцюзі. Цінність за своєю суттю являє собою «природні» інтереси та очікування. Як стверджує В. Майхофер, «ми віримо, що тут існує міст ... він веде від очікувань та інтересів, даних з природи життєвих образів і станів, до виведених із них вимого до зустрітих Інших як таких, до їхньої поведінки, яка би зі свого боку відповідала б природі цих ролей і станів» [27, с. 75].

Зміст філософсько-правової концепції Вернера Майхофера розкрито в його дисертації «Право і буття. Пролегомени до правової онтології» (1954), монографіях «Про сенс людського порядку» (1956), «Природне право чи правовий позитивізм?» (1962), «Ідеологія і право» (1969), «Поняття та сутність права» (1973), а також у статтях «Природа речей» (1958) «Проблема природного права» (1960), «Природне право як екзистенціальне право» (1963) та «Природне право і природа речей»

(1965), та почасти – в деяких галузевих публікаціях (зокрема з конституційного права) та політичних промовах.

2. Методологічні особливості оцінки концепції Вернера Майхофера

У радянський період перша згадка про розвідки В. Майхофера містилася в статті правознавця М. Д. Шаргородського «Філософія екзистенціалізму і буржуазна теорія права», опублікованій 1958 року в журналі «Советское государство и право». У статті розкривалися загальні риси і місце екзистенціалістської теорії права серед інших «буржуазних» вчень про право [17].

1962 року видавництвом «Зарубежная литература» опубліковано переклад статті «Екзистенціалістська філософія права» [9] угорського філософа права В. Пешки, в якій розглядалися, зокрема, правові погляди В. Майхофера. Автор намагався «розкрити соціальні корені та службову роль екзистенціалістської філософії права, показати на конкретних прикладах її внутрішні суперечності, підкреслити помилковість постановки і вирішення нею основних питань теорії права, переконливо спростувати положення екзистенціалістської філософії права, прямо чи побіжно спрямовані проти марксистсько-ленінської теорії держави і права» [9, с. 159].

Висвітленню поглядів В. Майхофера у статті присвячено близько трьох сторінок. Авторська позиція зосереджена на представленні майхоферівської концепції як такої, що містить оригінальний підхід до трактування основоположної для екзистенціалізму категорії існування; розгляді використання В. Майхофером категорії природи речей як критерію правильності правового рішення в конкретній ситуації; а також розкритті співвідношення міри обов'язковості природного права щодо права позитивного.

В. Пешка приділяє особливу увагу окремим складовим концепції В. Майхофера: екзистенціалу *Als-Sein*, категорії «природи речей» та, частково, поняттю «ситуації». При цьому критичну оцінку поглядам В. Майхофера дослідник дає в частині обґрунтування основ права з позицій філософії екзистенціалізму та щодо майхоферівського трактування категорії ситуації (зокрема через неврахування ним діалектики одиничного особливого і всезагального) [9, с. 164–165, 178–179]. Діалектико-матеріалістичний підхід став підставою для оцінки поняття «ситуації» у її трактуванні В. Майхофером, як абстрактної, штучної конструкції, а Повинного, що вкорінене у такій ситуації і онтологічно похідне від неї – «як цілковитого суб'єктивістського свавілля та ірраціоналізму»

[9, с. 164–165, 180–182]. Подібну оцінку отримує і норма позитивного права, яка у німецького правознавця, за переконанням угорського дослідника, залежить від конкретної ситуації [9, с. 169, 171]. Не змінює авторської оцінки і обґрунтування В. Майхофером категорії природи речей – категорії, яка, на думку В. Пешки, претендує на певну об'єктивність [9, с. 187].

У своїй розвідці автор акцентує на екзистенціалістських аспектах концепції В. Майхофера. Водночас, з огляду на обмежений обсяг публікації, без належного врахування залишилися її феноменологічна та соціологічна сторони. Відтак автор окреслив напрями подальшого критичного дослідження правового екзистенціалізму, сформулювавши у загальних рисах проблемні питання у концепції В. Майхофера з погляду марксистсько-ленінського правознавства.

У цьому ж напрямі досліджував ідеї В. Майхофера знаний радянський теоретик права В. О. Туманов. У монографії «Буржуазна правова ідеологія» [11] автор аналізує вихідні положення теорій природного права, юридичного позитивізму та соціологічної юриспруденції з метою простежити еволюцію буржуазного світогляду в епоху імперіалізму та здійснити аналіз розглядуваних теорій. Автор включив окремі елементи концепції В. Майхофера до загальної картини «сучасної буржуазної філософії права». Водночас аналізувалися лише окремі елементи концепції В. Майхофера: природа речей, життєві ситуації та екзистенціал *Als-Sein*, співвідношення Повинного, виведеного із природи речей, із позитивним правом.

В. О. Туманов розглядає питання нормативності Повинного, виведеного із конкретної ситуації. Відсутність у концепції В. Майхофера чіткого відмежування конкретної ситуації від природи речей, призводить, як гадає радянський правознавець, до злиття цих категорій та має наслідком заперечення нормативності природи речей, перетворення її на випадкову та індивідуальну [11, с. 353].

На відміну від В. Пешки, В. О. Туманов згадує про матеріальну основу «ситуації» лише побіжно. Більш важливим, на думку останнього, є питання про критерії правильності рішення, прийнятого у конкретній ситуації, якими, на його погляд, могли б слугувати норми позитивного права [11, с. 354, 358].

Важливим внеском В. О. Туманова в дослідження концепції німецького правознавця можна вважати також оцінку В. Майхофера як філософа права, що об'єднав у межах свого дослідження екзистенціалістський та феноменологічний підходи до права [11, с. 359]. Водночас радянський теоретик права звертається

до ідей В. Майхофера радше як до типового представника цих напрямів, ніж як до автора самостійної концепції. Це підтверджується, гадаємо, відсутністю комплексного викладу концепції, певною однобічністю в аналізі її ключових елементів, та загальною метою дослідження, що зазначалася.

Суб'єктивність екзистенціалістського підходу до права та низка інших проблемних аспектів у концепції німецького правознавця стали предметом висвітлення у розвідках філософа В. П. Желтової. Авторка розглядає основні положення екзистенціалізму у зв'язку зі світоглядними передумовами її виникнення і загальною кризою буржуазного права другої половини ХХ ст. Дослідниця звертається до концепції В. Майхофера з метою осмислення онтологічного підходу до права у екзистенціалістській правовій філософії [2, с. 69–70].

У розвідці В. П. Желтової поглядам В. Майхофера присвячено окремий параграф, в якому вперше в СРСР здійснювалося різноаспектне відтворення основних положень його концепції: похідного характеру Повинного від сущого, ідеї регіональної онтології, «природи речей», суспільних відносин, автономії окремої особистості, категорії очікувань та модусу розумності. При чому, авторська критика спрямовувалася на такі складові концепції, як «природа речей», поняття нормативності та соціальної ролі.

Принагідно зауважимо, наскільки нам відомо, категорія розумності розглядалася німецьким правознавцем у дещо відмінному значенні ніж те, в якому її тлумачили окремі радянські дослідники. Зокрема, В. П. Желтова розглядала цю категорію як самостійний елемент у концепції німецького дослідника, що дозволило філософу зробити вирішальні висновки при загальній оцінці ідей В. Майхофера. На думку науковця, представлений його в концепції підхід до нормативності є суб'єктивістським, де право не отримує онтологічну основу, а «виводиться із розумності емпіричного суб'єкта»* [2, с. 69–70, 72]. Окреме місце у праці В. П. Желтової займає матеріалістична критика розглядуваної концепції. Предметом критики стає, зокрема категорія «соціальної ролі». За переконанням філософа, така роль не може бути роллю екзистенційної особистості, оскільки є класовим явищем та потребує економічного та історичного наповнення [2, с. 71].

* Суперечності між онтологічним та деонтологічним обґрунтуваннями права у В. Майхофера розглядаються також у працях Л. Г. Грінберга та В. О. Четверніна [1; 14].

Радянський правознавець Л. Г. Грінберг досліджував історичний розвиток та соціальну сутність теоретичних підходів до концепцій справедливості в європейській політико-правовій думці [1]. Подібно до інших радянських авторів, учений намагався з позицій діалектичного матеріалізму довести теоретичну неспроможність і класову соціальну функцію буржуазних концепцій справедливості [1, с. 2]. До поглядів В. Майхофера Л. Г. Грінберг звертався в зв'язку з критичним осмисленням категорії природи речей як «конкретного масштабу матеріальної справедливості», «конкретного природного права» у буржуазних природно-правових вченнях другої половини ХХ ст.

У концепції німецького правознавця дослідник виокремив низку проблем, серед яких: суперечливість онтологічного статусу справедливості; неврахування природи соціальних ролей, відсутність критерію встановлення їх справедливості; фіктивна можливість забезпечення інтересу окремого індивіда через неврахування класової суті та антагоністичної природи окремих ролей. З погляду Л. Г. Грінберга, майхоферівська справедливість виводиться не з природи речей, а з «основної норми», якою вчений вважає кантівський категоричний імператив [1, с. 83]. Розвиваючи підхід В. П. Желтової, дослідник вказує на використання В. Майхофером ідей І. Канта для пояснення способу формування соціальних норм. Автор торкається проблеми використання категоричного імперативу В. Майхофером як засобу коригування соціальної діяльності, правомірність якої не ставиться під питання. При цьому, на думку Л. Г. Грінберга, питання з'ясування дійсної матеріальної справедливості (її онтологічної основи) у концепції В. Майхофера не розв'язується [1, с. 82–83].

Щойно згаданим дослідником вперше в літературі радянського періоду детально розглядалася проблема онтологічного статусу справедливості у концепції В. Майхофера з погляду взаємозв'язку її головних положень з категоричним імперативом. Водночас розкривається сутність лише одного з компонентів концепції В. Майхофера – природи речей як онтологічної основи правової норми (висвітленню цього питання у монографії присвячено лише дві сторінки).

Відомий російський теоретик права В. О. Четвернін з урахуванням результатів наукового доробку своїх попередників (зокрема В. О. Туманова, В. П. Желтової, Л. Г. Грінберга та Г. Кленнера) проводить аналіз основних напрямів природно-правової думки 50–80-х років ХХ ст., а також їх пізнавально-методологічних джерел із перспективи радянської пра-

вознавчої доктрини кінця 80-х років. У монографії «Сучасні концепції природного права» [14] дослідник звертається до розвідок В. Майхофера у зв'язку з характеристикою філософсько-методологічних джерел праворозуміння в екзистенціалістських концепціях природного права.

Правознавцем також окремо виділяється у концепції В. Майхофера категорія розумності та розглядається її зв'язок з «природою речей» та категоричним імперативом. В. О. Четверніним звертається увага на зміни у поглядах німецького мислителя, що, зокрема, представлено спробою В. Майхофера замінити питання раціональності походження істинного права на питання про формування у світі розумного порядку міжлюдських відносин. Цим аргументом дослідник додатково обґрунтовує факт використання В. Майхофером неокантіанського підходу [14, с. 76–77].

Попри відносно незначний обсяг, відведений висвітленню поглядів В. Майхофера у монографії, окремі положення його концепції та засади праворозуміння були викладені без явного ідеологічного підґрунтя. Наголошується на окремих методологічних особливостях підходу В. Майхофера [14, с. 78].

Висновки

1. Проаналізовані розвідки відображають політико-ідеологічну ситуацію, що виникла на теренах Радянського Союзу. Її головними виявами у сфері правознавства виступали етатизм, методологічний монізм та, відповідно, жорстка критика підходів, альтернативних діалектичному матеріалізму й економічному детермінізму. З огляду на це, одним з об'єктів такої критики стала людиноцентрична правова концепція В. Майхофера, збудована на основі оригінального поєднання екзистенціалізму зі соціальною філософією.

Відзначаючи іманентну методологічну обмеженість дослідницьких підходів радянського періоду, слід, тим не менше, віддати належне внеску ідейних супротивників екзистенціалізму у вивчення творчого доробку німецького правознавця. Не можна не зауважити й того, що вплив ідеологічної догматики на теоретичну розробку проблемних аспектів концепції В. Майхофера трансформувалася разом зі змінами керівних партійних настанов, інакше кажучи, «коливалася разом із лінією партії».

2. Аналіз опублікованих у СРСР наукових праць, у яких висвітлювалися погляди В. Майхофера, свідчить, що сферу інтересів радянських учених становили насамперед екзистенціал *Als-Sein* (буття-як), категорія природи речей, розуміння Повинного та його співвідношення з позитивним правом. Значна увага

приділялася також особливостям трактування понять відносин, ситуації, соціальної ролі, очікувань та розумності.

Наведені концептуальні елементи розкривалися саме як філософсько-правові. Загальнофілософські ж її аспекти висвітлювалися лише частково, або не розглядалися взагалі. Варто зазначити, що у тогочасних працях радянських філософів, присвячених екзистенціалізму, згадки про концепцію німецького правознавця відсутні взагалі.

У розглядуваний період правова концепція В. Майхофера найбільш комплексно осмислювалась В. П. Желтовою. Звернення до окремих проблем чи складових концепції німецького правознавця здійснювалось також В. Пешкою, В. О. Тумановим, Л. Г. Грінбергом та В. О. Четверніним.

До проблемних аспектів концепції Вернера Майхофера, що їх виокремлювали автори розглядуваних публікацій, належать:

- 1) можливість одержання об'єктивних наукових результатів на основі екзистенціалістського розуміння права;
- 2) допустимість використання філософії екзистенціалізму для аналізу суспільних явищ;
- 3) статус правової концепції В. Майхофера як онтологічної чи деонтологічної;
- 4) обґрунтування нормативності Повинного, введеного із конкретної ситуації;
- 5) суперечність між матеріальними та ідеальними, есенціальними та екзистенціальними вимірами природи речей;
- 6) критерії правильності екзистенціалістського правового рішення;
- 7) можливість забезпечення соціальної справедливості та рівності в результаті реалізації свободи екзистенціально трактованої особистості.

3. Дослідження категорії «природи речей» у концепції В. Майхофера здійснювалось переважно у двох аспектах. Перший пов'язаний із вивченням особливостей інтерпретації цієї категорії як складової екзистенціалістської філософсько-правової доктрини. За основу аналізу у такому випадку або бралися взаємозалежність індивідів у конкретній ситуації (В. Пешка), або ж смисл природи речей пов'язувався із категорією «розумності» (В. П. Желтова, Л. Г. Грінберг та В. О. Четвернін). Останнє трактування має, окрім головної мети – критики екзистенціалістського під-

ходу до категорії природи речей, – додаткову: заперечення онтологічного статусу «природи речей» у її трактуванні В. Майхофером.

Другий підхід пов'язаний із розглядом загальноприйнятого уявлення про природу речей як поняття з матеріальною основою (В. П. Желтова, В. О. Туманов, Л. Г. Грінберг та Г. Кленнер).

4. Найбільш жорстку критику дослідників викликали основні елементи концепції В. Майхофера, а саме: категорії природи речей, життєвої ситуації та введено в результаті прийняття екзистенціального рішення Повинне. Водночас ті позиції В. Майхофера, що не суперечили панівним матеріалістичним підходам до обґрунтування права (наприклад, врахування об'єктивних соціальних чинників при прийнятті юридичного рішення), не отримували в аналізованих працях детального опрацювання. Натомість згадані позиції використовувалися передовсім як допоміжний засіб для критичного висвітлення інших доктринальних положень В. Майхофера.

5. Починаючи з 1980-х років у радянському правознавстві виникає тенденція відходу від ідеологічної критики концепції В. Майхофера і поступового переходу до нейтрально-описового підходу. Це зумовлюється, вочевидь, трансформаційними процесами у суспільно-політичній системі СРСР. Так, у працях В. О. Четверніна міститься науково виважений підхід до концепції В. Майхофера та правового екзистенціалізму загалом.

6. Поза увагою радянських критиків залишилися деякі важливі публікації німецького мислителя – монографії «Природне право чи правовий позитивізм?» (1962), «Ідеологія і право» (1969) та «Поняття та сутність права» (1973), статті «Проблема природного права» (1960) та «Природне право як екзистенціальне право» (1963).

Нинішній етап розвитку українського правознавства характеризується підвищенням інтересом до неklasичних природно-правових концепцій і, зокрема, до правового екзистенціалізму В. Майхофера (Г. В. Мальцев, С. І. Максимов, О. В. Стовба). Відповідно, сьогодні подальшого політично незаангажованого аналізу потребують і ті праці й складові концепції німецького правознавця, що раніше взагалі не піддавалися розгляду, й інші її аспекти, – зокрема, на предмет обґрунтованості здійсненої критики.

Список використаних джерел

1. Грінберг Л. Г., Новиков А. И. Критика современных буржуазных концепций справедливости. Л.: Наука, 1977. 162 с.
2. Желтова В. П. Философия и буржуазное правосознание. М.: Наука, 1977. 104 с.

3. Желтова В. П. Экзистенциалистская философия права: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. филос. наук / АН СССР. Ин-т философии. М., 1969. 20 с.
4. Забігайло В. К. Криза буржуазної правової ідеології. К.: Видавництво «Політична література України», 1981. 47 с.
5. Зильберман И. Б. Буржуазные правовые теории эпохи империализма. Л., 1966. 33 с.
6. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Изд. 1. М.: Юридическая литература, 1983. 698 с.
7. Кленнер Г. От права природы к природе права / перевод с нем. Т. Б. Бекназар-Юзбашева; под ред. Б. А. Куркина. М.: Прогресс, 1988. 320 с.
8. Критика буржуазных политико-правовых концепций (в марксистской литературе ГДР) / авт. колл. М.: Прогресс, 1977. 216 с.
9. Пешка В. Экзистенциалистская философия права. Против современной правовой идеологии империализма / под ред. В. А. Туманова. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. С. 158–189.
10. Генезис марксистского учения о государстве в кривом зеркале буржуазных фальсификаторов. Труды Всесоюзного юридического заочного института. М.: ВЮЗИ, 1977. Т. 54. С. 6–36.
11. Туманов В. А. Буржуазная правовая идеология: К критике учений о праве. М.: Наука, 1971. 381 с.
12. Туманов В. А. Буржуазная правовая идеология: (К критике учений о праве): автореф. дис. на соиск. ученой степ. доктора юрид. наук. АН СССР. Ин-т государства и права. М., 1969. 27 с.
13. Современная буржуазная политико-правовая идеология: критический анализ / В. А. Туманов, Н. И. Козюбра, В. К. Забігайло и др.; редкол.: В. А. Туманов (ред.) и др. К.: Наукова думка, 1985. 272 с.
14. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права. М.: Наука, 1988. 144 с.
15. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права: на материале философии права ФРГ, Австрии, Швейцарии: автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. юрид. наук. М., 1982. 20 с.
16. Критика современных буржуазных теорий права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. Общество по распространению политических и научных знаний РСФСР. Ленинградское отделение. Ленинград, 1961. 56 с.
17. Шаргородский М. Д. Философия экзистенциализма и буржуазная теория права. Советское государство и право. 1958. № 6. С. 122–132
18. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х.: Право, 2002. 328 с.
19. Мальцев Г. В. Понимание права: подходы и проблемы. М.: Прометей, 1999. 419 с.
20. Стовба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права. Х.: ФОП Лисяк Л. С., 2006. 176 с.
21. Стовба О. В. Право і час. Х.: Тім Пабліш Груп, 2016. 366 с.
22. Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма: сб. науч. тр. / учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; под общ. ред. В. И. Павлова, А. Л. Савенка. Мн.: Акад. МВД, 2015. 243 с.
23. Пермяков Ю. Е. Философские основания юриспруденции. Самара: Изд-во Самарского ун-та, 2006. 248 с.
24. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
25. Maihofer W. Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1954. 125 s.
26. Maihofer W. Naturrecht als Existenzrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1963. 54 s.
27. Maihofer W. Die Natur der Sache. Die Ontologische Begründung des Rechts. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965. 145 s.

References

1. Gry`nberg, L. G., & Novy`kov, A. Y`. (1977) Kry`ty`ka sovremennykh burzhuaznykh koncepcy`j spravedly`vosty` [Criticism of modern bourgeois concepts of justice]. L.: Nauka [in Russ.].
2. Zheltova, V. P. (1977) Fy`losofy`ya y` burzhuaznoe pravosoznany`e [Philosophy and bourgeois sense of justice]. M.: Nauka [in Russ.].
3. Zheltova, V. P. (1969) Ekzy`stency`aly`stskaya fy`losofy`ya prava [Existential Philosophy of Law]: avtoref. dy`s. ... kand. fy`los. nauk / AN SSSR. Y`n-t fy`losofy`y`. Moskva [in Russ.].
4. Zabigajlo, V. K. (1981) Kry`za burzhuaznoyi pravovoyi ideologiyi [The crisis of bourgeois legal ideology]. Vy`davny`cztvo «Polity`chna literatura Ukrainy`». K. [in Ukr.].
5. Zy`l`berman, Y`. B. (1966) Burzhuaznye pravovye teory`y` epochy` y`mpery`aly`zma [Bourgeois legal theories of the era of imperialism]. L. [in Russ.].
6. Y`story`ya poly`ty`chesky`ch y` pravovykh ucheny`j (1983), [History of political and legal doctrines]. Uchebny`k dlya vuzov / za zag. red. V. S. Nersesyancza. Y`zd. 1-e. M.: Yury`dy`cheskaya ly`teratura [in Russ.].

7. Klenner, G. (1988) Ot prava pry`rody k pry`rode prava [From the Natural Law to the Nature of Law] / perevod s nem. T. B. Beknazar-Yuzbasheva; pod red. B. A. Kurky`na; Vstup. st. L. S. Mamuta. M.: Progress [in Russ.].
8. Kry`ty`ka, burzhuaznykh poly`ty`ko-pravovykh koncepcy`j (v marksy`stkoj ly`terature GDR) (1977), [Criticism of bourgeois political and legal concepts (in the Marxist literature of the GDR)] / avt. koll. M.: Progress [in Russ.].
9. Pyeshka, V. (1962) Ekzy`stency`aly`stskaya fy`losofy`ya prava [Existential Philosophy of Law]. *Proty`v sovremennoj pravovoj y`deology`y`y`mpery`aly`zma* / pod red. V. A. Tumanova. M.: Y`zd-vo y`nostr. ly`t-ri [in Russ.].
10. Genezy`s marksy`stskogo ucheny`ya o gosudarstve v kry`vom zerkale burzhuaznykh fal`sy`fy`katorov (1977), [The genesis of the Marxist theory of the state in the distorting mirror of the bourgeois falsifiers]. *Trudy Vsesoyuznogo yury`dy`cheskogo zaochnogo y`nsty`tuta*. M.: VYuZY`, 54, 6–36 [in Russ.].
11. Tumanov, V. A. (1971) Burzhuaznaya pravovaya y`deology`ya: K kry`ty`ke ucheny`j o prave [Bourgeois legal ideology: a critique of law theories]. M.: Nauka [in Russ.].
12. Tumanov, V. A. (1969) Burzhuaznaya pravovaya y`deology`ya: (K kry`ty`ke ucheny`j o prave) [Bourgeois legal ideology: (A critique of law theories)]: Avtoref. dy`s... d. yu. n. AN SSSR. Y`n-t gosudarstva y` prava. Moskva [in Russ.].
13. Sovremennaya burzhuaznaya poly`ty`ko-pravovaya y`deology`ya: kry`ty`chesky`j analy`z (1985), [Modern bourgeois political and legal ideology: a critical analysis] / V. A. Tumanov, N. Y`. Kozyubra, V. K. Zaby`gajlo y` dr; redkol.: V. A. Tumanov (pred.) y` dr. K.: Naukova dumka [in Russ.].
14. Chetverny`n, V. A. (1988) Sovremennye koncepcy`y` estestvennogo prava [Modern concepts of natural law]. M.: Nauka [in Russ.].
15. Chetverny`n, V. A. (1982) Sovremennye koncepcy`y` estestvennogo prava: na matery`ale fy`losofy`y` prava FRG, Avstry`y`, Shvejczary`y` [Modern concepts of natural law: on the material of the philosophy of law of Germany, Austria, Switzerland]: avtoref. dy`s... kand. yury`d. nauk. M. [in Russ.].
16. Kry`ty`ka, sovremennykh burzhuaznykh teory`j prava (1961), [Criticism of modern bourgeois theories of law] / O. S. Y`offe, M. D. Shargorodsky`j; Obshhestvo po rasprostraneny`yu poly`ty`chesky`ch y` nauchnykh znany`j RSFSR. Leny`ngradskoe otdeleny`e. Leny`ngrad [in Russ.].
17. Shargorodsky`j, M. D. (1958) Fy`losofy`ya ekzy`stency`aly`zma y` burzhuaznaya teory`ya prava [The philosophy of existentialism and the bourgeois theory of law]. *Sovetskoe gosudarstvo y` pravo*, 6, 122–132 [in Russ.].
18. Maksy`mov, S. Y`. (2002) Pravovaya real`nost`: opyt fy`losofskogo osmysleny`ya [Legal reality: the experience of philosophical reflection]. Xar`kov: Pravo [in Russ.].
19. Mal`cev, G. V. (1999) Pony`many`e prava: podhody y` problemy [Understanding Law: Approaches and Problems]. M.: Prometej [in Russ.].
20. Stovba, A. V. (2006) Pravovaya sy`tuacy`ya kak y`stok byty`ya prava [The Legal Situation as a Source of Existence of Law]. Xar`kov: LLS [in Russ.].
21. Stovba, O. V. (2016) Pravo i chas [Law and time]. Xarkiv: Tim Pabliish Grup [in Ukr.].
22. Ety`chesky`e y` antropology`chesky`e xaraktery`sty`ky` sovremennoogo prava v sy`tuacy`y` metodology`cheskogo plyuraly`zma (2015), [Ethical and anthropological characteristics of modern law in a situation of methodological pluralism]: sb. nauch. tr. / uchrezhdeny`e obrazovany`ya «Akad. M-va vnutr. del Resp. Belarus`»; pod obshh. red. V. Y`. Pavlova, A. L. Savenka. My`nsk: Akad. MVD [in Russ.].
23. Permyakov, Yu. E. (2006) Fy`losofsky`e osnovany`ya yury`sprudency`y` [Philosophical foundations of jurisprudence]. Samara: Y`zd-vo Samarskogo un-ta [in Russ.].
24. Kozlovs`ky`j, A. A. (2003) Pravo yak piznannya: Vstup do gnoseologiyi prava. [Law as knowledge. Introduction to gnoseology of law]. Chernivci: Ruta, 1999 [in Russ.].
25. Maihofer, W. (1954) Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie (Right and being. Prolegomena to a legal ontology). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann [in Germ.].
26. Maihofer, W. (1963) Naturrecht als Existenzrecht [Natural law as a existence right]. Frankfurt am Main: Vittorio Clostermann [in Germ.].
27. Maihofer, W. (1965) Die Natur der Sache. Die Ontologische Begrueudung des Rechts [The nature of the thing. The ontological basis of law]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft [in Germ.].

Стаття: надійшла до редакції 28.05.2019
прийнята до друку 04.06.2019

The article: is received 28.05.2019
is accepted 04.06.2019

УДК 340.12

Савенко Віктор Васильович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету
e-mail: moosson@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9334-6785

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Анотація. Сучасна юриспруденція дедалі частіше звертається до філософського обґрунтування суспільних відносин і закону як механізму їх врегулювання, однак деякі суттєві питання – і серед них питання про юридичну форму суспільних відносин, роль закону у врегулюванні та стабілізації суспільних відносин, – є предметом дискусії і потребують подальшого дослідження. З огляду на це розкриття місця та ролі громадянського суспільства в системі сучасного державотворення є актуальним напрямом дослідження філософії права.

Досліджено філософсько-правові аспекти взаємодії інститутів громадянського суспільства та правової держави; простежено взаємозалежність і взаємозумовленість закону та правосвідомості як факторів соціального регулювання суспільних відносин у державі; досліджено принципи формування правосвідомості в умовах юридичної гармонізації соціуму.

Ключові поняття: громадянське суспільство, правова держава, право, влада, суспільство.

Savenko Viktor,

Doctor of Legal Sciences,
Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Ternopil National Economic University
e-mail: moosson@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9334-6785

CIVIL SOCIETY IN THE SYSTEM OF MODERN ENVIRONMENT: PHILOSOPHICAL LEGAL DISCUSSION

Abstract. Modern jurisprudence is increasingly referring to the philosophical substantiation of social relations and the law as a mechanism for their settlement, but some essential issues – including question of the legal form of social relations, the role of law in regulating and stabilizing social relations – are still the matter and therefore need further discussion. For this reason, the disclosure of the place and role of civil society in the system of modern state formation is an actual direction in the study of the philosophy of law.

The article deals with the philosophical and legal aspects of the interaction of institutes of civil society and the rule of law; features of the functioning of the general institutions of the rule of law and civil society are analyzed; Interdependence and interdependence of the law and legal consciousness as factors of social regulation of social relations in the state are traced; The principles of formation of legal consciousness in the conditions of legal harmonization of society are researched.

The purpose of the article is to trace the evolution and disclose the meaning of the concept of civil society; to carry out scientifically grounded analysis of the influence of civil society on the formation and development of a law-governed state; The emphasis is placed on the fact that civil society stimulates the prerequisites for the construction of a law-governed state, and law-abidingness acts as a principle, a regime and a guarantee of their provision. The author suggests that in the structure of Ukrainian legal reality, modern ideas and values of the rule of law are intended to promote the development of a legal society in accordance with modern legal requirements regarding the protection of human rights and dignity.

The study concluded that the problem of legal regulation of social relations in the state is in the field of values of social life, which is characterized by a continuous process of gradual increase in the objective value of legal law. In this sense, an important role for legal socialization of an individual that takes place mainly by fly through of person's appropriation of the principles of legal consciousness and legal traditions of the culture of society.

Key concepts: civil society, rule of law, law, power, society.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-16-21

Вступ

Процес формування громадянського суспільства та правової держави, як і будь-які інші правові процеси, що розгортаються, в площині правової реальності характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Історичний дискурс чітко демонструє, що століття соціально-культурного розвитку людства так і не змогли остаточно вирішити проблему взаємин індивіда та держави. Дослідження проблем взаємодії правової держави і громадянського суспільства протягом тривалого періоду були доволі суперечливими. Причиною цього став факт аналізу цих філософсько-юридичних категорій з позиції теоретичного антагонізму, вихідне положення якого можна окреслити тезою про визнання протилежності між державними інститутами та інститутами громадянського суспільства. На підставі порівняння цих удавано протилежних явищ робили висновок про «позитивність» громадянського суспільства та «негативність» державної влади, яка асоціювалася з бюрократизмом, нехтуванням людськими потребами, примусом, насильством, услякими утисками тощо [1].

Сучасні дослідження доводять, що громадянське суспільство має великі резерви активізації взаємодії з державою. У відносинах із громадянським суспільством правова держава розглядається як сукупність специфічних, у певний спосіб ієрархізованих організацій, які вбачають свою мету в реалізації інтересів суспільства і надають людям конкретні послуги. Інакше кажучи, правова держава у своїй взаємодії з громадянським суспільством постає у формі певної адміністративної структури, що діє відповідно не до законів влади чи принципів соціального макрорегулювання, а до логіки партнерства [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблематики визначення особливостей громадянського суспільства засвідчує інтерес до окресленої проблеми багатьох учених-теоретиків, серед яких: Б. Рассел, А. Колодій, С. Алексєєв, М. Баймуратов, В. Барков, М. Палієнко,

Є. Бистрицький, К. Волинка, Ю. Оборотов, М. Орзіх, В. Погорілко, Т. Розова, Ю. Тодика, О. Фрицький та ін. Їх дослідження засвідчують, що громадянське суспільство зовсім не заперечує державу чи наявність та необхідність державної влади: перше може активно формуватися та діяти лише тоді, коли цьому сприятимуть відповідні державні засади, державна організаційна діяльність, яка прокладатиме шлях для втілення у практику суспільного життя найефективніших чинників його розвитку. Розглядаючи правову державу як політичний інструмент для формування громадянського суспільства, тією чи іншою мірою вони наголошують на тому, що інститут громадянського суспільства потребує узагальненого дослідження, що і зумовлює наш інтерес до окресленої проблеми.

Мета статті: простежити еволюцію та розкрити зміст поняття громадянське суспільство; здійснити науково обґрунтований аналіз впливу громадянського суспільства на становлення та розвиток правової держави.

1. Еволюція ідеї громадянського суспільства та уявлень про неї

Концептуальні підходи до розуміння ідеї громадянського суспільства є виявом тривалої еволюції в історії філософської, політичної та правової думки. У наукових спробах теоретичної інтерпретації його сутності та дефініціювання змісту можна виділити дві основні традиції – квалітативну та локальну. Перша зосереджується на характеристиці якісного стану життя суспільства (Г. Горацій, Т. Гобс, Дж. Локк), фіксуючи такий рівень його розвитку, коли воно стає громадянським.

Друга – кваліфікує громадянське суспільство як сферу особливих, специфічних відносин у загальній структурі соціальних процесів, зв'язків і явищ (Г. В. Ф. Гегель) [2, с. 34]. Відповідно до неї громадянське суспільство існує не в середині держави, а поряд із нею і є сферою матеріальних умов життя, в якій індивіди пов'язані інтересами [2, с. 54].

До середини ХХ ст. домінував квалітативний погляд на проблему, відповідно до якого, виникнення громадянського суспільства асоціювалося з появою приватної власності та

держави. На сучасному етапі такий підхід нівелюється. Поняття «громадянське суспільство» все частіше застосовується для характеристики певної сфери суспільного життя, сегмента цілісної суспільної архітектоники – галузі позадержавних відносин і структур [3]. І тут також можливі його різні варіації, а саме розуміння громадянського суспільства як суспільства загалом (Дж. Кін, Ч. Тейлор, Н. Розенблюм), як його особливої частини (Р. Патнем, Б. Барбер), чи соціальної характеристики його членів тощо.

Отож, у першому своєму значенні, громадянське суспільство означає сферу приватного життя людей, що не підконтрольна безпосередньо державі. Це, скажімо, відносини приватної власності, майнові, спадкові, сімейні та родинні відносини. Тобто зміст терміна «громадянський» пов'язується з поняттями «громадянство» і «громадянин»: перше позначає правове становище громадян у державі або їх правову належність до держави, а друге – людину як члена певної держави.

Друге значення терміна «громадянський» вказує на наявні в суспільстві відмінності між громадянським та церковним життям, тобто означає світський, нецерковний спосіб життя, а також все те, що здійснюється на відміну або паралельно з церковними обрядами, наприклад, «громадянський шлюб». Таке розуміння громадянського суспільства охоплює ту сферу суспільного життя, яка представлена зазвичай альтернативними структурами, що мають місце і в самій державі, і за її межами. Хоча таке розуміння терміна «громадянський» не поширене.

Третє значення поняття «громадянський» пов'язане з морально-етичною оцінкою поведінки людини як громадянина, тобто характеризує свідомого й активного члена суспільства. Таке значення поняття, очевидно, має ідеологічне забарвлення, що довгі роки в нашій країні було приводом для політичних спекуляцій [2].

Основоположною ідеєю більшості сучасних концепцій громадянського суспільства є безапеляційне й цілковите визнання того, що держава як інституція існує для того, щоб слугувати інтересам кожної конкретної особи зокрема та панівної частини суспільства загалом. Держава має діяти лише в межах закону та не виходити за його демаркаційні лінії майже за жодних, навіть благих потреб. Стан взаємовідносин між державним апаратом та громадянським суспільством характеризує прогрес, безпеку і благоденство. Зрештою, лише громадянське суспільство є і автором, і запорукою конструювання правової держави.

Поширеним є трактування громадянського суспільства як громадської чи сус-

пільно-приватної сфери, яка знаходиться між людиною і державою та виконує функцію об'єднання громадських і приватних інтересів. За цією теорією громадянське суспільство можна витлумачувати як комунікативний процес між громадянином і державою, який набуває в сучасних умовах форми особливого «інтерсуб'єктивного дискурсу» або «комунікативної раціональності». Саме таку «змішану» модель громадянського суспільства знаходимо у працях Ю. Габермаса, який розглядає громадянське суспільство, по-перше, як сферу інтеракції (безпосередньої особистісної взаємодії) та комунікації автономних і таких, що вільно самовизначаються, індивідів, по-друге, як сукупність недержавних і позаекономічних (культурних, професійних, церковно-релігійних, спортивних тощо) спільнот, що формуються спонтанно і на добровільних засадах. Саме тут, вважає Ю. Габермас, формуються думки, ідеали, цінності й орієнтації людини [4].

Наведені теорії характеризують громадянське суспільство як автономну і багато в чому стихійну силу, здатну зруйнувати або зберегти усталений соціальний порядок, уособлення якого є державний лад. Із огляду на це громадянське суспільство можна характеризувати одночасно в кількох семантичних аспектах. Скажімо, як форму спілкування або, суспільних відносин, або ж – як суспільну організацію або соціальну систему, що є цілісним феноменом суспільного буття, що охоплює всю сферу суспільних, тобто господарських, сімейних, правових та інших зв'язків між людьми, а також їх об'єднання й інститути, що реалізують найрізноманітніші потреби, інтереси і цінності людини.

Незважаючи на розмаїтість інтерпретацій, здебільшого дослідники сходяться на тому, що поняття громадянського суспільства застосовується для дослідження неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Звичайно ж цей поділ є умовним, адже насправді зазначені сторони суспільного життя перебувають у діалектичній взаємодії і, за певних обставин, здатні переходити одна в одну, у цьому сенсі держава може розглядатися як офіційне вираження громадянського суспільства.

Розмірковуючи в ракурсі зазначеного, Дж. Александер виділяє три рівні громадянського суспільства як незалежної сфери суспільного життя, в якій люди формують і реалізують свої соціальні права та обов'язки, діючи солідарно: культурний рівень (рівень цінностей); інституційний рівень; практичний рівень людської взаємодії [5]. Змістом функці-

онування громадянського суспільства у цьому сенсі виступає максимальна реалізація правового статусу особи, тобто всі особи приватного і публічного права в межах громадянського суспільства повинні максимально дотримуватися, виконувати та використовувати комплекс своїх прав та обов'язків, а компетентні й уповноважені на те особи – максимально коректно й ефективно застосовувати право. Оскільки основною структурною одиницею громадянського суспільства є особистість, то його конструкторськими елементами слід визнати всі ті соціальні інститути, які мають забезпечувати всебічний розвиток людини та громадянина.

2. Вплив громадянського суспільства на становлення та розвиток правової держави

Громадянське суспільство і держава – поняття взаємообумовлені та онтологічно взаємопов'язані. У своїй взаємодії вони утворюють своєрідну вертикаль, де громадянське суспільство сигментарно розташовуючись «над» державою, наділяє останню повноваженнями виконавця суспільного волевиявлення, одночасно делегуючи їй інструментарій управління суспільними справами.

Єдність громадянського суспільства і держави виражається в збігу багатьох цілей і завдань. Громадянське суспільство і держава в їх інституціональному розумінні утворюють дуальну єдність у межах соціуму, що функціонує і розвивається синхронно. Причому оптимальною схемою розвитку є тандем «сильна держава – сильне громадянське суспільство» [6, с. 142–161]. Внаслідок відбувається конвенціонально-обумовлена соціалізація держави і політизація громадянського суспільства.

На нашу думку, бінарне поняття громадянського суспільства та правової держави, а також принципи законотворчості варто розглядати в універсумі правового порядку, адже це поняття більше тяжіє до природного праворозуміння, на відміну від терміна «законотворчості», який ілюструє позитивістське розуміння.

Будь-яке вчення щодо належного стану суспільства і механізмів його регулювання буде цілком релевантним щодо праворозуміння. Річ у тому, що право, правовідносини, правова діяльність природно впливають на свідомість людей у вигляді певних знань і оцінок, почуттів і звичок, що сукупно утворюють особливу форму суспільної свідомості – правосвідомість. У праві відображаються уявлення окремої соціальної групи або конкретного індивіда не тільки про саме право, але й про інститути держави, що забезпечують існування права: правосуддя, законності тощо. Водночас ступінь

розвиненості правосвідомості є одним із найважливіших показників загального правового стану суспільства, його правової культури.

Процеси правового усвідомлення дійсності тими чи іншими суб'єктами суспільного життя не можуть бути правильно зрозумілі, якщо не розкрити властивих їм суперечностей. Наприклад, відображення в праві інтересів і потреб суспільства чи окремої людини говорить не тільки про відповідність, а й про певне протистояння цих інтересів і потреб. Це суперечення є рушієм у розвитку правових явищ у правовій державі. Залежно від того, чи упорядкує людина свої інтереси й потреби відповідно до суспільних, визначається спрямування її поведінки (правомірна чи неправомірна), а також ступінь усвідомлення принципів, ідей існування права. Тому наявність твердих, стійких правових переконань людини виявляється під час вирішення цієї об'єктивної суперечності, коли людина, знаючи зміст правової норми, бачить у ній засіб задоволення і своїх, і суспільних потреб та інтересів, усвідомлює її соціально значущі цілі та виявляє стійкість щодо протиправної поведінки. Зі свого боку, закон, відображаючи інтереси й потреби суспільства і людини, прагне до максимального у відповідності до вимог природного права, сприяючи всебічному і гармонійному розвитку кожної людини зокрема, і правової держави загалом.

Консолідуючись, правова держава і громадянське суспільство утворюють своєрідну правову систему, що має на меті створення умов для нормального протікання правового життя, забезпечення його стабільності та законності» [7, с. 19]. Однак, не вдаючись до теорій та проблем виникнення, розвитку, а також оминаючи проблеми в підходах до термінології, зазначимо, що історія розвитку філософсько-правової думки свідчить, що для правової держави, звичайно ж, потрібно, але не достатньо, щоб усі, зокрема й сама держава, дотримувалися законів. Для досягнення цього ідеалу потрібна така держава, яка б виходила з принципів природного права при формуванні законів і втіленні їх у життя.

Варто акцентувати на головній відмінності права і закону: закон цілком може бути не правовим, якщо він порушує основоположні принципи права (рівність, свободу, справедливість) і якщо в ньому містяться ідеї «неповаги» до природних прав і свобод людини. Саме тому першим принципом правового стану держави оголошується безумовне дотримання невіддільних прав і свобод людини, які є «над» будь-яким нормативно-правовим актом держави. Крім того, навіть всесильна державна

воля має бути обмежена законом. У цьому й полягає суть верховенства закону: право загальнообов'язкове для всіх.

Назагал система спеціально-юридичних засобів забезпечення законності в демократичному суспільстві має ґрунтуватися на принципах стримувань і противаг для ефективності взаємного контролю. Законність, як принцип та як режим, здатна реалізовуватися повною мірою тоді, коли існує чіткий розподіл гілок влади, при тому в них відсутні будь-які зловживання та впливи одна на одну. На практиці цей принцип може бути реалізований, коли кожна ієрархія органів функціонує в межах відповідної субординації та належної взаємодії з іншою гілкою, що не меншою мірою зацікавлена в дотриманні приписів законів і недопущення будь-якого виду зловживань [8, с. 6].

Висновки

Громадянське суспільство та правова держава – це два взаємообумовлені явища. Громадянське суспільство забезпечує динамізм і передумови для конструювання правової держави, а законслухняність виступає принципом, що забезпечує буття правової держави.

Поняття громадянського суспільства та правової держави, а також принцип законо-

слухняності слід розглядати в універсумі правового порядку. Змістом функціонування громадянського суспільства з погляду правового порядку є максимальна реалізація правового статусу особи, законності та правомірності.

Законністю є сукупність вимог, гарантій, що забезпечують порядок у державі. Зміст законності полягає в необхідності суворого, абсолютного і конкретного дотримання всіма без винятку суб'єктами права усіх приписів закону та інших нормативно-правових актів. Правомірність означає відповідність нормам і законам права.

Принцип законності проявляється у двох взаємопов'язаних вимогах: діяти відповідно до положень нормативно-правових актів; виявляти ініціативу з метою забезпечення панування права.

Громадянське суспільство стимулює передумови для конструювання правової держави, а законслухняність виступає принципом, режимом та гарантією їхнього забезпечення.

У структурі української правової реальності сучасні ідеї та цінності правової держави покликані сприяти розвитку правового суспільства згідно зі сучасними правовими вимогами щодо захисту прав і гідності людини.

Список використаних джерел

1. Гарасимів Т. З., Дашо Т. Ю. Основні інститути громадянського суспільства та правової держави: засади взаємодії. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2484/vnulpurn201581318.pdf> (дата звернення 25. 03. 2019).
2. Орцева О. С. Еволюція ідеї громадянського суспільства: від витоків до сучасності. *Наукові праці. Державне управління*. Миколаїв, 2013. Вип. 214. Т. 226. С. 50–54.
3. Гурвич Г. Д. Философия и социология права: Избранные сочинения. СПб.: Изд-во СПбУ, 2004. 848 с.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 320 с.
5. Колодій А. Розвиток громадянського суспільства. URL: https://political-studies.com/?page_id=178 (дата звернення 25. 03. 2019).
6. Петришин О. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. Х., 2003. № 2 (33)–3 (34). С. 142–161.
7. Гришина Л. В. Ценностное измерение правовой реальности: автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. философ. наук: спец. 09.00.11. М., 2008. 24 с. URL: <http://cheloveknauka.com/tsennostnoe-izmerenie-pravovoy-realnosti> (дата звернення 25. 03. 2019).
8. Залюбовська І. К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Одеса, 2002. 20 с.

References

1. Harasymiv, T. Z., & Dasho, T. Yu. Osnovni instytuty hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy: zasady vzaïemodii [The main institutes of civil society and the rule of law are the principles of interaction]. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2484/vnulpurn201581318.pdf> [in Ukr.].
2. Ortseva, O. S. (2013). Evoliutsiia idei hromadianskoho suspilstva: vid vytykov do suchasnosti [Evolution of the idea of the civil society: from the origins to the present]. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia Scientific works. Governance*. Mykolaiv, 214, (226), 50–54 [in Ukr.].

3. Hurvych, H. D. (2004) *Fylosofyia y sotsyolohyia prava: Yzbrannyye sochynenyia*. [Philosophy and Sociology of Law: Selected Works]. Sankt-Peterburg [in Russ.].
4. Habermas, Yu. (2000) *Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo*. [Structural Transformations in the Field of Openness: A Study on the Category of Civil Society]. Lviv: Litopys [in Ukr.].
5. Kolodii, A. *Rozvytok hromadianskoho suspilstva* [Civil society development]. Retrieved from https://political-studies.com/?page_id=178 [in Ukr.].
6. Petyshyn, O. (2003) *Hromadianske suspilstvo – pidgruntia formuvannia pravovoi derzhavy v Ukraini* [Civil society is the foundation of the formation of a law-governed state in Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Kharkiv, 2 (33)–3 (34) [in Ukr.].
7. Hryshyna, L. V. (2008) *Tsenostnoie izmerenyie pravovoi realnosti* [Valuable measurement of legal reality]: avtoref. dys. ... kand. fylosof. nauk: spets. 09.00.11. Moskva. Retrieved from <http://cheloveknauka.com/tsennostnoe-izmerenie-pravovoy-realnosti> [in Russ.].
8. Zaliubovska, I. K. (2002) *Parlamentskyi control za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady yak zasib zabezpechennia zakonnosti u sferi derzhavnoho upravlinnia* [Parliamentary control over the activity of executive authorities as a means of ensuring legality in the field of public administration]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.02. Odesa [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 02.04.2019
прийнята до друку 13.05.2019*

*The article: is received 02.04.2019
is accepted 13.05.2019*

УДК 159.947
І 29 – Освіта (додатковий матеріал)

Цільмак Олена Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Одеського державного університету внутрішніх справ
e-mail: cilmalen@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7348-4876

ЕТАЛОННИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ СЛІДЧОГО

Анотація. Зазначено, що проведене наукове дослідження дало змогу охарактеризувати та виокремити серед успішних студентів такі типи, як: ерудит, дослідник, збалансований, зубрило, демонстративний, бунтар, тихоня. У результаті співвіднесення психологічного профілю вольових якостей слідчого з профілями вольових якостей типів успішних студентів встановлено, що найбільш успішним кандидатом на посаду слідчого є «Дослідник». Обґрунтовано еталонний психологічний профіль вольових якостей слідчого. Зазначено, що за результатами емпіричного дослідження підтверджено сформовані наукові гіпотези.

Ключові поняття: вольові якості, успішні студенти, тип, дослідник, психологічний профіль, слідчий

Tsilmak Olena,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of Criminalistics,
Forensic Medicine and Psychiatry
of Odessa State University of Internal Affairs
e-mail: cilmalen@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7348-4876

STANDARD PSYCHOLOGICAL PROFILE OF THE VOLITIONAL QUALITIES OF THE INVESTIGATOR

Abstract. It is noted that all volitional qualities should be grouped into the following groups: goal-setting, self-organizing, self-regulating, motivational and morally-oriented. It is emphasized that each volitional quality has the opposite quality and when a person is performing a particular type of activity, it may have different degrees of expression (very high, high, medium, low, very low).

The author's questionnaire «Volitional Quality» made it possible to conduct a survey among investigators in the units of the National Police of Ukraine (to determine standard psychological profile of the volitional qualities of the investigator) and successful students (to determine the degree of development of volitional qualities among them). This allowed to characterize and distinguish among successful students such types as: erudite, researcher, balanced, cunning, demonstrative, rebellious, quiet. As a result of the correlation between the psychological profile of the volitional qualities of the investigator and the profiles of volitional qualities of the types of successful students it was found that the type of «Researcher» is the most successful candidate for the position of an investigator.

The standard psychological profile of the volitional qualities of the investigator is substantiated. Thus: a) a *high degree of development* should have: purposefulness, persistence, perseverance, initiative, self-control, patience, self-management, accuracy, thoroughness, organization, planning, consistency, diligence and discipline; b) an *average degree of development* should have: determination, courage, bravery, fortitude, manliness and heroism.

The necessity of reforming the systems is emphasized: 1) training of specialists in higher education institutions in the field of «Law» disciplines; 2) vocational and psychological selection of candidates for studying in higher education institutions in the field of «Law» disciplines; 3) professional-psychological selection of candidates for positions in the field of legal activity.

The author's scientific hypotheses have been confirmed, that is: 1) success in training is not a criterion for ensuring success in the investigative activities; 2) not all successful students can be successful investigators;

3) a successful investigator is determined by a certain type of successful students; 4) the degree of development of volitional qualities in each type of successful students is different.

Key concepts: volitional qualities, successful students, type, researcher, psychological profile, investigator.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-22-26

Вступ

Слід наголосити, що органи досудового розслідування Національної поліції України, потребують у компетентних слідчих. Слідчий – це службова особа органів Національної поліції, яка уповноважена у межах своєї компетенції здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Саме від особи слідчого залежить якість, результативність та успішність досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Підготовка фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції проводиться у закладах вищої освіти (надалі – ЗВО) зі специфічними умовами навчання МВС України, а також на юридичних факультетах ЗВО. Нині в Україні є дуже багато осіб з юридичною освітою, однак, жоден із них не хоче працювати слідчим.

Так, виникає три головних та актуальних питання стосовно реформування систем: 1) юридичної освіти; 2) професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у закладах вищої освіти на факультетах досудового слідства та 3) професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду слідчого. Для цього ми пропонуємо:

1. Здійснити поділ підготовки майбутніх фахівців у галузі знань «Право» на такі етапи: I етап – загально-правова підготовка (2 роки навчання); II етап – спеціалізована підготовка (2 роки навчання); III етап – інтернатура (післядипломне річне стажування на посаді); IV етап – магістратура (здобуття вищого рівня за спеціалізацією).

Слід зазначити, що перехід з першого етапу на другий, має відбуватися з урахуванням інтелектуальних можливостей здобувачів вищої освіти, їх індивідуально-психологічних характеристик, їх схильності до того чи іншого різновиду юридичної діяльності. Тобто здобувач має пройти: 1) зовнішнє незалежне оцінювання його рівня загально-правових знань та умінь; 2) професійно-психологічний відбір для визначення ступеню професійно-психологічної придатності до певного різновиду юридичної діяльності.

2. Для підготовки компетентного фахівця, який буде спроможним ефективно та успішно працювати у юридичній сфері, слід запровадити більш вузькі спеціалізації, які чітко би відображали усі різновиди юридичної діяль-

ності. Наприклад, для виявлення правопорушень у сфері економіки та подальшого досудового розслідування економічних злочинів, необхідно, на факультеті протидії економічним злочинам, здійснювати підготовку більш успішних студентів, які би виявляли глибокі аналітичні здібності та були мотивовані розширювати межі своїх знань та умінь.

3. Уніфікувати усі навчально-методичні матеріали. Для цього необхідно створити конкурсні комісії, які би проводили відбір найбільш раціональних, сучасних програм підготовки фахівців тієї чи іншої спеціальності.

4. Встановити чіткі критерії професійно-психологічного відбору кандидатів на певну посаду. Для цього необхідно переглянути та осучаснити професіограми фахівців усіх різновидів професійної діяльності шляхом вивчення змісту діяльності, її основних вимог до фахівця, модифікації змісту усіх наявних професіограм, розробки недостаючі професіограм.

Хотілося б акцентувати, що одним із найважливіших критеріїв для професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у ЗВО на факультетах досудового розслідування, а також кандидатів на посаду слідчого є вольові якості. Оскільки саме воля забезпечує здатність особи керувати своїми діями, вчинками; своєю поведінкою, мобілізувати свої внутрішні резерви для подолання перешкод та труднощів, які виникають на шляху до поставленої цілі. А також воля є в основі багатьох особистісних характеристик (якостей, ознак, рис, особливостей) та визначає їх ступінь розвитку та вияву.

5. Здійснити підбір валідних та надійних психодіагностичних методик та провести масштабні психодіагностичні дослідження на підставі яких визначити профілі представників різних юридичних професій.

Усі ці напрями сприятимуть цільовій підготовці компетентних фахівців, які будуть спроможними ефективно здійснювати професійну діяльність.

Слід зазначити, що науковцями зроблено вагомий внесок у теорію професійного становлення правоохоронців (В. І. Барко, Л. І. Казміренко, М. В. Корнієнко, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, О. М. Столяренко, С. І. Яковенко, Г. Х. Яворська та ін.). У них наголошено, що нині заклади вищої освіти мають забезпечити підготовку, насамперед, конкурентоздатних і компетентних фахівців.

Дуже багато педагогів і психологів займалися питаннями типології студентів закладів вищої освіти. Так, науковцями класифіковано: 1) типи студентів: гармонійний, професіонал, академік, громадський, богемний, розчарований, творчий, лідер, старанний, середняк, ліновець (Лисовський В. Т., 1979 [1]); 2) за показниками успішності навчальної діяльності: низько успішні, середньо успішні, високо успішні, дисгармонійні (Ледовська Т. В., 2011 [2]); 3) за оцінками: відмінники-зубрії, відмінники-умники, трудяги, випадкові (Лисовський В. Т., 1979 [1]); 4) відмінники: «Різнобічний» (допитливий, ініціативний); «Професіонал»; «Універсал»; «Зубрило (Архангельський С. І., 1980 [3]). Нами здійснено поділ успішних студентів за різновидами їх стратегій поведінки під час навчальної діяльності на такі типи, як: ерудит, дослідник, збалансований, зубрило, демонстративний, бунтар, тихоня.

Отже, існують різні критерії класифікації типів студентів, однак, саме предметом вивчення науковців не було дослідження ступеню розвитку вольових якостей у різних типів успішних студентів та обґрунтування еталонного психологічного профілю вольових якостей слідчого. Це й буде *метою нашої статті*.

1. Організація наукового дослідження вольових якостей слідчого

Нами були сформувані чотири гіпотези наукового дослідження. Перша гіпотеза наукового дослідження – успішність навчання не є критерієм для забезпечення успішності слідчої діяльності. Друга гіпотеза – не всі успішні студенти можуть бути успішними слідчими. Третя гіпотеза – успішний слідчий визначається певним типом особистості успішних студентів. Четверта гіпотеза – ступінь розвитку вольових якостей у кожного типу особистості успішних студентів різний.

Для перевірки цих гіпотез нами був зроблений опитувальник «Вольові якості», у якому усім вольовим якостям ми підібрали якість протилежну за значенням. Зазначені діади якостей ми об'єднали у групи, а саме:

а) *цілепокладальні (нецілепокладальні)*: цілеспрямованість (легковажність); наполегливість (піддатливість); завзятість (інертність); ініціативність (безініціативність) (Цільмак О. М., 2015 [4]);

б) *спонукальні (гальмівні)*: рішучість (нерішучість); сміливість (несміливість); відважність (невідважність); хоробрість (боязкість);

в) *саморегулятивні (нерегулятивні)*: терплячість (горячкуватість), витриманість (невитриманість); самоконтроль (безконтроль-

ність); самовладання (нестямність); самоврядування (десамоврядування);

г) *самоорганізаційні (неорганізаційні)*: акуратність (неакуратність); копіткість (недбалість); організованість (неорганізованість); планомірність (непланомірність); послідовність (непослідовність); посидючість (непосидючість); ретельність (поверховість); скрупульозність (не скрупульозність); старанність (не старанність), дисциплінованість (недисциплінованість);

д) *морально-спрямовані (морально-неспрямовані)*: мужність (відчайдушність); героїзм (малодушність).

Слід підкреслити, що кожна людина має свій індивідуальний набір вольових якостей, які мають різний ступінь розвитку (дуже високий, високий, середній, низький, дуже низький). Оскільки дуже високий та дуже низький ступінь розвитку вольових якостей вказує на те, що в особи є певні акцентуації характеру або психічні вади. Тому, респондентам під час дослідження, пропонувалося відмітити наявний у них ступінь розвитку вольових якостей за такими рівнями:

1) *високий* – тобто якість проявляється завжди;

2) *середній* – тобто якість проявляється тільки у необхідних випадках;

3) *низький* – тобто якість дуже рідко проявляється;

4) *рівнозначний* – тобто однаковий ступінь розвитку протилежних за значенням якостей, їх прояв залежить від стану особи.

Зі студентської молоді ми відібрали осіб, які успішно навчаються, вмотивовані на позитивний результат навчання, виявляють бажання пізнавати нове, розширювати власні знання та бажують надалі працювати у юридичній сфері. Для забезпечення достовірності результатів, ми провели опитування однакової кількості студентів, ураховуючи критерій «чоловік – жінка». Всього прийняло участь 556 успішних студентів юридичних факультетів різних університетів (м. Одеса, м. Миколаїв, м. Вінниця), тобто по 278 осіб чоловічої та жіночої статі.

Бо воля детермінована світоглядом та мотивацією особи, а також через те, що вольові якості за охопленням сфер діяльності можуть бути широкими або вузькими, то ми націлили студентів на те, щоби вони вказали саме ті якості, які у них проявляються під час навчальної діяльності.

За підрахованими результатами ми індивідуально поспілкувалися з успішними студентами та завдяки цьому здійснили їх поділ за різновидами їх стратегій поведінки під час навчальної діяльності на певні типи (ерудит,

дослідник, збалансований, зубрило, демонстративний, бунтар, тихоня).

Для встановлення еталонного психологічного профілю вольових якостей слідчого нами, за опитувальником «Вольові якості», проведено опитування 132 слідчих слідчих підрозділів Національної поліції України.

У результаті співвіднесення отриманих результатів профілів вольових якостей типів успішних студентів та профілю вольових якостей слідчого, встановлено, що найбільш успішним кандидатом на посаду слідчого є тип «Дослідник».

«Дослідник» – це такий тип успішного студента, якій не обмежується тільки навчальним матеріалом. Він дуже ґрунтовно підходить до вивчення навчальних предметів (особливо тих, що його дуже цікавлять), читає додаткову літературу. У нього розвинута критичність мислення. Його знання характеризуються глибиною, широтою та стійкістю, однак, переважно тільки у конкретній галузі науки. Під час навчальних занять він поводить себе вдумливо, впевнено, відстоює та обґрунтовує відповіді та власні позиції, за рахунок додатково прочитаної літератури. Такий тип завжди намагається докопатися до сутності того, що вивчає.

За результатами навчальної діяльності та індивідуальної бесіди, нами до типу особистості «Дослідник», віднесено 103 особи (це становить 19 % від загальної кількості опитаних), із них 49 (18 %) – це особи чоловічої статі, 54 (19 %) – жіночої. Розглянемо основні показники їх психологічного профілю вольових якостей.

2. Основні результати наукового дослідження вольових якостей слідчого

За середньостатистичними показниками ступеню розвитку вольових якостей в успішних студентів типу «Дослідник», нами встановлені однакові показники (й у чоловіків й у жінок) високого ступеню розвитку таких вольових якостей, як: цілеспрямованість, наполегливість, витриманість, ініціативність, завзятість, терплячість, самоконтроль, самовладання, самоврядування, акуратність, копіткість, організованість, планомірність, послідовність, посидючість, ретельність, скрупульозність, старанність, дисциплінованість.

Так, у типу успішного студента «Дослідник» мають високий ступінь розвитку вольові якості груп цілепокладання, самоорганізаційні та саморегулятивні. Стосовно спонукальних та морально-спрямованих вольових якостей у чоловіків та жінок показники за високим та середнім ступенем розвитку відрізняються (див. табл.). Встановлено, що чоловіки, порів-

няно з жінками, більш рішучі, сміливіші та мужні (більшість жінок вказали, що у них такі вольові якості, як: рішучість, сміливість, відважність, хоробрість, мужність та героїзм, – мають середній ступінь розвитку). Низький ступінь розвитку вольових якостей у чоловіків та жінок не встановлений.

Таблиця

Показники оцінки успішними студентами за типом особистості «Дослідник» ступеню розвитку у них спонукальних та морально-спрямованих вольових якостей

Якості	Високий ступінь		Середній ступінь	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
рішучість	80%	48%	20%	52%
сміливість	86%	48%	14%	52%
відважність	45%	6%	55%	94%
хоробрість	42%	4%	58%	96%
мужність	86%	10%	14%	90%
героїзм	20%	17%	80%	83%

За результатами опитування слідчих встановлено, що психологічний профіль вольових якостей слідчого має бути таким:

1) *високий ступінь розвитку* повинні мати: цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, витриманість, терплячість, самоконтроль, самовладання, самоврядування, акуратність, копіткість, організованість, планомірність, послідовність, посидючість, ретельність, скрупульозність, старанність, дисциплінованість;

2) *середній ступінь розвитку* повинні мати: рішучість, сміливість, відважність, хоробрість, мужність та героїзм.

Отже, порівнюючи результати опитування слідчих та успішних студентів за типом «Дослідник» нами встановлені однакові показники ступенів розвитку вольових якостей (груп цілепокладання, самоорганізаційної та саморегулятивної, спонукальної та морально-спрямованої). Так, ми можемо стверджувати, що у загальному контексті зазначений психологічний профіль вольових якостей слідчого є еталонним.

За результатами наукового дослідження встановлено, що успішність навчання не є основним критерієм професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду слідчого. Підтвердженням цього, слугує те, що еталонний психологічний профіль вольових якостей слідчого не збігається за показниками з профілями типів вольових якостей успішних студентів («Ерудит», «Збалансований», «Тихоня», «Зубрило», «Бунтар» та «Демонстративний»).

Висновки

1. Зазначено, що усі вольові якості особистості слід об'єднати у такі групи: цілепокладальні, самоорганізаційні, саморегулятивні, спонукальні, морально спрямовані. Підкреслено, що кожна вольова якість має протилежну за значенням якість та під час здійснення особою того чи іншого виду діяльності може мати різні ступені прояву (дуже високий, високий, середній, низький, дуже низький). Наголошено, що дуже високий та дуже низький ступінь розвитку вольових якостей вказує на те, що у особи є певні акцентуації характеру або психічні вади.

2. Розроблений опитувальник «Вольові якості» дав змогу провести опитування слідчих слідчих підрозділів Національної поліції України (для визначення еталонного психологічного профілю вольових якостей слідчого) та успішних студентів (для визначення ступеня розвитку вольових якостей у різних типів успішних студентів).

3. Проведене наукове дослідження (опитування та результати індивідуальної бесіди) дозволили охарактеризувати та виокремити серед успішних студентів такі типи, як: ерудит, дослідник, збалансований, заучка, демонстративний, бунтар, тихоня. У результаті співвіднесення психологічного профілю вольових якостей слідчого з профілями вольових якостей типів успішних студентів встановлено, що най-

більш успішним кандидатом на посаду слідчого є тип «Дослідник».

4. Обґрунтовано еталонний психологічний профіль вольових якостей слідчого. Так:

а) *високий ступінь розвитку* повинні мати: цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, витриманість, терплячість, самоконтроль, самовладання, самоврядування, акуратність, копіткість, організованість, планомірність, послідовність, посидючість, ретельність, скрупульозність, старанність, дисциплінованість;

б) *середній ступінь розвитку* повинні мати: рішучість, сміливість, відважність, хоробрість, мужність та героїзм.

5. Наголошено на необхідності реформування систем: 1) підготовки фахівців у закладах вищої освіти, за галуззю знань «Право»; 2) професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у закладах вищої освіти, за галуззю знань «Право»; 3) професійно-психологічного відбору кандидатів на посади у сфері юридичної діяльності.

6. Сформовані нами наукові гіпотези підтвердилися, тобто: 1) успішність навчання не є критерієм для забезпечення успішності слідчої діяльності; 2) не всі успішні студенти можуть бути успішними слідчими; 3) успішний слідчий визначається певним типом успішних студентів; 4) ступінь розвитку вольових якостей у кожного типу успішних студентів різний.

Список використаних джерел

1. Лисовский Т. В., Дмитриев А. В. Личность студента. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1979. 784 с.
2. Ледовская Т. В. Индивидуально-типологические особенности студентов вуза с разными показателями успешности учебной деятельности. *Портал психологических изданий PsyJournals.ru*. URL: <http://psyjournals.ru/authors/55862.shtml>
3. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. М.: Высшая школа, 1980. 368 с.
4. Цільмак О. М. Професійно-психологічний відбір суддів за критерієм – вольові якості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 213–215.

References

1. Ly`sovsky`j, T. V., & Dmy`try`ev A. V. (1979). Ly`chnost` studenta. L.: Y`zd-vo Leny`gradskogo universy`teta.
2. Ledovskaya, T. V. Y`ndy`vy`dual`no-ty`pologiy`chesky`e osobennosty` studentov vuza s raznymy` pokazatelyamy` uspeshnosty` uchebnoj deyatel`nosty`. Portal psy`xology`chesky`x y`zdany`j PsyJournals.ru. Retrieved from <http://psyjournals.ru/authors/55862.shtml> [Ledovskaya Tat`yana Vy`tal`evna]
3. Arxangel`sky`j, S. Y`. 1980. Uchebnyj process v vysshej shkole, ego zakonomernye osnovy y` metody. Moskva: Vysshaya shkola.
4. Tsil`mak, O. M. 2015. Profesijno-psy`xologichny`j vidbir suddiv za kry`teriyem – vol`ovi yakosti. *Pivdennoukrayins`ky`j pravny`chy`j chasopy`s*, 3, 213–215.

Стаття: надійшла до редакції 22.03.2019
прийнята до друку 20.05.2019

The article: is received 22.03.2019
is accepted 20.05.2019

Розділ 2

Проблеми юридичної практики

Chapter 2

Problems of Juridical Practice

UDC (УДК) 342238 : 242.7(4)
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. За допомогою методології системного аналізу розглянуто теоретичні підходи до визначення правового регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в країнах-членах Європейського Союзу в контексті європейської інтеграції України в умовах реформаційних процесів, що відбуваються у національній правоохоронній системі. Проаналізовано загальноєвропейські підходи до правового регулювання діяльності поліції та вплив законодавства Європейського Союзу і рішень Європейського суду з прав людини на стан захисту прав і свобод людини у діяльності поліції. Охарактеризовано основні засади правового регулювання забезпечення прав і свобод у діяльності поліції країни з федеративним устроєм – Федеративної Республіки Німеччини та країни з унітарним устроєм – Франції. Обґрунтовано потребу впровадження апробованого часом і практикою позитивного досвіду правового регулювання діяльності поліції.

Ключові поняття: поліція, права і свободи людини та громадянина, Європейський Союз, поліція ФРН, поліція Франції.

Bondarenko Viktoriia,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

Yesimov Serhii,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

LEGAL REGULATION OF POLICE ACTIVITIES CONCERNING THE PROMOTION OF RIGHTS AND FREEDOM OF MAN AND CITIZEN IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Abstract. Using the methodology of the system analysis, the theoretical approaches to the definition of legal regulation of the police activities concerning the promotion of the rights and freedoms of man and citizen in the

context of European integration of Ukraine under the conditions of the reform processes in the national law-enforcement system are considered. The influence of the legislation of the European Union and the decisions of the European Court of Human Rights on the state of human rights and freedoms in the police activities are analyzed. The basic principles of the legal regulation of the promotion of rights and freedoms in the police activities of the countries with the federal system (the Federal Republic of Germany) and the unitary system (France) are described. The legal regulation of the German police activities is divided into federal legislation and legislation of subjects of the federation. The German police structure includes federal police and land police. The main body of normative legal acts in the field of regulating the police activities to ensure the rights and freedoms of man and citizen constitute regional acts. In France, despite the existence of various units within the police – the National Police, Municipal Police, and the Gendarmerie, the main legislation on police activities was adopted at the state level, due to the historic approach to the legal regulation of the state mechanism. The development of legal regulation of the police activities concerning the promotion of the rights and freedoms of man and citizen in the countries of the European Union is a logical consequence of competition between the multidirectional interests of the state and civil society, which is expressed in the formation of a complex system. The necessity of implementing the positive experience of the legal regulation of the police activities is substantiated.

Key concepts: police, rights and freedoms of man and citizen, European Union, police of Federal Republic of Germany, French police.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-28-36

Вступ

Усвідомлюючи соціальну цінність людської особистості, наділяючи її правовими якостями, держава та суспільство поступово прийшло до усвідомлення необхідності надання правам і свободам людини та громадянина особливого статусу. Еволюційно виникла потреба формування правових і організаційних засобів захисту прав і свобод громадян і всередині держави, і на міжнародному рівні. У світі існує логічний взаємозв'язок внутрішньодержавних і міжнародних засобів захисту прав і свобод людини та громадянина. Опору на міжнародно-правові стандарти в сфері законодавчого і правозастосовного забезпечення прав і свобод людини та громадянина необхідно поєднувати з тим, наскільки вони відповідають Конституції України та впроваджуються у національну правову систему відповідно до Плану реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншого. Законодавство європейських держав, імплементуючи в правове регулювання діяльності поліції вимоги судової практики Європейського суду з прав людини до застосування основних принципів судочинства у межах діяльності адміністрації, посприяло підвищенню результативності в забезпеченні прав громадян поліцією. З огляду на цей позитивний досвід, завдання імплементації цих вимог у національну правоохоронну систему є одним із пріоритетних.

Науковому осмисленню проблеми використання досвіду правового регулювання діяльності поліції країн-членів Європейського Союзу щодо забезпечення прав і свобод

людини та громадянина присвячені праці учених: О. Андрійко, В. Варенка, І. Голосніченка, В. Захарова, А. Ключніченка, Ю. Кідрука, І. Кириченка, М. Коваля, В. Колпакова, А. Комзюка, М. Корнієнка, С. Мосьондза, В. Суценка, О. Остапенка, С. Петкова, Ю. Римаренка та ін.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні правового регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в країнах-членах Європейського Союзу.

1. Загальні підходи до правового регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини в Європейському Союзі

Значний вплив на законодавство європейських держав, що стосується діяльності органів поліції щодо забезпечення прав людини, має право Європейського Союзу. Діяльність органів поліції належить до «третьої опори», що передбачає обмежену компетенцію Європейського Союзу з регулювання діяльності органів поліції держав-членів Європейського Союзу. Проте наднаціональне право має значення для регулювання даних питань у межах національних правопорядків.

По-перше, у межах правопорядку Європейського Союзу існує загальнообов'язковий для всіх держав-членів установчий акт, спрямований на захист прав людини, – Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року [1]. Це об'ємний текст, який, окрім прав, що стали класичними в науці та практиці, доволі докладно конкретизує низку прав людини, які безпосередньо стосуються діяльності органів поліції.

Серед них, зокрема: заборона катувань (стаття 4); повага до приватного та сімейного життя (стаття 6), захист даних особистого характеру (стаття 7); право на доступ до документів (стаття 42), низка прав, що стосуються сфери правосуддя, які частково застосовуються в адміністративному процесі (право на ефективне оскарження та на доступ до неупередженого суду (стаття 47), презумпція невинності та право на захист (стаття 48), принципи пропорційності при визначенні злочинів і покарань (стаття 49) тощо.

По-друге, ті наднаціональні ініціативи Європейського Союзу в сфері діяльності поліції, що існують сьогодні (наприклад, співпраця поліції держав-членів у межах Шенгенської інформаційної системи, Європол і інші), свідчать про стурбованість європейського законодавця питаннями забезпечення прав людини у межах діяльності органів поліції [2, с. 22].

Наприклад, у Конвенції про створення Європолу від 26 липня 1995 року вказується на питання забезпечення прав громадян у межах діяльності даного наднаціонального органу: захист персональних даних (стаття 14), доступ до персональної інформації про особу, що зберігається в інформаційній системі Європолу (стаття 19), право особи на виправлення його особистої інформації, що зберігається в даній системі (стаття 20) тощо [3].

Актуальність питань про захист персональних даних громадян у межах діяльності національних органів влади привела європейського законодавця до необхідності прийняття низки наднаціональних актів із питань, що розглядаються.

На рівні права Європейського Союзу існують загальні норми, що стосуються забезпечення прав громадян у діяльності органів влади, профільні акти, що стосуються забезпечення прав громадян при взаємодії органів поліції держав-членів. Кількість нормативного матеріалу в сфері забезпечення прав громадян у межах діяльності поліції на рівні права Європейського Союзу незначна, оскільки компетенція з даних питань залишається на національному рівні.

Інша справа щодо права Ради Європи, яке, завдяки обов'язковій юрисдикції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зробило можливим застосування міжнародно-правових зобов'язань у національному законодавстві у сфері діяльності поліції.

Окрім судової практики Європейського суду з прав людини, яка є найдієвішим чинником зміни національних правопорядків щодо забезпечення прав громадян у діяльності поліції, також існує право Ради Європи, що стосу-

ється забезпечення прав людини в сфері діяльності поліції. Воно застосовується не тільки до діяльності поліції європейських держав, але також має значення для України як члена Ради Європи.

Незважаючи на свій рекомендаційний характер, Європейський кодекс поліцейської етики (European Code of Police Ethics), розроблений Комітетом міністрів Ради Європи, є дуже цікавим актом Ради Європи стосовно його змісту. Акт встановлює загальні принципи діяльності поліції та забезпечення прав громадян. У цьому акті визначаються: поняття поліцейської діяльності (пункт 1); принцип законності в діяльності поліції (пункт 2-6); місце поліції в структурі органів державної влади (пункт 7-11); організаційні основи діяльності поліції: підготовка особового складу, права співробітників поліції (пункт 12-34); керівні принципи діяльності поліції, що стосуються обшуків, арештів, слідчих дій (пункт 35-58); контроль дій поліції (пункт 59-63); міжнародно-правова взаємодія органів поліції (пункт 64-66) [4].

Найбільш значущим внеском Ради Європи та її органів щодо правового регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції є судово-практика Європейського суду з прав людини.

Судова практика пішла по шляху розширеного тлумачення тексту Конвенції, де, на перший погляд, немає положень, що стосуються забезпечення прав громадян у діяльності поліції. Однак автономна інтерпретація статті 6 Європейської конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод Європейським судом із прав людини дала можливість застосувати до діяльності органів поліції вимоги справедливого судового розгляду, що використовувалися спочатку лише у судочинстві.

Як показують дослідження застосування принципів судочинства в адміністративній та правоохоронній діяльності поліції, вони є сучасною тенденцією правотворчості будь-якої держави-члена Європейського Союзу та дають змогу забезпечити основні права і свободи громадян у діяльності органів поліції.

Правове регулювання судочинства складено з метою забезпечення прав і свобод громадян, що найвиразніше виявляється в кримінальному процесі. Правове регулювання кримінального судочинства містить певну кількість гарантій прав учасників процесу, що пов'язано з серйозними наслідками для одного з учасників даного виду судочинства – обвинуваченого.

Як наслідок, правове регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності

поліції держав-членів Європейського Союзу ґрунтується на нормах, що регулюють судочинство, зокрема, на право громадян на захист. Така тенденція простежується майже у всіх європейських державах і здебільшого викликана діяльністю законодавця Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини у межах динамічної інтерпретації статті 6 Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод 1950 року, що стосується права на справедливий судовий розгляд, встановив, що вимоги цього положення Конвенції стосуються не тільки розглядів у суді, але й відносин громадян з органами виконавчої влади.

Наприклад, Європейський суд з прав людини визнав, що окремі види ліцензійно-дозвільної діяльності в сфері атомної енергії; ліцензійної діяльності, спрямованої на регулювання окремих видів професійної діяльності; процедури експропріації приватної власності; заборони будівництва суперечать положенням про цивільні права й обов'язки громадян. Незважаючи на те, що дані дії здійснюються не у межах судового провадження, а адміністративного провадження органів поліції держави-члена Європейського Союзу, не звільняють ці органи від обов'язку дотримання принципів справедливого розгляду, встановлених статтею 6 Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Аналогічно відбувається і в сфері кримінального правосуддя: Європейський суд з прав людини інтерпретує положення статті 6 Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод 1950 року як обов'язкове до застосування органами виконавчої влади (зокрема, органами поліції) у межах окремих видів діяльності, обґрунтовуючи це тим, що вони є за своєю природою кримінальним переслідуванням (наприклад, накладення штрафу) і тому вимагають застосування спеціальних процесуальних гарантій забезпечення прав для осіб, які беруть участь у них.

Окремі адміністративні провадження (зокрема, про вчинення адміністративних правопорушень) стали розглядатися Європейським судом з прав людини як кримінальні, а не адміністративні провадження, що призвело до необхідності імплементації у дані провадження спеціальних судових гарантій прав для осіб, які беруть у них участь. Такими адміністративними провадженнями національних правопорядків Європейський суд з прав людини визнав: вилучення водійського посвідчення як адміністративне покарання; адміністративне покарання у вигляді неустойок і пені, що накладаються на громадян у сфері податкового

законодавства; адміністративні покарання, що застосовуються органами виконання покарань щодо осіб, позбавлених волі; адміністративні санкції, що накладаються митними органами у межах проваджень про правопорушення в митній сфері.

Як свідчить судова практика Європейського суду з прав людини, адміністративні провадження (провадження про адміністративні правопорушення, окремі види ліцензійно-дозвільної діяльності органів поліції європейських держав) є видами судових розглядів, до яких застосовуються вимоги статті 6 Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод 1950 року, тому, що вони зачіпають основні права та свободи громадян.

Європейська Комісія з прав людини дозволила Європейському суду з прав людини у контексті автономії та розширювальної інтерпретації положень Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод накласти на держави-члени Ради Європи зобов'язання щодо застосування судових процесуальних гарантій прав людини в адміністративних провадженнях.

Конкретні прояви такого запозичення ми можемо виявити в законодавчих актах, що регулюють взаємодію адміністрації з громадянами. Наприклад, ознайомлення з обов'язками французької адміністрації у взаємодії з громадянами, встановленими Законом «Про права громадян у взаємодії з адміністрацією» від 12 квітня 2000 року № 2000-321, дозволяє виявити явні ознаки застосування процесуальних механізмів судового права в адміністративному праві. Зокрема, тут застосовуються вимоги прозорості адміністративного провадження, які цілком імітують аналогічний принцип судового права – принцип гласності [5].

Можна відзначити, що права громадянина на виправлення інформації, яка стосується його особисто, є правом на захист, яке є головним правом громадянина у кримінальному судочинстві. Французький законодавець встановив вимогу щодо обміну інформацією між громадянином і адміністрацією у межах адміністративного провадження, що є копією судового принципу змагальності. Інші приклади французького адміністративного провадження також свідчать про те, що на сучасному етапі розвитку адміністративного права запозичення принципів із судочинства є поширеним явищем, спрямованим на підвищення гарантій прав громадян у діяльності органів поліції.

Аналогічним чином справа йде у Федеративній Республіці Німеччина. Як вказує Е. Шмідт-Ассманн: «Вчення про критерії

публічно-адміністративної діяльності звертається до основоположних питань правомірного, розсудливого й практичного здійснення публічного адміністрування. Критерії утворюють «нормативні орієнтири публічно-адміністративної діяльності» у націленому на правильність значенні, яке виходить за межі правомірності: рівноправність, відповідальність, ощадливість, ефективність, транспарентність, прийнятність тощо. Вони є гарантіями раціональності публічно-адміністративної діяльності. З точки зору історії розвитку вони збагачуються завдяки ідеї права та завдяки скарбниці досвіду загальних роздумів про справедливість і практичність, які практика обґрунтування інших правничих систем визначає чіткіше» [6, с. 358].

Закон ФРН «Про адміністративні провадження» від 25 травня 1976 року встановив низку правових процесуальних гарантій, однозначно запозичених зі судового права. Положення аналогічні тим, що знаходяться у подібному французькому законі: обов'язок щодо інформування особи та ідентифікації адміністрації, інформування про діловодство за допомогою мережі Інтернет. Тут можуть розглядатися ознаки застосування принципу гласності в адміністративному процесі; можливість особи надати всю необхідну інформацію і, зокрема, засоби доказування, зобов'язання адміністрації щодо заслуховування учасників провадження як вияв принципу змагальності та права громадян на захист громадян у межах провадження.

2. Правове регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції Федеративної Республіки Німеччина

Правове регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції країн-членів Європейського Союзу передбачає розгляд на прикладі Франції – унітарної держави, Федеративної Республіки Німеччина – держави з федеративним устроєм.

По-перше, на наш погляд, необхідно звернути увагу на конституційне регулювання прав і свобод громадян та їх вплив на правове регулювання діяльності поліції. По-друге, необхідно відзначити те, що законодавче регулювання в цих країнах Європейського Союзу має низку особливостей, оскільки в цих країнах існує місцева поліція, поліція суб'єктів федерації, що відображається на правовому регулюванні діяльності органів поліції.

У двох розглянутих державах Європейського Союзу (Франція та Федеративна Республіка Німеччина) застосовується європейське право, яке має значний вплив на внутрішній

(національний) правопорядок і безпосередньо позначається на правовому регулюванні забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції даних держав.

Правове забезпечення прав громадян у Федеративній Республіці Німеччина в діяльності будь-якого органу влади здійснюється на рівні Основного Закону держави. Принцип захисту прав людини та громадянина в діяльності органу влади Федеративної Республіки Німеччина зведений в примат німецького правопорядку, бо в першому положенні німецької конституції зазначається: «Людська гідність недоторканна. Поважати та захищати – обов'язок всієї державної влади (стаття 1). Основні права обов'язкові для законодавчої, виконавчої та судової влади як безпосередньо чинне право» [7].

Основний закон Федеративної Республіки Німеччина встановлює загальні гарантії прав громадян щодо державної влади. Наприклад, у пункті 4 статті 19 вказано: «Якщо права будь-якої особи порушені державною владою, вона може звертатися до суду. Якщо не встановлена інша підсудність, діє загальний судовий порядок» [7].

Блок конституційних норм закріпив у ролі мети будь-якого політичного союзу – забезпечення природних і невід'ємних прав людини (стаття 2) і уточнив, що створення декларації було направлено на те, щоб, незмінно перебуваючи перед наглядом усіх членів суспільного союзу, (вона) постійно нагадувала їм права й обов'язки, щоб дії законодавчої та виконавчої влади, які в будь-який час можна було б порівняти з метою кожного політичного інституту, зустрічали більшу повагу (преамбула) [7].

Тлумачення конституційних прав і органами конституційної юстиції – Федеральний конституційний суд ФРН і Конституційна рада Франції, і органами адміністративної юстиції – Федеральний адміністративний суд ФРН і Державна рада Франції – дає змогу здійснити конкретну імплементацію даних прав у діяльності органів влади (зокрема і поліції).

Судова практика органів правосуддя дає змогу забезпечити застосування прав і свобод громадян у діяльності поліції держав-членів Європейського Союзу шляхом накладення певних зобов'язань або на законодавця, що регулює діяльність органів поліції, або на поліцію у межах правозастосовної діяльності.

На законодавчому рівні правове регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції ФРН відрізняється однією характерною особливістю, пов'язаною з федеративним адміністративно-територіальним устроєм цієї держави. Тут існує не тільки федеральне законодавство, але й низка законо-

давчих актів земель, що регулюють діяльність органів поліції. Кожна з 16 федеральних земель прийняла Закон «Про поліцію» або еквівалентний акт.

Закони «Про поліцію» існують у землях Баден-Вюртемберг, Бремен, Саксонії, Північні Рейн-Вестфалія і Саару. Закони «Про суспільний лад і безпеку» існують у землях Гамбург, Гессен, Мекленбург-Нижня Померанія, Саксонії-Ангальт і Нижня Саксонія. Закони про завдання і закони федеральних земель, що регулюють діяльність поліції відповідного суб'єкта федерації, містять низку принципів діяльності; обов'язків і прав співробітників поліції; умов застосування повноважень тощо. Закони містять положення, що стосуються гарантій прав громадян у діяльності поліції.

Наприклад, Закон «Про завдання і повноваження баварської земельної поліції», перераховуючи в другому розділі Закону повноваження поліції, уточнює межі їх дій; терміни (або їх тривалість); ставить умови, при яких дії можуть бути реалізовані. Окремо Закон встановлює низку зобов'язань поліції щодо захисту персональних даних (стаття 30) [8].

Майже аналогічно складені закони про поліцію інших суб'єктів Німецької Федерації. Незважаючи на законодавче регулювання діяльності поліції та забезпечення прав громадян на рівні суб'єктів федерації, в ФРН існує федеральне законодавство зі запропонованих питань. Наприклад, існує Закон ФРН «Про адміністративне провадження» від 25 травня 1976 року, який встановив низку обов'язків адміністрації, гарантій прав громадян у зверненні до органів виконавчої влади. Серед них, наприклад: встановлення конкретних термінів прийняття рішень адміністрації; обов'язок інформування та ідентифікації адміністрації; умови дійсності актів і дій адміністрації тощо.

Іншим актом, спрямованим на захист прав громадян при взаємодії з органами державної влади, є Закон ФРН «Про повноваження органів поліції (або безпеки)». Подібні нормативні акти існують у Баварії, Бранденбурзі та Тюрінгії. 27 лютого 1985 було прийнято Закон ФРН «Про державну службу». Цей Закон застосовується усіма державними службовцями федерального рівня та встановлює низку обов'язків державних службовців.

Відповідно до Закону ФРН «Про чиновників федеральної поліції» органи федеральної поліції, які підпорядковуються Федеральному міністерству внутрішніх справ ФРН, обмежені лише спеціальними функціями з підтримки правопорядку: забезпечення безпеки пові-

тряного та залізничного транспорту; кордонів федерації тощо [9].

Проте, незважаючи на обмежений характер спеціальних функцій федеральної поліції, зумовлений федеральним устроєм німецької держави, в якому функції з підтримання правопорядку знаходяться в компетенції суб'єктів федерації, блок нормативного матеріалу, що регулює діяльність федеральної поліції, є доволі великим. Окрім загального Закону «Про чиновників федеральної поліції», конкретними галузевими законами ФРН, які регулюють її діяльність, є: Закон ФРН «Про перебування на території ФРН»; Закон ФРН «Про біженців»; Закон ФРН «Про безпеку на повітряному транспорті» тощо.

Усі закони, що регулюють тією чи іншою мірою діяльність федеральної поліції, містять положення про дотримання прав громадян у діяльності поліції, відповідності, пропорційності та необхідності дій адміністрації і поліції.

3. Правове регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції Франції

Чинне французьке конституційне право, як і Основний закон ФРН, мають положення, що встановлюють дотримання прав і свобод громадян як обов'язок будь-якого органу влади. Ці вимоги застосовуються в діяльності органів поліції. Блок конституційних норм Франції, який, на думку Конституційної ради Франції, охоплює Декларацію прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 року, містить повний перелік прав і свобод. У Франції, завдяки централізованому адміністративно-територіальному устрою держави, регіональне (місцеве) законодавство, що регулює питання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції, не існує, незважаючи на те, що в державі існують підрозділи муніципальної поліції.

У Франції забезпечення правопорядку за Конституцією частково покладено на плечі громадян, що відповідає, на наш погляд, ультра ліберальним ідеям цієї держави.

На відміну від ФРН, законодавство, що регулює діяльність поліції, зокрема і місцевої (або муніципальної), існує тільки на загальнонаціональному рівні. Варто зазначити, що органами підтримання правопорядку у Франції є не тільки місцева і Національна поліція, а й жандармерія, що підпорядкована Міністерству оборони. Як наслідок, правове регулювання діяльності поліції у Франції, яке є суто національним, все ж таки розділене на три нормативних блоки.

Французька муніципальна поліція створена з метою підтримки правопорядку та здій-

снення окремих адміністративних дій (наприклад, ліцензійно-розпорядчої діяльності), реалізується під керівництвом мера населеного пункту.

Функції муніципальної поліції регулюються Загальним кодексом місцевої влади, який уточнює, що, крім підтримки правопорядку, безпеки та чистоти в комуні, мер і співробітники муніципальної поліції наділені нормативною владою з регулювання дорожнього руху, видачі дозволів на будівництво, мають права накладати штрафи за правопорушення.

З огляду на унітарний адміністративно-територіальний устрій Франції муніципальна поліція є лише субсидіарним підрозділом Національної поліції в структурі органів з підтримання правопорядку, а правове регулювання її діяльності – обмеженим. Це є серйозною відмінністю від структури поліції в ФРН, де основна частина владних повноважень із підтримання правопорядку зосереджена на рівні земель, а не на національному рівні.

Як наслідок, правове регулювання діяльності Національної поліції Франції є більш об'ємним і докладним, а правове регулювання забезпечення прав громадян у діяльності Національної поліції більш очевидним.

Якщо звернутися до Деонтологічного кодексу Національної поліції Франції, який був встановлений Декретом уряду від 18 березня 1986 року, то текст складений доволі коротко, але водночас повно виражає обов'язки співробітників Національної поліції та жандармерії [10, с. 178]. Цей акт є знаковим, тому що вручається кожному співробітнику під час професійної підготовки і є основним актом, що регулює права й обов'язки. Цим же актом передбачено заходи контролю за виконанням професійних обов'язків. Варто відзначити, що з перших же рядків розглянутого тексту стає очевидним, що виконавча влада і законодавець Франції віддають пріоритет саме захисту прав громадян. У статті першій цього Кодексу зазначається: Національна поліція сприяє на всій території гарантії дотримання прав, захисту інститутів Республіки, підтримання правопорядку, захисту громадян і власності. Стаття друга Кодексу серед обов'язків співробітників поліції щодо дотримання законності однозначно висуває на перше місце права людини, оскільки спирається на положення Декларації прав людини та громадянина (1789 року): Національна поліція виконує обов'язки, поважаючи Декларацію прав людини і громадянина, Конституцію, міжнародні зобов'язання та закони.

Варто звернути увагу і на те, що глава перша тексту (наступна відразу за загальним

положеннями) присвячена обов'язкам (а не правам) співробітників Національної поліції та жандармерії. Серед них: абсолютна повага до громадян незалежно від раси, соціального статусу та національності; заборона катувань і подібних нелюдських дій; пропорційне та необхідне використання сили тощо.

Глава третя кодексу присвячена контролю дій поліції, що свідчить про бажання законодавчої влади обмежити дії співробітників поліції з метою дотримання прав громадян.

Низка інших актів французького законодавства також регулює діяльність поліції. Однак вони менш цікаві з погляду правового регулювання забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції. Захист прав громадян від порушень поліції знайшов підтримку у французькому законодавстві з боку органів правосуддя (насамперед органів адміністративної юстиції), які зуміли за відсутності нормативної бази обмежити дії представників органів поліції в межах прецедентного права (судової практики).

Д. Калянов, розглядаючи правове регулювання діяльності поліції в країнах Європи, зазначає, що правове регулювання діяльності поліції слід розглядати як сукупність різних форм і методів юридичного впливу держави за допомогою нормативно-правових актів та інших засобів юридичної техніки на суспільні відносини, які виникають щодо визначення принципів, завдань, прав і обов'язків працівників поліції в зазначеній сфері, а також порядок їх реалізації [11, с. 36].

Висновки

Розвиток правового регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в країнах Європейського Союзу є закономірним наслідком конкуренції різноспрямованих інтересів держави та громадянського суспільства, що виражено у формуванні складної системи, елементи якої поряд із державним юридичним правом виступають, доповнюють, коректують, а іноді і фактично замінюють його форми недержавного соціального права (насамперед, звичайне, корпоративне і муніципальне право). Законодавство європейських держав включило в адміністративно-правове регулювання діяльності поліції вимоги судової практики Європейського суду з прав людини щодо застосування основних принципів судочинства у межах діяльності адміністрації, що посприяло підвищенню рівня захисту прав громадян у діяльності поліції. Взаємодія Європейського суду з прав людини і національних судових юрисдикцій зумовлена сутністю процесу та властивими йому цінностями, виро-

бленими історичним розвитком права на справедливий судовий розгляд, що, своєю чергою, не було даровано Європейською конвенцією з прав людини, а зародилося еволюційним шляхом у національних юрисдикціях задовго

до прийняття Конвенції і нині закріплено як загальновизнаний принцип міжнародного права, залишаючись водночас на рівні правозастосування національним правом за своїм характером і змістом.

Список використаних джерел

1. Хартія Європейського Союзу про основні права. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення 22.03.2019).
2. Дорош Л., Івасечко О. Особливості функціонування та виклики розвитку ЄС у близькій перспективі (2017–2018 рр.). *Humanitarian Vision*. 2017. Vol 3. № 1. P. 19–24.
3. Решение № 2009/371/ПВД Совета о создании Европейского полицейского ведомства (Европол). Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78 (дата звернення 22.03.2019).
4. Європейський кодекс поліцейської етики. Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету міністрів державам-членам щодо Європейського кодексу поліцейської етики. URL: <https://www.openpolice.ru/docs/evropejskij-kodeks-policejskoj-etiki/> (дата звернення 22.03.2019).
5. Кузьменко О. В., Пастух І. Д., Користін О. Є. Адміністративне право зарубіжних країн. К.: Юрінком Інтер, 2014. 525 с.
6. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. 2-ге вид. перероб. і допов. / пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; від. ред. О. Ситоїд. К.: К.І.С., 2009. 552 с.
7. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html> (дата звернення 22.03.2019).
8. Про завдання і повноваження Баварської державної поліції: Закон Федеративної республіки Німеччина від 14.09.1990 р. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Bav_90.pdf (дата звернення 22.03.2019).
9. Про чиновників Федеральної поліції: Закон ФРН від 03.06.1976 р. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Bav_90.pdf (дата звернення 22.03.2019).
10. Трофименко В. А. Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 175–185.
11. Калаєнов Д. П. Правове регулювання діяльності поліції в країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 34–36.

References

1. Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovni prava. Zakonodavstvo Ukrainy [European Union Charter of Fundamental Rights. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 [in Ukr.].
2. Dorosh, L., & Ivasechko, O. (2017). Osoblyvosti funktsionuvannia ta vyklyky rozvytku YeS u blyzkii perspektyvi (2017–2018 rr.) [Features of functioning and challenges of EU development in the near future (2017–2018)]. *Humanitarian Vision*, 3(1), 19–24 [in Ukr.].
3. Reshenie № 2009/371/PVD Soveta o sozdanii Evropejskogo policejskogo vedomstva (Evropol). Zakonodavstvo Ukraini [Decision No. 2009/371/PVD of the Council on the establishment of the European Police Office (Europol). Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78 [in Russ.].
4. Yevropeyskiy kodeks politseiskoi etyky. Rekomendatsiia Rec (2001) 10 Komitету ministriv derzhavam-chlenam shchodo Yevropeiskoho kodeksu politseiskoi etyky [European Code of Police Ethics. Recommendation Rec (2001) 10 of the Committee of Ministers to Member States on the European Code of Police Ethics]. Retrieved from <https://www.openpolice.ru/docs/evropejskij-kodeks-policejskoj-etiki/> [in Ukr.].
5. Kuzmenko, O. V., Pastukh, I. D., & Korystin, O. Ye. (2014). Administratyvne pravo zarubizhnykh krain [Administrative law of foreign countries]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
6. Shmidt-Assmann, E. (2009). Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuвання: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava [General administrative law as the idea of regulation: the basic principles and objectives of systematization of administrative law]. Kyiv: K.I.S., 552 p. [in Ukr.].
7. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Retrieved from <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>
8. Pro zavdannia i povnovazhennia Bavarskoi derzhavnoi politsii: Zakon Federatyvnoi respubliky Nimechchyna vid 14.09.1990 r. [On the tasks and powers of the Bavarian State Police: the Law of Federal Republic of

- Germany of September 14, 1990]. Retrieved from http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Bav_90.pdf [in Ukr.].
9. Pro chynovnykiv Federalnoi politsii: Zakon FRN vid 03.06.1976 r. [On the officials of the Federal Police: the Law of Federal Republic of Germany of June 03, 1976]. Retrieved from http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Bav_90.pdf [in Ukr.].
 10. Trofymenko, V. A. (2017). Normatyvni akty etychnoi povedinky politseyskykh yak neobkhidna chastyna zakonodavchoho zabezpechennia yikhnoi spivpratsi iz suspilstvom [Normative acts of ethical behavior of policemen as a necessary part of legislative provision of their cooperation with the society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»* [Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law Academy], 4 (35), 175–185 [in Ukr.].
 11. Kalaianov, D. P. (2015). Pravove rehuliuвання diialnosti politsii v krainakh Yevropy [Legal regulation of police activities in European countries]. *Pivdenoukraiynskyi pravnychyi chasopys* [South Ukrainian Law Journal], 1, 34–36 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 18.04.2019
прийнята до друку 15.05.2019*

*The article: is received 18.04.2019
is accepted 15.05.2019*

UDC (УДК) 342.25
JEL Classification: K10; K23

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Яремко Віктор Ярославович,

кандидат юридичних наук,
провідний фахівець факультету № 2
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: yvy75@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5487-2371

Кузьо Любов Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. порушено питання правового статусу органів місцевого самоврядування в Україні. Розкрито особливості організації та функціонування місцевого самоврядування. Розглянуто правові основи діяльності органів місцевого самоврядування, систему принципів, серед яких акцентовано на принципах поєднання місцевих і державних інтересів; державної підтримки та гарантій місцевого самоврядування; підзвітності та відповідальності.

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом і безпосередньо, і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Конституція гарантує громадянам України право обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування, право брати участь у місцевих референдумах, право рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Ключові поняття: органи місцевого самоврядування, правовий статус, територіальна громада, принципи, народовладдя.

Kovaliv Myroslav,

Candidate of Law, Professor,
Head of the Department of
Administrative-Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9730-8401

Yaremko Viktor,

Candidate of Law,
Leading Specialist of the Faculty № 2,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: yvy75@i.ua
ORCID: 0000-0003-2326-4394

Kuzo Liubov,

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of foreign languages
and the culture of professional communication,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID: 0000-0003-1554-3262

PECULIARITIES OF THE LOCAL AUTHORITIES ACTIVITY IN UKRAINE

Abstract. The issues of the legal status of local self-government authorities in Ukraine are addressed in the article. The peculiarities of organization and functioning of local self-government are considered. Great attention is paid to the legal bases of the activity of local self-government authorities; a system of principles among which the principles of the combination of local and state interests is singled out; state support and guarantees of local self-government; accountability and responsibility.

Local self-government in Ukraine is the right guaranteed by the state and the real ability of a territorial community - residents of a village or a voluntary association of villagers, villages, towns, independently or under the responsibility of bodies and officials of local self-government, to resolve issues of local significance within the constitution Ukraine and the laws of Ukraine.

The Constitution guarantees citizens of Ukraine the right to elect and be elected to local self-government authorities, the right to participate in local referendums, the right to equal access to the service in local self-government bodies, the right to send individual or collective written appeals or to personally address bodies and officials of local self-government.

Key concepts: local self-government authorities, legal status, territorial community, principles, democracy.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-37-42

Introduction

Ensuring proper organization of state administration and local self-government is a fundamental condition for the functioning of democratic countries. Implementation of the reform in this direction includes both the transformation of higher, central and local executive authorities and local self-government bodies. At this stage of sovereign Ukraine state-forming, efforts to find the best combination of state and local interests through the creation of an effective mechanism for interaction between local executive authorities and local self-government bodies are not discontinued.

Researches on the activity of local self-governments are presented in publications of leading scholars, including I. Butko, M. Gavryltsiv, V. Golovchenko, P. Gural, V. Kampo, V. Kise-lychnyk, O. Korpan, M. Krasnov, V. Kuibida, G. Lukyanova, V. Chyrkyn and others.

The purpose of the article is to highlight the issues of the activities of local self-government authorities in Ukraine.

1. Leading institute of democratic constitutional system

Reflecting the desire of the Ukrainian people to develop and strengthen a democratic, social and legal state, the Constitution of Ukraine in Article 7 consolidated the principle that «local self-government is recognized and guaranteed in Ukraine» [1]. Consequently, the Constitution of Ukraine places on the state the function of supporting local self-government as one of the foundations of a democratic system. The provisions of the Basic Law set local self-government at the level of one of the leading institutes of a democratic constitutional system.

Among the laws that contain the rules governing the questions of organization and functioning of local self-government, the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» [2], which is a «basic» law on these issues, occupies a special place. It was on the basis of this Law that laws that regulate certain issues of the functioning of local self-government, for example:

«On Elections of Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, Local Councils and Village, Town, City Mayors», «On Service in Local Self-Government Authorities» were developed and adopted.

The structural level of «local authorities» in the system of executive power is represented mainly by the local authorities of general competence – regional and district state administrations [3, p. 42].

Local self-government is carried out by the territorial communities of villages, settlements, towns both directly and through rural, settlement, town councils and their executive bodies, as well as through district and regional councils representing the common interests of territorial communities of villages, settlements, towns.

According to Article 4 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»: «Local self-government in Ukraine is carried out on the principles of: democracy; legality; publicity; collegiality; a combination of local and state interests; elections; legal, organizational and financial independence within the limits of the powers determined by this and other laws; accountability and responsibility to territorial communities of their bodies and officials; state support and guarantees of local self-government; judicial protection of the rights of local self-government» [2].

The analysis of these provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» makes it possible to draw the following conclusions:

1. The Constitution of Ukraine recognizes the right to independently resolve issues of local importance only by the primary territorial communities – residents of «natural» administrative-territorial units, settlements (villages, several villages, settlements and towns).

This approach to defining the subjects of law for local self-government has deep historical roots. It was in the settlements that people were naturally grouped together for a common life, the problems of which they discussed on the stairs, general meetings, and to select the appropriate persons (bodies) – leaders, elders, councils for the current management. Thus, a community was formed, the distinctive feature of which is the availability of elected bodies, and such a system was called a public, communal, local or municipal self-government.

2. The Constitution and the Law provide that the right of a territorial community to local self-government is exercised by the community as a direct result of direct forms of democracy (local elections, general meetings, etc.), and through the activities of elective and other bodies of local self-government.

The right of a territorial community to local self-government is ensured by the right of every citizen of Ukraine to take part in local self-government. According to Art. 3 of the Law «On Local Self-Government in Ukraine» citizens of Ukraine exercise their right to participate in local self-government due to belonging to the respective territorial communities. In this regard, any restrictions on this right, depending on the race of citizens, color of the skin, political, religious and other beliefs, gender, ethnic and social origin, property status, the period of residence on the territory concerned, are prohibited by language or other grounds.

2. The ratio between the concepts of «local self-government» and «local government»

The identification of the ratio between the concepts of «local government» and «local self-government» is of great theoretical and practical significance. Different, sometimes diametrically opposed views are expressed on this issue in the literature. Most scholars oppose local government and local self-government. If local self-government is understood as the activity of a territorial community and its elected bodies for managing its affairs, then the local government is considered as administrative activity in the administrative-territorial unit, which is carried out through an administration appointed by the central or other higher state authorities, that is, direct state administration on the settled territory.

At the same time, there is an opinion on the inappropriateness of opposing these two concepts. Local government is proposed to be considered as a complex mechanism, which may include both local state administration and local self-government bodies, while serving as an integral part of the state mechanism.

The first approach, in our opinion, reflects the nature of local self-government more accurately and allows a clear delimitation of the self-governing functions and powers of territorial communities with the functions and powers of state power, which are implemented at the regional and local levels by executive authorities or by local government bodies on the instructions of the state. In the latter case, local self-government authorities are controlled by the relevant executive authorities, but this does not mean a change in their nature and cannot be considered a basis for inclusion in the state mechanism. As generic, that is, covering the notion of local government and local self-government, the term «management on the ground» could be used, meaning the possibility of such a management with the use of various forms of local self-government or direct state management in the region (local government) [4, p. 46].

The system of local self-government found its legal regulation in Article 4 of the Law. However, not all of them equally reflect those qualitative characteristics, due to which it is fundamentally different, for example, from public administration and other socio-political phenomena. In this regard, the basic principles of local self-government should be conventionally divided into two groups:

– those that are universal, that are inherent in both local self-government and its bodies, as well as state administration and its bodies, and other bodies of state power;

– those that are specific to local self-government and its authorities.

3. The basic principles of local self-government

The legal autonomy of local self-government authorities and their bodies is based on the fact that they must have their own powers as defined by the Constitution or the Law. Local self-government bodies, referred to in part one of Article 16 of the Law, are legal entities and are endowed with this and other laws by their own authorities, within which they act independently and bear responsibility for their activities in accordance with the Law.

The subject of local self-government, as it follows from its definition in the Constitution and Laws of Ukraine, is the issues that arise from the collective needs of a territorial community, that is, the population itself, residents who live in the territory of the respective village, settlement, town or several rural settlements, that have a single administrative center (village council). However, the state can provide local governments with separate powers of the state executive power, which they (local governments) must implement «in a part-time». That is why their authority by nature is divided into two groups: privy or self-governing and delegated or entrusted. If, in the exercise of their powers, local self-government bodies act independently and subject only to the law, then when exercising the delegated authority they carry out their activity under the control of the relevant bodies of state executive power (ch. 3, 4, Article 143 of the Constitution of Ukraine) [1].

Another, not less important principle of local self-government is the principle of the combination of local and state interests. It seems to us that it does not mean that local self-government cannot be totally independent of the state (sovereign) management system, that is, a kind of state in the state. Being an effective form of decentralized powers of state power to be exercised by non-state actors (territorial communities, local authorities and officials of local self-government), it must

harmoniously combine in its activities local and state interests, in particular, to effectively and responsibly exercise separate powers of executive power authorities, provided (delegated) to him by the Law (Part 3, Article 143 of the Constitution of Ukraine) [1].

The principle of state support and guarantees of local self-government, as well as the principle of the combination of local and state interests, also follows from the essence of local self-government described above [5, p. 392]. The classic principle is the well-known triad-self-organization, self-financing, self-responsibility. Nevertheless, nowhere in the world, local self-government can do without the proper support of the state, in particular financial. That is why the Basic Law of Ukraine states: «The state participates in the formation of revenues of local self-government budgets, financially supports local self-government» (Part 3, Article 142 of the Constitution of Ukraine) [1].

The trust of society to the state power is based on the moral consensus of citizens, their willingness to subordinate their interests to the general, which leads to a well-founded transition to fundamentally new models of relations in the country, to another model of democracy [6, p. 175]. The state should support local self-government politically as well, creating not only financial and economic, but also constitutional, organizational and legal and financial guarantees for its effective functioning.

With regard to the last two principles (accountability and responsibility to territorial communities of their bodies and officials, judicial protection of the rights of local self-government) [5, p. 392], they are also the essential principles of the organization and activities of local self-government and its bodies. It is known that these principles cannot be applied in the system of bodies of state executive power, built on the principle of strict subordination. The same fact that, in accordance with the Constitution of Ukraine, local state administrations are accountable to and supervised by the councils in terms of the powers delegated to them by the relevant district and regional councils are equal, and the institution of delegating self-government powers to state bodies is an exception to this rule, the problem that, as this has already been noted in the previous chapters of this publication, requires a thorough scientific and critical evaluation.

The question of the principles of local self-government is not limited to the ones envisaged by Article 4 of the Law, and therefore needs today its expansion. For example, attention should be drawn to a principle (provided by the law) of accountability and responsibility of bodies and

officials of local self-government to territorial communities and their responsibility to the state is not provided for. However, the Law states that bodies and officials of local self-government are liable in case of violation of their Constitution or laws of Ukraine that their powers may be terminated ahead of schedule in the order and within the limits specified by this Law [2].

Other principles of local self-government, which require their legislative regulation, are the so-called principles of subsidiary and universality. They are the principles of the European Charter of Local Self-Government, and therefore, the European standard, to which the practice of municipal construction of our state should be sought.

In accordance with the principle of ubiquity, local self-government should be carried out throughout Ukraine, that means the absence of territories that are not subject to the jurisdiction of territorial communities and relevant local authorities. Except for the cases when the peculiarities of the implementation of local self-government in separate areas can be provided by separate laws, as it is done in relation to the cities of Kyiv and Sevastopol.

In the special literature on the problems of local self-government, other principles

are distinguished, in particular, such as the combination of a centralized legislative regulation with the local rule-making of the local communities themselves and the relevant local governments on the legal basis of local self-government; the combination of institutes of representative and direct democracy as the main means of implementing self-governing functions; real manageable territory; obligations of decisions of local and regional self-government authorities, adopted in accordance with the law; the interaction of the local government with civil society organizations and movements [3, p. 49].

Conclusions

The Constitution of Ukraine defines local self-government as the right of a territorial community – residents of a village or a voluntary association in a village community of residents of several villages, settlements and towns – to independently settle local issues within the Constitution and Laws of Ukraine. Local self-government is carried out by the territorial community in the manner prescribed by law, both directly and through local self-government bodies: village, settlement, town councils and their executive authorities.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Проблеми організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 553 с.
4. Ковалів М. В., Іваха В. О. Правовий статус органів місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: юридичні науки*. 2015. № 824. С. 45–49.
5. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. посібник. Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. 402 с.
6. Єсімов С. С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. № 1. С. 173–184.

References

1. Konstytuciya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. [The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996] № 254/96-VR. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 1996. № 30. St. 141.
2. Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21.05.1997 r. [On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine of 21.05.1997] № 280/97-VR. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 1997. № 24. St. 170.
3. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Gavryl'civ, M. T., & Luk'yanova, G. Yu. (2017). Problemy organizaciyi ta diyal'nosti miscevyx organiv vykonavchoyi vlady ta organiv misceвого samovryaduvannya v Ukrayini: navchal'ny'j posibnyk. [Problems of Organization and Activity of Local Authorities and Local Self-Government Bodies in Ukraine: manual] L'viv: L'vivs'ky'j derzhavny'j universytet vnutrishnix sprav (*Lviv State University of Internal Affairs*).

4. Kovaliv, M. V., & Ivaxa, V. O. Pravovy`j status organiv misceвого samovryaduvannya v Ukraini. [Legal Status of Local Government Bodies in Ukraine.] Visnyk Nacional`nogo universytetu «L`vivs`ka politehnika»: yurydychni nauky (*Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»: legal science*). 2015. № 824. S. 45–49.
5. Kovaliv, M. V., Gavryl`civ, M. T., & Blihar, M. M. (2014). Konstytucijne pravo Ukrainy: navchal`ny`j posibnyk. [Constitutional Law of Ukraine: Textbook] L`viv: TOV. «Liga-pres».
6. Yesimov, S. S. Pravove reguluvannya zastosuvannya informacijnyx tehnologij dlya formuvannya doviry do organiv derzhavnoyi vlady. [Legal regulation of the use of information technology to build trust in state authorities] Naukovy`j visnyk L`vivs`kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav. Seriya yurydychna (*Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»: legal science*). 2015. № 1. S. 173–184.

*Стаття: надійшла до редакції 20.03.2019
прийнята до друку 22.04.2019*

*The article: is received 20.03.2019
is accepted 22.04.2019*

УДК 343.98

Пайда Юрій Юрійович,

кандидат юридичних наук,
докторант Харківського національного
університету внутрішніх справ
e-mail: vovo4ka23@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6424-6419

Бедь Наталія Михайлівна,

здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права
e-mail: natalijabed23@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8499-9186

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ БАНДИТИЗМУ

Анотація. Незважаючи на низку досліджень поняття та ознак бандитизму як негативного соціального феномену, в науковій літературі досі не приділяється достатньо уваги питанням щодо здійснення початкового етапу його розслідування, від ефективності чого залежить успіх розкриття злочину. Зроблено спробу виокремити особливості початкового етапу розслідування шляхом узагальнення типових слідчих ситуацій, які виникають під час здійснення кримінального провадження щодо бандитизму та шляхом визначення доцільних заходів проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. На підставі цих особливостей запропоновані рекомендації розслідування бандитизму на початковому етапі.

Ключові поняття: банда, бандитизм, розслідування, криміналістична методика, початковий етап розслідування, слідча ситуація.

Paida Yurii,

Doctoral student of Kharkiv National
University of Internal Affairs,
Candidate of Juridical Sciences
e-mail: vovo4ka23@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6424-6419

Bed Natalija,

Applicant of the Research Institute
of Public Law
e-mail: natalijabed23@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8499-9186

INITIAL STAGE OF BANDITRY INVESTIGATION

Abstract. In terms of increase of unfavorable crime situation in Ukraine, the phenomenon of banditry is one of the main threats to public safety; in addition, numerous gangsters have a rather destructive impact on both the domestic economy and the European integration processes of our state.

Despite numerous studies of the concept and features of banditry as a negative social phenomenon, issues regarding the implementation of the initial stage of the investigation of this crime, the effectiveness of which depends on the success of the investigation as a whole, still remains unresolved in the scientific literature. The article attempts to distinguish such features of the initial stage of the investigation by generalizing typical investigative situations that arise during the conduct of criminal proceedings against banditry and by identifying appropriate measures for conducting first-class investigatory actions. On the basis of these features, the method of investigating banditry at the initial stage is proposed.

In particular, the author pays attention to the fact that the initial stage of the banditry investigation is characterized by typical situations, each of which is connected with specific features related to the moment and grounds for the assumption that there is a stable organized armed criminal group committing (plans to

commit) attacks. One of the reasons for the gaps in proving banditry features at this stage of investigation is its one-sidedness, in which the main tasks of investigative (search) and other actions are considered to be the establishment of the circumstances of a particular attack and involved persons, and signs of the existence and activity of the gang is not sufficiently paid attention. Therefore, the version of the crime committed by a gang should be checked from the very beginning of the investigation of any armed robbery attack, including the initial interrogations of suspects. Under this approach, conditions are created to prove banditry elements in the actions of the criminal group, to neutralize attempts to counter the investigation, and ultimately to effectively solve the tasks of criminal justice.

Key concepts: gang, banditry, investigation, forensic technique, initial stage of investigation, investigative situation.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-43-49

Вступ

У добу наростання несприятливої криміногенної ситуації в Україні, одну з головних загроз суспільній безпеці становить явище бандитизму, крім цього низка бандитських нападів доволі деструктивно впливає і на вітчизняну економіку, і на євроінтеграційні процеси нашої держави.

Незважаючи на активізацію досліджень проблематики визначення сутнісних характеристик бандитизму, в юридичній літературі досі не повною мірою приділено увагу вдосконаленню методики розслідування цього злочину. У зв'язку з недостатнім дослідженням цього питання, на практиці нерідко не враховуються криміналістичні особливості бандитизму, розслідування здійснюється з використанням інших криміналістичних методик або без їх використання взагалі, що знижує цілеспрямованість доказування, призводить до зайвих, безрезультатних витрат сил та засобів.

Дослідження бандитизму як негативного соціального явища у своїх наукових працях проводили такі вчені, як Г. В. Андрусів, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, О. Ф. Бантишев, А. А. Вознюк, О. С. Ємельянов, М. І. Загородніков, Я. Ю. Кондрацьєв, В. І. Курляндський, В. І. Лебеденко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, І. І. Радіонов, Б. В. Романюк, С. С. Яценко та ін. У працях зазначених авторів бандитизм був проаналізований на доволі глибокому рівні з подальшим визначенням сутнісних ознак цього виду злочину. Водночас криміналістичним методикам початкового етапу розслідування бандитизму присвячено набагато менше наукових праць, серед яких варто виділити дослідження таких провідних учених, як: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалової, М. В. Салтєвського, В. В. Севрюкова, В. В. Сташиса, О. І. Тарасенко, І. В. Тітушини, В. Ю. Шепітько та ін. Отже, зазначена проблематика залишається актуальною та потребує подальших досліджень.

Метою дослідження є виокремлення особливостей розслідування бандитизму на почат-

ковому етапі з урахуванням специфічних ознак цього злочину.

1. Законодавче закріплення

Кримінальну відповідальність за бандитизм встановлено у ст. 257 Кримінального кодексу України, яка розкриває зміст цього поняття, визначивши бандитизм як організацію озброєної банди для нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у скоєному нею нападі. Поняття банди тлумачиться у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13, згідно з п. 17 якого бандою є озброєна організована група або злочинна організація, яка попередньо створена для вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки [1].

Вивчаючи положення зазначених норм КК України та зазначеної Постанови Пленуму, можна стверджувати, що законодавець до ознак банди відніс: 1) стійкість злочинного об'єднання; 2) спеціальну мету створення (вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації, окремих осіб); 3) кількісну ознаку (не менше трьох осіб); 4) озброєність. Так, за юридичною природою бандитизм становить окремий різновид спільної злочинної діяльності, специфічними виявами якої є організація озброєної банди та участь у ній або у вчинюваному нею нападі, а банда як різновид організованої групи або злочинної організації, вирізняється такою специфічною ознакою як озброєність.

Законодавчо виокремленні ознаки банди мають вагомe значення для ефективного планування розслідування, оскільки вони наповнюють змістом предмет доказування у кримінальному провадженні, а через нього визначають обставини, що підлягають встановленню, і

далі, – слідчі (розшукові) дії та інші заходи, на це спрямовані.

Окрім того, потребують врахування інші особливості бандитизму, які не мають юридичного закріплення, але завдають суттєвого впливу на процес його розслідування. Зокрема, до специфічних характеристик бандитизму О. М. Гаргат-Українчук відносить те, що кожний наступний злочин банди відрізняється від попереднього різною підготовкою та відмінним характером злочинних діянь (вимагання, насильство тощо). Для бандитизму притаманний чіткий розподіл ролей між співниками, маскування місць приховування викраденого майна, наявність каналів його збуту. Також бандити переважно змінюють місця вчинення окремих злочинів, а форми їх протиправної діяльності динамічні [2, с. 96].

Криміналістичні особливості бандитизму, на думку Т. Д. Пана, поділяються на три групи: ті, що сприяють його розслідуванню; ті, що є нейтральними, але потребують врахування; ті, що ускладнюють розслідування. До останніх, зокрема, відносяться: високий ступінь організованості та стійкості кримінального колективу; орієнтація злочинців на інтереси групи загалом, яка є в ролі референтної; плановий характер діяльності, що передбачає підготовку до можливого викриття; наявність активної системи протидії розслідуванню; конспіративність [3, с. 12–13].

2. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування

Початковий етап розслідування будь-якого злочину, зокрема і бандитизму, протікає в певних умовах та обставинах, які в криміналістиці позначаються терміном «слідча ситуація». У сучасній теорії сформувався два підходи до розуміння сутності слідчої ситуації: в широкому та вузькому сенсі. За першого слідча ситуація розглядається як сукупність усіх умов, у яких нині протікає розслідування. Прихильником цього погляду є Р. С. Белкін, який все розмаїття компонентів, що впливають на пізнавальну діяльність слідчого об'єднав у чотири групи: інформаційного, психологічного, процесуально-тактичного та організаційно-технічного характеру, навівши до кожної їх типовий перелік [4, с. 67].

У вузькому сенсі слідчу ситуацію розглядають лише як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), що наявні на конкретному етапі розслідування. Класичним стосовно цього є визначення А. М. Колесніченко, який розглядає слідчу ситуацію як певний стан у розслідуванні злочину, який характеризується наявністю тих чи

інших доказів й інформаційного матеріалу, а також конкретними завданнями, що виникають у зв'язку з необхідністю його збирання і перевірки [5, с. 33]. Аналогічної думки дотримуються Д. В. Кім, зазначаючи, що слідча ситуація є складною динамічною системою інформаційного характеру, яка виникає під час розслідування злочинів та їх судового розгляду, є результатом такої діяльності, і визначає її подальшу організацію [6, с. 11].

На наш погляд, обидва підходи мають право на існування, і не тільки не суперечать один одному, а доповнюють, виконуючи різні функції. Справа в тому, що, як справедливо зазначає Т. В. Волчецька, будь-яка слідча ситуація може бути розглянута в двох аспектах: а) практичному, як ситуація у конкретному кримінальному провадженні; б) теоретичному – як типізована стосовно певного виду злочинів абстракція [7, с. 16]. Широке розуміння слідчої ситуації сприяє адекватній її оцінці у конкретному кримінальному провадженні та плануванню розслідування, знову ж таки, у конкретних умовах. Розуміння ж слідчої ситуації у вузькому сенсі дає змогу абстрагуватися від конкретних деталей та здійснити типізацію ситуацій з метою розробки відповідних криміналістичних рекомендацій.

У криміналістичній літературі запропоновані типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування. Так, О. І. Тарасенко виокремив дві групи слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування. Залежно від джерел відомостей про подію злочину до першої групи науковець відносить ситуацію, коли про організацію банди або підготовлений нею напад стало відомо в ході проведення оперативно-розшукових заходів. Для такої слідчої ситуації притаманними є такі ознаки: сформована банда ще не перейшла до активних злочинних дій щодо вчинення нападів; матеріали дослідчої перевірки містять інформацію про підозрюваних і обставини підготовленого злочину; існує можливість адекватно оцінити отриману інформацію [8, с. 23]. Зазначені переваги надають слідчому можливість заздалегідь скласти детальний план, передбачивши необхідність проведення тих чи інших дій, узгодити їх з оперативно-розшуковими заходами, з урахуванням наявних відомостей про організатора і керівника банди, її членів, місце зберігання викраденого, кількість зброї тощо. Важливими тактичними завданнями разом будуть: встановлення місця і часу вчинення злочину, пошук джерел доказової інформації, визначення місцезнаходження підозрюваних та причетності знайдених осіб до вчинення подібних злочинів,

за наявності достатніх підстав – організація їх затримання. У цих ситуаціях може бути рекомендована така програма дій: вивчення структури банди і особистості кожного окремого її учасника, затримання злочинців, огляд одягу учасників банди, вилучення у них зразків для досліджень, допити учасників банди, проведення обшуків за місцем проживання з метою виявлення об'єктів, які свідчать про характер групи і причетності особи до бандитизму (зброї, планів, викрадених речей).

Заразом така ситуація вимагає найретельнішої оцінки наявних доказів та перспектив їх отримання, адже характеризується підвищеним ступенем тактичного ризику, оскільки передчасне затримання злочинної групи в умовах дефіциту доказів може призвести до того, що їх не вистачить для формування підозри та обрання відповідних запобіжних заходів, а члени банди, усвідомивши своє викриття, вдадуться до контрзаходів. З іншого боку, зволікання з реалізацією оперативних матеріалів може призвести до вчинення бандою чергових нападів із непередбачуваними наслідками.

Друга ситуація характеризується тим, що в процесі розслідування окремого злочину згодом висувається версія, що протиправне діяння вчинене бандою. До цього часу один або декілька членів злочинної групи нерідко затримані, наявна інформація про їх причетність до інших нерозкритих нападів. Характерним для цієї слідчої ситуації є те, що слідчому необхідно встановлювати ознаки банди (організованість, стійкість, озброєність); процесуальні засоби доказування будуть обмеженими; кожна дія слідчого відчуває супротив зі сторони підозрюваних. Головними тактичними завданнями для цієї типової слідчої ситуації буде: встановлення ознак банди, визначення виду злочину та його бандитського характеру, нейтралізація протидії розслідуванню.

Не дивлячись на те, що певні члени групи затримані, така ситуація, на думку Р. С. Белкіна, є складною. Науковець справедливо звертає увагу, що при розслідуванні бандитизму іноді допускається помилка, коли доведеність наявності зброї розглядається як достатня обставина для визнання озброєності групи, хоча крім володіння зброєю треба довести, що це усвідомлюється всіма членами банди, які допускають також і можливість його використання в спільних інтересах. Для цього Р. С. Белкін пропонує здійснення низки заходів, пов'язаних із ретельним допитом саме підозрюваних, включно із проведенням одночасного допиту допит двох чи більше допитаних осіб. Однак слідчий під час допитів має враховувати кругову поруку членів банди, зокрема й

заздалегідь підготовлені хибні звинувачення і докази фальсифікованого характеру [9, с. 828].

Проблемність розслідування бандитизму в таких ситуаціях, із нашого погляду, пов'язана з тим, що на початковому етапі розслідування озброєних нападів, зокрема розбійних, у більшості випадків однозначних даних, що вказують на наявність ознак бандитизму недостатньо і лише пізніше постає питання про можливість її існування та діяльності. В результаті на початковому етапі розслідування, зокрема і після затримання підозрюваних, доказування спрямоване на встановлення обставин злочину та причетності до нього певної кількості людей. Водночас сама група, обставини та мета її створення залишаються поза увагою слідства. А на час виникнення версії про існування банди фактор раптовості слідством втрачено, члени злочинної групи нерідко змінили показання та вдаються до інших заходів активної протидії розслідуванню.

Вихід вбачається в правильній організації роботи на етапі отримання інформації про напад та проведення першочергових заходів. До таких заходів, зазвичай, належать: огляд місця події, трупа, речових доказів, опитування свідків та очевидців із метою організації переслідування; одержання зразків для порівняльного дослідження; огляд одягу, взуття потерпілих, призначення криміналістичних експертиз (балістичної, СМЕ трупа або ступеня тяжкості тілесних ушкоджень); вивчення характеру дій злочинців; проведення оперативних заходів щодо встановлення підозрюваних, місць їх перебування, перекриття можливих місць збуту речей; інформування через ЗМІ громадськості про обставини події [10, с. 417]. У перебігу цих дій, крім традиційних версій, пов'язаних із встановленням обставин нападу та причетних осіб, слідчий, на наш погляд, має відпрацювати версію про його вчинення бандою. Для цього він має проаналізувати: характер підготовки до злочину; характер слідів, виявлених на місці злочину; кількість викраденого; свідчення потерпілих і свідків. Також необхідно визначити чим озброєна група, або хтось із її учасників, встановити чи знають інші учасники про наявність такої зброї, здійснити пошук матеріальних слідів її застосування. На наш погляд, версія про вчинення злочину саме бандою, має перевірятися у всіх випадках отримання повідомлень про групові озброєні напади, зокрема, розбійні. І ця рекомендація має бути відображена в інструктивних документах органів досудового розслідування.

Як обґрунтовано зазначає Т. Д. Пан, найвагомішого значення за наявності будь-якої слідчої ситуації на початковому етапі розслі-

дування бандитизму мають такі слідчі (розшукові) дії, як: огляд місця події та допити потерпілого, свідка, підозрюваного [11, с. 108].

3. Огляд місця події як слідча (розшукова) дія

Зазвичай, огляду в провадженнях щодо бандитизму підлягають: місце нападу на потерпілого, місцеперебування банди, гаражі, автомашини. Головну роль відіграє огляд місця безпосереднього нападу банди на потерпілого (установу, організацію). В процесі огляду необхідно поєднувати тактичні рекомендації з огляду місць події різних категорій справ, зокрема, з огляду місць вбивства, грабежів, розбоїв, заподіяння шкоди здоров'ю.

Для огляду місця події в приміщеннях, важливо встановити об'єктивні дані про спосіб проникнення винних. Якщо злочин вчинено в квартирі, важливо оглянути двері сусідніх квартир, а також дверний дзвінок. Додаткової уваги варто приділити пристроям сигналізації, зокрема, з'ясовуються такі питання, як їх наявність, стан, видимі несправності та пошкодження.

Водночас, як відзначає В. С. Овчинський, однією з помилок слідчого при проведенні огляду місця події є огляд лише того приміщення, де безпосередньо здійснено напад. Тим часом необхідно оглянути й прилеглі території та з'ясувати систему проникнення в будівлю, наявність і вид кодових замків, сигналізації, камер відеоспостереження. Також шукаються сліди розташування транспорту та спостереження за потерпілим, сліди підготування знарядь учинення злочину тощо [12, с. 282].

Якщо члени банди затримуються за оперативними джерелами інформації, тоді під час огляду також звертають увагу на спосіб зберігання викрадених речей та цінностей. Якщо в приміщенні, де розташовувалася банда є кілька сховищ, усі вони мають бути оглянуті з метою з'ясування таких відомостей: чи зберігаються в них будь-які цінності, якщо так, то в якій кількості; чи є у сховищах сліди, що свідчать про спроби проникнення. Доказове значення мають різні пахучі засоби, що застосовуються бандитами для запобігання можливості використання розшукового собаки (тютюн, нафталін, перець), якими можуть маскувати викрадене.

У ситуаціях нападу на осіб на відкритій місцевості (наприклад, під час нападу на інкасаторів) місце події може бути доволі розтягнутим за площею, адже охоплює: місце очікування та спостереження підозрюваними потерпілого; місце, де здійснювалося переслідування потерпілого; місце, де бандити здійснили напад; місце застосування зброї; місце

вбивства та/або заподіяння шкоди здоров'ю; місце заволодіння цінностями; шляхи відходу підозрюваних.

У випадках нападу банди на транспортні засоби, під час огляду необхідно визначити сліди цих транспортних засобів і на місці події, і на шляхах під'їзду та від'їзду. В першочерговому порядку мають бути оглянуті та ідентифіковані номерні знаки. На покинутих транспортних засобах обов'язково шукають сліди рук і взуття, волокна їх одягу, сліди забруднень від взуття, різні забуті предмети. Якщо транспортний засіб піддався обстрілу або з салону робилися постріли, можуть бути виявлені кулі, отвори, гільзи, порохові гази, додатково можна визначити положення осіб, що здійснювали постріли.

4. Допити потерпілого, свідка, підозрюваного як слідчі (розшукові) дії

Важливу інформацію на початковому етапі розслідування слідчий отримує з допитів потерпілих, свідків, підозрюваних. Так, у процесі допиту потерпілого слідчий має з'ясувати такі відомості: чи зустрічав він раніше осіб, що здійснили напад, в якому місці, за яких обставин в яких особистісних стосунках із ними перебував, яким чином стався напад, скільки осіб в ньому брало участь, які загрози висловлювалися, який вид насильства застосовувався, чи використовували нападники зброю та яку, які були наслідки нападу. Варто також поставити питання, спрямовані на вивчення особистості потерпілого, зокрема його соціальних зв'язків, психологічних якостей, стану здоров'я, професійних навичок для з'ясування його здатності сприймати, оцінювати, запам'ятовувати і відтворювати події.

Водночас, на думку Р. С. Белкина [9, с. 828–829], здійснюючи оцінку результатів допиту потерпілих треба звертати увагу на можливість дачі ними неправдивих показань із мотивів помсти, образи, жадібності, остраху перед співучасниками (у випадках, коли зі всіх учасників банди затримано лише одного). Іноді потерпілі повідомляють не про всі злочинні дії учасників групи, приховуючи ті з них, розголосу яких вони бажають уникнути, наприклад, повідомляють про напад, але замовчують про згвалтування. В цьому випадку допитуваного треба заспокоїти, можливо, спочатку відволіктись від предмета допиту. У деяких випадках можна перенести допит на інший час. У тому разі, якщо допитуваний відчуває страх перед злочинцями, йому необхідно розповісти про прийняті заходи захисту інформації або можливий особистий захист з боку правоохоронних органів.

Якщо об'єктом нападу була не фізична особа, а відповідна організація, мають бути допитані як потерпілі всі особи, що перебували на місці нападу. Крім загальних питань, що задаються потерпілому, з'ясовуються відомості про: обставини, які сприяли злочинцям (відключення системи охоронної сигналізації, неприбуття у відповідний час охорони або інкасаторів, невчасне натискання тривожної кнопки тощо); озброєність нападників; характер погроз, адресованих присутнім, директору; розподіл ролей між нападниками; предмет спілкування між співучасниками; кількість викраденого майна, документів, техніки тощо; дії працівників після нападу [9, с. 830]. В сучасних умовах приміщення багатьох організацій обладнані засобами відеоспостереження, інформація з яких має бути негайно вилучена. Причому аналіз такої інформації не слід обмежувати записами розслідуваної події, оскільки, здебільшого, злочинці маскують свою зовнішність. Водночас банди ретельно готуються до злочинів, зокрема і шляхом попереднього вивчення об'єкту нападу, що могло відобразитися на відповідних відеозаписах.

Що стосується допиту підозрюваних, то в них треба з'ясовувати не лише обставини конкретного злочину, а й створення та існування самої банди, її структуру, етапи планування до початку активних дій. У підозрюваних з'ясовуються такі обставини: хто, коли, за яких обставин запропонував вступити в банду; чому ця пропозиція надійшла йому, що пов'язувало його з членами банди; мотиви і мета вступу в банду; яка є структура банди, функції й роль окремих учасників, хто є керівником банди; яку зброю і боєприпаси мала

банда, кому вони належать, коли придбані, де, ким, за яких обставин, де зберігалися; які транспортні засоби були в учасників банди, кому вони належали, яким було джерело їх походження; де відбувалися зустрічі учасників банди, які правила конспірації дотримувалися; як здійснювався зв'язок між членами банди; як розподілялося викрадене, де воно зберігалося, на які цілі використовувалося; як здійснювався захист банди від діяльності правоохоронних органів [13, с. 12].

Висновки

Початковому етапу розслідування бандитизму притаманні типові ситуації, кожна з яких характеризується специфічними рисами, пов'язаними з моментом та підставами виникнення припущення про існування стійкої організованої озброєної злочинної групи, що вчиняє (планує вчинити) напади. Однією з причин прогалин у доказуванні ознак бандитизму на цьому етапі розслідування є його однобічність, за якої головними завданнями слідчих (розшукових) та інших дій вважається встановлення обставин конкретного нападу та причетних осіб, а ознакам існування та діяльності банди достатньої уваги не приділяється. Тому версія про вчинення злочину бандою має перевірятися з початку розслідування будь-якого озброєного розбійного нападу, зокрема на первісних допитах підозрюваних. За такого підходу створюються умови для доведення складу бандитизму в діях злочинної групи, нейтралізації спроб протидії розслідуванню, і в кінцевому підсумку, ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Верховного суду України від 23.12.2005 р. № 13.
2. Гаргат-Українчук О. М. Кримінологічна характеристика та основні ознаки бандитизму. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2016. Вип. 3. С. 95–98.
3. Пан Т. Д. Раскрытие и расследование бандитизма и преступлений, совершенных бандами: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. Кемерово, 2001. 26 с.
4. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. Т. 3. 340 с.
5. Колесниченко А. Н. Общие положения расследования отдельных видов преступлений. Харьков: Юрид. ин-т, 1976. 62 с.
6. Ким Д. В. Ситуационный подход как методологическая основа предварительного расследования и судебного разбирательства уголовных дел: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. юрид. наук. Барнаул, 2006. 50 с.
7. Волчецкая Т. С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности: учеб. пособие. Калинингр. ун-т. Калининград, 1999. 74 с.
8. Тарасенко О. І. Типові слідчі ситуації та програми розслідування бандитизму. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2005. Вип. 31. С. 20–26.
9. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. М.: Норма, 2000. 990 с.

10. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Ін Юре, 2007. 728 с.
11. Пан Т. Д. Раскрытие и расследование бандитизма и преступлений, совершенных бандами: Уголовно-процессуальная и оперативно-розыскная деятельность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кемерово, 2001. 211 с.
12. Коннов А. И., Куликов В. И., Овчинский А. С., Овчинский С. С. Основы борьбы с организованной преступностью: монография / под. общ. ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. 397 с.
13. Бердникова О. П. Тактические приемы первоначального допроса активного участника организованной группы специализирующейся на совершении разбойных нападений. *Полицейская и следственная деятельность*. М.: НБ-Медиа, 2017. С. 10–17.

References

1. On the court practice of trying criminal cases concerning crimes committed by persistent criminal associations: Resolution of the Supreme Court of Ukraine No. 13 of December 23, 2005.
2. Harhat-Ukrainchuk, O. M. (2016). Criminological characteristics and basic features of banditry. *Prekarpathian Legal Bulletin*, 3, 95–98.
3. Pan, T. D. (2001). Detection and investigation of banditry and crimes committed by gangs: Extended abstract of candidate's thesis. Kemerovo.
4. Belkin, R. S. (1979). The course of Soviet criminology. Moscow: Academy. Ministry of Internal Affairs of the USSR, 3, 340.
5. Kolesnichenko, A. N. (1976). General provisions of the investigation of certain types of crimes. Kharkiv: Yurid. Inst.
6. Kim, D. V. (2006). Situational approach as a methodological basis for the preliminary investigation and judicial proceedings in criminal cases: Extended abstract of doctor's thesis. Barnaul.
7. Volchetckaya, T. S. (1999). Situational approach in practical and research forensic activity: Textbook. Kaliningrad: Kaliningrad University.
8. Tarasenko, O. I. (20056). Typical investigation situations and investigation programs of banditry. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 31, 20–26.
9. Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Yu. G. & Rossiyskaya, Ye. R. (2000). Criminalistics. Textbook. Moscow: Norma.
10. Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., & Konovalova, V. O. (2007). The handbook of the investigator. 2nd ed. Kyiv: Ін Юре.
11. Pan, T. D. (2001). Detection and investigation of banditry and crimes committed by gangs: Criminal and procedural and operative-search activity: Thesis for Candidate degree in speciality: 12.00.09. Kemerovo.
12. Konnov, A. I., Kulikov, V. I., Ovchinskiy, A. S., & Ovchinskyi, S. S. (1996). Fundamentals of combating organized crime: monograph. Moscow: INFRA-M.
13. Berdnikova, O. P. (2017). Tactical methods of initial interrogation of an active participant of the organized group specializing in committing robberies. *Police and investigative activities*. Moscow: NB-Media.

*Стаття: надійшла до редакції 13.06.2019
прийнята до друку 21.06.2019*

*The article: is received 13.06.2019
is accepted 21.06.2019*

UDC (УДК) 343.6
JEL Classification: K 14

Луцький Тарас Миколайович,
викладач кафедри
кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: taras.lu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1725-4029

ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Присвячено дослідженню дискусійного та важливого питання початкового моменту життя людини. Проаналізовано різні наукові погляди щодо цього питання, а також положення вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів.

Визначено три позиції стосовно початкового моменту життя, які існують в юриспруденції, здійснено аналіз праць науковців, що займалися цією тематикою, наведено власне бачення щодо необхідності удосконалення кримінального законодавства України в частині визначення початкового моментом життя людини та наголошено на тому, що його встановлення є важливим критерієм для кримінально-правової кваліфікації злочинів.

Ключові поняття: початковий момент, життя, народження, злочин, людина, ембріон, плід, кваліфікація.

Lutskyi Taras,
Lecturer
at the Department of criminal law and criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: taras.lu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1725-4029

INCIPIENT MOMENT OF HUMAN LIFE: CRIMINAL LEGAL SIGNIFICANCE

Abstract. The article deals with the debatable and important issue of the incipient moment of human life. The author analyzes various scientific views on this problem, as well as the provisions of domestic and international normative legal acts. There are three approaches to the incipient moment of life that exist in the jurisprudence. The analysis of the works of scientists engaged in this topic is carried out. The author proves the need to improve the criminal legislation of Ukraine determining the incipient moment of human life, and emphasizes that its establishment is an important criterion for the criminal-law qualification of crimes. It can be stated that the child's life, in particular its initial stage, has not received adequate criminal-law protection in Ukraine. Since the final moment of human life is considered to be biological death, which is established on the basis of fixing irreversible changes in the cerebral cortex and the central nervous system (brain death), then the incipient moment of human life should be recognized the period after reaching the fetus 22 weeks of intrauterine development. In the Criminal Code of Ukraine it is necessary to provide that an attempt on the life of a child during the pregnancy term of more than twenty two weeks, regardless of his location (inside or outside the mother's body), is intentional or negligent death (for example: during childbirth, as a result of provision of medical services of bad quality, or illegal abortion if it caused the death (killing) of the fetus), since such an attempt is aimed at causing the death of a living human being who has reached the necessary fetal development to continue his life outside the mother's body, and the illegal abortion should refer only to cases of abortion in the period up to twenty-two weeks. In the case of any intentional acts aimed at intrauterine fetal death by a pregnant woman of more than twenty-two weeks, it is necessary to qualify the act as a deliberate killing of an infant.

Key concepts: incipient moment, life, birth, crime, man, embryo, fetus, qualification.

Вступ

Життя – це складний і безперервний процес, який розпочинається ще до народження людини та триває все її життя. Визнання права на життя є показником цивілізаційного прогресу. На жаль, питання правового статусу людини в період її внутрішньоутробного розвитку донині не врегульовано та продовжує актуалізувати проблеми, пов'язані з позбавленням життя ще ненародженої дитини, проведенням на ній дослідів, використання людського (ембріонального) матеріалу для проведення процедур із метою омолодження та оздоровлення організму, а також виготовлення на їх основі дорогих медичних препаратів.

Саме тому, дотримання права на життя та визначення моменту його початку доволі часто є предметом дискусії, оскільки торкається широкого спектру різних сфер життєдіяльності суспільства та держави: право, медицину, релігію, політику.

Питання початкового моменту життя людини в кримінальному праві порушувалось у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема Ю. В. Бауліна, В. О. Глушкова, О. В. Гороховської, В. О. Навроцького, О. М. Попова, С. Д. Порошука, Г. Б. Романовського, В. В. Сташиса, В. М. Трубникова, Ю. Б. Хім'яка, С. Д. Шапченка, О. В. Шевченко, С. С. Яценка та ін. Однак одностайної позиції, що саме вважати початком життя, так вироблено і не було, а це зумовлює актуальність цього питання і сьогодні.

Метою цієї наукової статті є дослідити теоретичні положення щодо початкового моменту життя людини як показника, що впливає на кваліфікацію злочинного діяння та забезпечення його кримінально-правового захисту.

Проблема визначення початку життя людини, тобто моменту, після якого вона набуває права на життя і його охорону, важлива з багатьох причин, оскільки пов'язана з юридичною, правоохоронною та медичною діяльністю. Виникнення права на життя людини має не тільки теоретичне значення, а й правове (особливо кримінально-правове). Кримінально-правова роль визначення початку життя полягає, насамперед, у тому, що це впливає на кваліфікацію діяння щодо заподіяння смерті й умисно, й з необережності, або на кваліфікацію заподіяння смерті як закінченого або незакінченого злочину (за правилами фактичної помилки), від вирішення цієї проблеми залежать питання провиздатності, визначення правової природи абортів та визначення караності діянь, що посягають на життєздатність плоду, який перебуває в утробі матері.

Аналіз юридичної і медичної літератури дає змогу виділити три підходи до визначення початку життя людини, відповідно до яких право на життя у людини виникає: 1 – з народження; 2 – з моменту зачаття; 3 – у різний термін внутрішньоутробного розвитку.

Кожний підхід має своїх прихильників та противників. Із метою кримінально-правового сприйняття цього питання висвітливо позиції, що висувуються на захист того або іншого підходу до визначення початку життя людини.

1. Позиція визнання початком життя людини – момент її народження

Багато вчених визначають початок людського життя з певного етапу фізіологічних пологів. Водночас одна група науковців вважає, що життя людини починається з того моменту, коли дитина здатна до самостійного існування, повністю відокремлена від тіла матері та зробила перший подих (Б. Здравомислов, О. Красіков, С. Бояров, О. Наумов, М. Шаргородський та ін.). При цьому науковці виділяють такі ознаки початку життя дитини: дихання, серцебиття, пульсація пуповини або довільний рух мускулатури [1, с. 203; 2, с. 39]. На наш погляд, така позиція викликає заперечення, тому що завдати шкоду плоду можна і під час пологів, необов'язково тіло дитини має бути повністю відокремленим від материнської утробы.

Інші вчені стверджують, що момент початку життя людини пов'язаний з таким етапом фізіологічних пологів, коли лише частина дитини з'явилася з утробы матері (В. С. Бородін, О. О. Жижилєнко, Б. С. Утевський, А. А. Піонтовський, Є. Ф. Побегайло, Ю. Б. Хім'як та ін.). Так, В. Д. Набоков зазначав: «...Моментом народження ... слід вважати початок пологів, і при цьому не у розумінні фізіологічного початку (наприклад, з'явлення болю), а в розумінні появи будь-якої частини тіла дитини назовні: з цього моменту поняття плоду замінюється поняттям дитини» [3, с. 5].

О. В. Лукічев називає первинним моментом кримінально-правової охорони життя людини появлення в процесі пологів будь-якої частини тіла дитини поза утробою матері [4, с. 9].

М. Й. Коржанський, відмічає, що початок життя – це початок фізіологічних пологів, коли закінчився розвиток плоду і він дозрів для самостійного життя поза тілом матері, з'являється нове життя, яке має охоронятися кримінальним законом [5, с. 49].

Згідно з позицією О. М. Красикова [6, с. 9], яку поділяє Т. В. Кондрашова [7, с. 12], таким моментом треба вважати час, коли констатується повне витіснення або виймання про-

дукту запліднення з організму породіллі, тобто коли плід відділився від утроби вагітної жінки (за винятком неперерізаної пуповини) і в нього з'явилися дихання, серцебиття, пульсація пуповини або мимовільні рухи мускулатури.

Із перерахованих позицій вчених незрозуміло – як кваліфікувати дії особи, яка здійснює злочинний вплив на плід, який ще не почав відділятися від утроби матері, але фізіологічні пологи (зокрема, перейми) почались? Або як кваліфікувати дії особи, яка будучи вагітною на останніх тижнях вагітності, свідомо намагається умертвити плід або завдати йому шкоди, щоб не допустити його народження?

Цікавий випадок наводить Т. В. Кондрашова: 30 травня 1996 р. в Канаді 28-річна жінка народила хлопчика, з голови якого лікарі виїняли свинцеву кулю. Породілля зізналася, що за 2 дні до пологів вистрелила з пневматичної зброї собі у піхву, але дитина випадково залишилася живою. Суддя погодився з доводами про те, що замаху на позбавлення життя немає, оскільки відповідно до законів Канади воно розпочинається з моменту повного відділення плоду від тіла матері, тобто в даному випадку людини як такої ще не було [7, с. 10]. Цей приклад наочно демонструє складність питання про відповідальність за вбивство, коли тіло повністю сформованої дитини на момент посягання ще знаходиться у череві матері.

2. Позиція визнання початком життя людини – момент зачаття

О. Е. Радутний звертає увагу на те, що біологічне життя людини розпочинається задовго до її народження. Резолюцією сесії Ради Європи по біоетиці (грудень 1996 р.) визначено, що ембріон є людиною уже на 14 день після запліднення. Протягом усього внутрішньоутробного розвитку плід не можна вважати частиною тіла вагітної жінки, його неможливо розглядати як орган чи частину тіла організму майбутньої породіллі.

І. В. Силуянова, також, зазначає, що протягом всього внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не може вважатися частиною тіла матері, і це є непрямим свідченням поваги багатьох учених до життя і права на життя майбутньої людини з моменту її зачаття. В. П. Сальніков, Е. В. Кузнецов та О. Е. Старовойтова також вважають, що момент початку людського життя визначається моментом запліднення. Р. Шарапов констатує, що початкова межа життя людини має пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин, що робить плід життєздатним [8, с. 75].

У ст. 4 Американської конвенції з прав людини, передбачається, що право на життя

захищається законом, зазвичай, з моменту зачаття [9, с. 74].

С. Д. Порошук та О. В. Онуфрієнко пропонують визнавати початком життя людини момент зачаття і починати кримінально-правову охорону життя також із моменту зачаття [10, с. 11–12]. Така позиція ґрунтується на дослідженні професора В. А. Голіченкова, який стверджує, що життя людини як біологічного індивіда починається з моменту злиття чоловічої та жіночої статевих клітин та утворення ядра, яке містить неповторний генетичний матеріал, і за весь час внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не можна вважати частиною тіла матері [11].

Зокрема, Декларація про медичні аборти, прийнята в Осло 1 серпня 1970 року, як головний принцип діяльності лікаря затвердила повагу до людського життя з моменту зачаття, що свідчить про визнання у плода людини такого блага як життя [12].

За словами святого Івана Павла 2, висновки науки про розвиток людського ембріона дають нам цінні вказівки для раціонального виявлення наявності індивідуальності, починаючи з першої миті виникнення людського життя [13]. Отже, позиція Церкви зрозуміла – життя виникає з моменту зачаття. Мабуть саме з цієї причини християнська релігія виступає проти абортів, сприймаючи їх як вбивство.

Нині в науковій літературі можна простежити тенденцію підтримання науковцями погляду щодо виникнення життя з моменту зачаття й необхідності правового врегулювання статусу ембріона.

На думку О. Мірошніченко, Україна має докладніше регламентувати статус ембріона, як це зробили інші країни світу, які заборонили використовувати їх із комерційною метою. Щодо переривання вагітності, то науковець не вважає це порушенням права на життя [14].

О. Рогова стверджує, що хоч українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як людину, все ж таки внутріутробний період життя є необхідним етапом розвитку людини, тому має бути захищений так само, як і життя людини після народження [15]. Подібної думки дотримується й О. Домбровська [16].

Протилежну думку щодо того, що плід не наділений жодними суб'єктивними правами висловив Європейський суд з прав людини 8 липня 2004 р. у справі «Во проти Франції». На думку Суду, потенціал і здатність ембріона людини стати людиною вимагають його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, котрій належить право на життя у сенсі ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод від 4 листопада 1950 року [17, с. 75]. Отже, законодавчим моментом виникнення права на життя вважається саме момент народження дитини. Це пов'язано з тим, що реалізувати свої права може лише жива людина. Тобто момент народження дитини має бути пов'язаний саме з моментом її живонародження.

Відповідно до п. 2.1. Інструкції Міністерства охорони здоров'я України з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, живонародження – є повне вигнання або витягнення продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, як-от: серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізна пуповина чи ні, чи відшарувалася плацента. Кожен продукт такого народження вважається живонародженим. Моментом припинення права на життя є момент смерті.

У Сіднейській Декларації стосовно смерті 1968 р. зазначено, що складність полягає в тому, що смерть – це поступовий процес на клітинному рівні та тканини мають різну здатність чинити опір кисневій недостатності. Проте клінічна зацікавленість полягає не в збереженні окремих клітин, а в збереженні життя людини. Тому фіксування смерті різних клітин і органів не так важливе порівняно з переконанням, що ці процеси невідворотні, які б способи реанімації не застосовувалися. Важливо визначити незворотне припинення всієї діяльності головного мозку. Подібне положення міститься й у ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів», відповідно до якої людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Момент смерті мозку може бути встановлено, якщо виключені всі інші можливі за даних обставин причини втрати свідомості та реакції організму.

3. Позиція визнання початком життя людини різного періоду внутрішньоутробного розвитку плоду

Іншої думки щодо початкового моменту життя є Д. В. Соларьова, яка вважає, що початковим моментом життя людини необхідно визнати 19–22 день після запліднення, тобто початок формування нервової трубки у плода [18, с. 565].

В. М. Трубников та Т. А. Павленко, які дійшли висновку, що з юридичного погляду початком життя людини має визнаватися

народження (формування) головного мозку з моменту досягнення плодом 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку [19, с. 117]. Аналогічної думки Р. Шарапов, який констатує, що початкова межа життя людини має пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин, що робить плід життєздатним [8, с. 75].

Ю. Ф. Іванов та О. І. Золотова також моментом початку життя визначають момент, з якого плід визнається життєздатним, а це – 22 повних тижні вагітності матері. Така позиція не є випадкова; вона детально вивчалася, аналізувалася й обумовлена наступними аргументами: по-перше, плід з 22 тижнів здатен жити самостійно, без утроби матері; по-друге, сувора заборона переривання вагітності після 22 тижнів – це медичний критерій цього питання; по-третє, 22 тижні вагітності (а це 154 доби) – цілком достатній період для того, аби жінка повністю змогла усвідомити стан, в якому перебуває і визначитися з власним баченням ситуації щодо нового, ще ненародженого життя [20].

Цей погляд як такий, що безумовно має раціональне зерно, визначає О. В. Шевченко. Вона справедливо зауважує, що досягнення сучасної медицини дають змогу зберегти життя дитини при строку вагітності понад 22 тижні, коли народження відбулося відповідно до установи та вжито необхідні медичні заходи по його збереженню. Тим не менш, доки плід знаходиться в утробі матері до початку пологів, вважати його людиною неможна [21, с. 70].

Як гадає професор В. О. Глушков, життя плода людини після двадцяти восьми тижнів – додатковий об'єкт незаконного проведення абортів, тому його смерть внаслідок незаконної операції потрібно кваліфікувати як вбивство [22, с. 21]. Певний інтерес викликає думка, що період внутрішньоутробного розвитку людини є раннім періодом її біологічного життя. Перебуваючи в материнській утробі в стані ембріона, вона тілесно самостійна, тому що не є частиною організму свого носія та здатна до саморозвитку: адже життєві процеси, що відбуваються в ній, виступають у якості внутрішнього рушія її розвитку. Тіло матері представляється тільки ідеальним середовищем розвитку ембріона, яке забезпечує його харчуванням, охороною. З народженням починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування його організму в соціальному середовищі, що може свідчити про помилковість існуючої думки про те, що людське життя починається з її народження.

Треба сказати, що умисне умертвіння дитини до пологів шляхом безпосереднього впливу на її організм, з погляду чинного законодавства, не може визнаватися як вбивство, а є переривання вагітності. І такий підхід, на думку багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів, не можна визнати слушним [23, с. 299; 8, с. 75]. На думку професора О. М. Попова, «законодавець зробив тільки півкроку в кримінально-правовій охороні життя, не пов'язавши відповідальність за такий злочин із кримінально-правовою охороною життя дитини, що перебуває в утробі матері» [24, с. 346].

Слушно видається позиція професора Н. М. Яриш, яка звертає увагу на те, що «... умертвіння дитини навіть в утробі матері за умов, що пологи розпочались, а строк вагітності складає хоча б двадцять два тижні – це вбивство» [25, с. 462].

Відповідно, внутрішньоутробне позбавлення життя плоду до початку пологового процесу залежно від сукупності наявних об'єктивних та суб'єктивних ознак може кваліфікуватися як незаконне проведення абортів (ст. 134 КК України) або тяжке тілесне ушкодження (статті 121, 123, 124, 128 КК України). Тобто, згідно з вітчизняним законодавством повноцінну кримінально-правову охорону життя людини має або з моменту початку фізіологічних пологів (незважаючи на місце перебування плоду: в утробі матері або зовні), або з моменту штучного вивільнення плоду з утробы матері внаслідок кесаревого розтину. До цього моменту життя ембріона (плоду) людини може бути лише додатковим факультативним об'єктом у складі злочину, спрямованих на захист життя та здоров'я вагітної жінки [23, с. 306], або, взагалі, «випадає» із зони дії кримінального закону.

Через те, що ненароджена дитина залежно від стадії розвитку представляє собою або ембріон, або плід – відособлену істоту, здатну жити поза організмом матері (починаючи з двадцять другого тижня), тому розмежувальним строком (що розмежує убивство та незаконне проведення абортів), на наш погляд, може бути лише двадцять другий тиждень вагітності, тому що саме із цього моменту в акушерстві та гінекології аборт змінюється передчасними родами, викидень – життєздатним плодом, саме із цього моменту заборонене штучне переривання вагітності за соціальними показниками [26]. Починаючи з цього часу, за розвитком усіх органів і систем, плід здатний існувати поза утробою матері, і він повинен мати право на

охорону його життя. Ми вважаємо, що при вирішенні питання про початок людського життя необхідно виходити лише з медичних аргументів і висновків, які також свідчать на користь висловленої позиції.

В Україні питання абортів регламентоване ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я та ч. 6 ст. 281 Цивільного кодексу України, в яких зазначено, що штучне переривання вагітності може бути проведене за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів. У Постанові Кабінету Міністрів від 15 лютого 2006 р. № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» затверджується перелік підстав медичного характеру за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів.

Висновки

Можна констатувати, що життя дитини, а саме початковий його етап, в Україні не одержало належної кримінально-правової охорони. На нашу думку, кримінальне законодавство України в цій частині потребує відповідного реформування. Так, оскільки кінцевим моментом життя людини заведено вважати біологічну смерть, яка встановлюється на підставі фіксації незворотних змін у корі головного мозку та центральної нервової системи (смерть мозку), то початковим моментом життя людини вважати за потрібне визнавати період після досягнення плодом 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

У КК України необхідно передбачити, що посягання на життя дитини при строках вагітності понад двадцять два тижні незалежно від його місця знаходження (усередині або поза тілом матері) є умисним або необережним заподіянням смерті (наприклад: під час пологів, у результаті неякісного надання медичних послуг, або незаконне проведення абортів, якщо це спричинило смерть (умертвіння) плоду), оскільки таке посягання спрямоване на спричинення смерті живій людській істоті, яка досягла необхідного внутрішньоутробного розвитку для продовження свого існування поза тілом породіллі, а до незаконного абортів слід відносити тільки випадки переривання вагітності при строку не більше двадцяти двох тижнів.

У разі вчинення будь-яким способом жінкою, яка перебуває на понад як двадцять другому тижні вагітності, умисних діянь, спрямованих на заподіяння смерті плоду, кваліфікувати дані діяння як умисне вбивство малолітньої дитини.

Список використаних джерел

1. Наумов А. В. Практика применения УК РФ: комментарии судебной практики и доктринальное толкование. М.: Волтерс Клувер, 2005. 1024 с.
2. Лысенко В. Н. Проблемы определения начального момента охраны жизни человека в уголовном праве. *Российский следователь*. 2002. № 2. С. 38–42.
3. Набоков В. Д. Элементарный учебник особенной части русского уголовного права. СПб. 1903. 136 с.
4. Лукичев О. В. Детоубийство: уголовно-правовая и криминологическая характеристика. СПб: Юрид. центр Пресс, 1996. 200 с.
5. Коржанський М. Й. Кримінальне право. Законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій. К.: Атіка, 2001. 544 с.
6. Красиков А. Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. Саратов: изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1996. 122 с.
7. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. Екатеринбург: Пресс, 2000. 205 с.
8. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 70–81.
9. Романовский Г. Б. Юридическое определение момента возникновения права на жизнь. *Государство и право*. 2007. № 11. С. 71–78.
10. Порошук С. Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*: Луганськ, 1998. Вип. 2. С. 3–18.
11. Голиченков В. А. Заявление кафедры эмбриологии биологического факультета МГУ 03.09.1993. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html> (дата звернення: 07.03.2019).
12. Декларація, прийнята в Осло, стосовно медичного абортів: Декларація Всесвітньої медичної асоціації від 01 серпня 1970 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_009 (дата звернення: 07.03.2019).
13. Congregation for the Doctrine of the Faith, Instruction on Respect for Human Life in Its Origin and on the Dignity of Procreation «Donum Vitae» (22 February, 1987). *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. № 80. P. 70–102.
14. Мірошніченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2005. 18 с.
15. Рогова О. Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. 20 с.
16. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К.: НАВС, 2005. 19 с.
17. Європейський суд з прав людини: матеріали практики (2004–2005 рр.): Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. *Серія II. Коментарі прав і законодавства*. Вип. 6. Львів, 2006. 440 с.
18. Соларьова Д. В. Проблема визначення початкового моменту життя людини та її значення для кримінального та медичного законодавства. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. № 3 (43). С. 563–565.
19. Трубников В. М. Концепція кримінально-правової охорони: монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. 288 с.
20. Іванов Ю. Ф. Початок життя людини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. Вип. 1/2010. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pg/2010_1/18.pdf (дата звернення 05.03.2019).
21. Шевченко О. В. Проблеми визначення початку життя як об'єкту кримінально-правової охорони. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 69–74.
22. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения. К.: Вища школа, 1987. 200 с.
23. Орлеан А. М. Початок кримінально-правової охорони життя людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 299–307.
24. Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 898 с.
25. Ярмыш Н. М. Содержание ст. 117 УК Украины как источник информации о начале жизни человека. *Аеро-2011. Повітряне і космічне право: матер. II Міжнар. наук. конф. «Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний і практичний аспект»*. К.: Нац. авіац. ун-т, 24 лютого 2012 р.; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М.М., 2012. С. 462–463.

26. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 24 травня 2013 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> (дата звернення: 07.03.2019).

References

1. Naumov, A. V. (2005). *Praktika primenenija UK RF: kommentarii sudebnoj praktiki i doktrinal'noe tolkovanie* [Practice of application of the Criminal Code of the Russian Federation: comments of judicial practice and doctrinal interpretation]. Moscow: Walters Clouver [in Russ.].
2. Lysenko, V. N. (2002). Problemy opredelenija nachal'nogo momenta ohrany zhizni cheloveka v ugovnomom prave [Problems of determination of the incipient moment of protection of human life in criminal law]. *Rossijskij sledovatel' [Russian investigator]*, 2, 38–42 [in Russ.].
3. Nabokov, V. D. (1903). *Jelementarnyj ucbebnik osobennoj chasti russkogo ugovnogo prava* [Elementary textbook of a special part of Russian criminal law]. St. Petersburg [in Russ.].
4. Lukichev, O. V. (1996). *Detoubijstvo: ugovno-pravovaja i kriminologicheskaja harakteristika* [Infanticide: Criminal-law and Criminological Characteristics]. St. Petersburg: Juridical Center Press, 200 p. [in Russ.].
5. Korzhanskyi, M. I. (2001). *Kryminalne pravo. Zakonodavstvo Ukrainy. Chastyina Osoblyva. Kurs lektsii* [Criminal Law. Legislation of Ukraine. The Special Part. Course of lectures]. Kyiv: Atika [in Ukr.].
6. Krasikov, A. N. (1996). *Ugovno-pravovaja ohrana prav i svobod cheloveka v Rossii* [Criminal law protection of human rights and freedoms in Russia]. Saratov: Saratov Law Institute [in Russ.].
7. Kondrashova, T. V. (2000). *Problemy ugovnoj otvetstvennosti za prestuplenija protiv zhizni, zdorov'ja, polovoj svobody i polovoj neprikosnovennosti* [Problems of criminal liability for crimes against life, health, sexual freedom and sexual integrity]. Ekaterinburg: Press [in Russ.].
8. Sharapov, R. (2005). *Nachalo ugovno-pravovoj ohrani zhizni cheloveka* [The beginning of criminal law protection of human life]. *Ugovnoe pravo [Criminal law]*, 1, 70–81 [in Russ.].
9. Romanovskij, G. B. (2007). *Juridicheskoe opredelenie momenta vznikovenija prava na zhizn'* [Legal definition of the moment of accrual of the right to life]. *Gosudarstvo i pravo [State and law]*, 11, 71–78 [in Russ.].
10. Poroshuk, S. D. (1998). *Pravo liudyny na zhyttia yak ob'iekt normatyvno-pravovoho rehuliuвання: suchasnyi stan, problemy v Ukraini* [Human right to life as an object of normative and legal regulation: the current state, problems in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho instytutu vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy [Bulletin of Luhansk Institute of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*, 2, 3–18 [in Ukr.].
11. Golichenkov, V. A. (1993). *Zajavlenie kafedry jembriologii biologicheskogo fakul'teta MGU* [Statement of the Department of Embryology at Biological Faculty of Moscow State University]. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html> [in Russ.].
12. *Deklaratsiia, pryiniata v Oslo, stosovno medychnoho abortu: Deklaratsiia Vsesvitnoi medychnoi asotsiatsii vid 01 serpnia 1970 r.* [Declaration adopted in Oslo concerning medical abortion: Declaration of the World Medical Association of August 1, 1970]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_009 [in Ukr.].
13. *Instruction on Respect for Human Life in Its Origin and on the Dignity of Procreation «Donum Vitae» (1988). Congregation for the Doctrine of the Faith (22 February, 1987).* *Acta Apostolicae Sedis*, 80, 70–102.
14. Miroshnychenko, O. A. (2005). *Pravo liudyny na zhyttia (teoriia ta praktyka mizhnarodnoho spivrobotnytstva)* [Human right to life (theory and practice of international cooperation)]: Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law Academy [in Ukr.].
15. Rohova, O. H. (2006). *Pravo na zhyttia v systemi prav liudyny* [The right to life in the system of human rights]: Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law Academy [in Ukr.].
16. Dombrovska, O. V. (2005). *Konstytutsiine pravo na zhyttia liudyny i hromadianyna ta zabezpechennia yoho realizatsii orhanamy vnutrishnikh sprav* [Constitutional right to life of man and citizen and ensuring its implementation by internal affairs bodies]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukr.].
17. *Yevropeyskyi sud z prav liudyny: Materialy praktyky (2004–2005 rr.): Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannya Akademii pravovykh nauk Ukrainy* [European Court of Human Rights: Practical Materials (2004–2005). Proceedings of Lviv Laboratory for Human Rights and Citizen of the Research Institute of State Building and Local Self-Government of the Academy of Legal Sciences of Ukraine] (2006). *Seriia II. Komentari prav i zakonodavstva [Series II Comments on rights and legislation]*, 6, 440 p. [in Ukr.].
18. Solarova, D. V. (2017). *Problema vyznachennia pochatkovoho momentu zhyttia liudyny ta yii znachennia dlia kryminalnoho ta medychnoho zakonodavstva* [The problem of determining the incipient moment of human

- life and its significance for criminal and medical legislation. *Naukovyi zhurnal «Molodyi vchenyi» [Scientific journal «Young Scientist»]*, 3 (43), 563–565 [in Ukr.].
19. Trubnykov, V. M. (2009). Kontsepsiia kryminalno-pravovoi okhorony: monohrafiia [The Concept of Criminal Law: Monograph]. Kharkiv: Kharkiv legal [in Ukr.].
 20. Ivanov, Yu. F. (2010). Pochatok zhyttia liudyny yak ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony [The beginning of human life as an object of criminal law protection]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Pravo» [Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management. Collection of scientific works. The series «Law»]*, 1. Retrieved from http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pr/2010_1/18.pdf [in Ukr.].
 21. Shevchenko, O. V. (2011). Problemy vyznachennia pochatku zhyttia yak ob'ektu kryminalno-pravovoi okhorony [Problems of determining the beginning of life as an object of criminal law protection]. *Yevropeiski perspektyvy [European Perspectives]*, 1 (2), 69–74 [in Ukr.].
 22. Glushkov, V. A. (1987). Otvetstvennost za prestupleniia v oblasti zdavoohra-neniia [Responsibility for health crimes]. Kyiv: Vishcha shkola, 200 p. [in Russ.].
 23. Orlean, A. M. (2012). Pochatok kryminalno-pravovoi okhorony zhyttia liudyny [The beginning of criminal law protection of human life]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, 4 (71), 299–307 [in Ukr.].
 24. Popov, A. N. (2003). Ubijstva pri otjagchajushhiih obstoiateľ'stvah [Murders with aggravating circumstances]. St. Petersburg: Juridical Center Press [in Russ.].
 25. Jarmysh, N. M. (2012). Soderzhanie st. 117 UK Ukrainy kak istochnik informacii o nachale zhizni cheloveka [The content of Article 117 of Criminal Code of Ukraine as a source of information about the beginning of a person's life]. *Aero-2011. Povitriane i kosmichne pravo: Materialy II Mizhnar. nauk. konf. «Stanovlennia derzhavy ta prava v umovakh hlobalizatsii: teoretychnyi i praktychnyi aspekt», Kyiv, Nats. aviats. un-t, 24 liutoho 2012 r. [Aero-2011. Aerospace Law: Proceedings of II International scient. conf. «Formation of State and Law in the Conditions of Globalization: Theoretical and Practical Aspect», Kyiv, National Aviation University, February 24, 2012]*. Nizhyn: Vyd. PP Lysenko M. M. [in Ukr.].
 26. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompleksnoi medychnoi dopomohy vahitnii zhintsi pid chas nebazhanoi vahitnosti, form pervynnoi oblikovoi dokumentatsii ta instruktsii shchodo yikh zapovnennia: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia vid 24 travnia 2013 № 423 [On approval of the Procedure for the provision of comprehensive medical care to a pregnant woman during unwanted pregnancy, forms of primary records and instructions for their filling: Order of the Ministry of Health No. 423 of May 24, 2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 16.04.2019
прийнята до друку 21.05.2019

The article: is received 16.04.2019
is accepted 21.05.2019

УДК 351.754.1(48)
JEL Classification: K00

Туз Назарій Дмитрович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету
внутрішніх справ
e-mail: tyznazar@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-6317-6415

ТАКТИЧНІ МЕТОДИ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ (ЗА СКАНДИНАВСЬКОЮ МОДЕЛЛЮ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ)

Анотація. Досліджено тактичні методи, які застосовують поліцейські при порушенні публічного порядку під час проведення масових заходів, відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки, оскільки доволі часто поліцейським необхідно протистояти агресивній, протиправній поведінці, інколи з використанням насильства, відтак для припинення цих протиправних дій застосовують силу та заходи примусу.

Застосування сили має бути співрозмірним та обмежуватися мінімально необхідними діями, щоб забезпечити відновлення правопорядку. Поліцейські служби повинні мати в запасі різні варіанти тактики для забезпечення правопорядку під час публічних зібрань. Приймаючи рішення про необхідність застосування сили, поліція має пам'ятати про розмаїття учасників заходу і диференційований підхід до різних груп у складі учасників зібрання.

Ключові поняття: поліцейський, тактичні методи, охорона публічного порядку і безпеки, шлюз, затримання.

Tuz Nazarii,
Candidate of Law,
Senior Lecturer at the
Tactical and Special Training Department,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: tyznazar@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-6317-6415

TACTICAL METHODS APPLIED BY THE POLICE UNITS DURING MASS EVENTS (UNDER THE SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC ORDER AND SECURITY)

Abstract. The article examines the tactical methods used by policemen in case of public order violation during mass events in accordance with the Scandinavian model of public order and security protection. Since during various kinds of mass events with the participation of a large number of people such incidents take place quite often, and as far as police have to resist aggressive, sometimes violent, unlawful behavior, the use of force and coercive measures are required to put an end to it.

The use of force must always be commensurate and should be limited to the necessary minimum to ensure the restoration of the rule of law. Police services must always be ready to use various tactics to ensure law and order during public meetings. While deciding whether or not use force, the police must always keep in mind the variety of participants in the event and the diversity of approaches to different groups within the event.

Tactical methods applied by police officers during mass events under Scandinavian model of public order and safety defense are adopted from the concept of Scandinavian countries concerning police operation executed by movable subdivisions. The following methods could be such as: «indication of the way of going»,

«making barrage» («setting up barricades», «tight protection under strengthened control», «apprehension of particular individuals», «separation (dispersal) and breakdown», «sluice»).

Key concepts: police, tactical methods, protection of public order and security, gateway, detention.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-58-64

Вступ

Проблемні питання щодо мирних зібрань громадян були, є та, мабуть, будуть актуальними і з теоретичного, і з практичного погляду. Мирні зібрання людей є вагомим критерієм, за яким визначається рівень демократії в країні, дієвим способом громадського контролю за інститутами публічної влади.

Сучасні історичні події засвідчують, що активна участь громадян у житті країни, «майдани» є ефективним механізмом реалізації та забезпечення суверенітету українського народу, який має право визначати політичну, економічну та соціальну долю своєї країни, використовуючи для цього як засіб мирні зібрання. Важливо зазначити й те, що мирні зібрання громадян є засобом реалізації низки інших прав приватних осіб – права громадянина на свободу світогляду і віросповідання, думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо.

Важливу роль у реалізації права на мирні зібрання відіграють працівники правоохоронних органів нашої держави, зокрема працівники Національної поліції України, оскільки дотримання прав та свобод людини і громадянина є важливим принципом, який має бути в основі повсякденної діяльності поліцейських.

Поліція під час виконання своїх завдань, несе відповідальність за вжиття розумних і належних заходів, які дають змогу людям реалізовувати свої права, і вона не повинна неправомірно втручатися в процес здійснення прав і завжди має діяти неупереджено.

Відповідно до статті 39 Конституції України «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1].

Виходячи із конституційного принципу щодо мирних зібрань, усі мають право зби-

ратися мирно, і поліція зобов'язана сприяти реалізації права на свободу зібрань усіх груп у суспільстві, для того щоб кожна людина могла брати участь у розмаїтих формах вираження думки в громадських місцях.

Інколи, характер зібрання або склад його учасників може передбачати присутність деяких людей, яким потрібна особлива увага в ході здійснення ними фундаментального права на мирні зібрання. Забезпечення проведення зібрань у безпечній та мирній обстановці означає, що поліція має володіти інформацією про ймовірних учасників і повинна приділити особливу увагу питанню про те, як вона сприятиме різним групам, що прагнуть висловити свою думку. Для цього необхідно використовувати відповідні засоби комунікації до, під час і після зібрань. Також слід забезпечити, щоб усі задіяні співробітники поліції усвідомлювали різницю між групами учасників й окремими особами та могли диференційовано підходити до присутніх на зібранні.

У випадках, коли працівникам поліції потрібно припинити правопорушення, вони можуть застосувати силу та передбачені законом заходи примусу. Однак застосування сили завжди має бути співрозмірним та обмежуватися мінімально необхідними діями, що забезпечать відновлення порядку. За будь-яким застосуванням сили або використанням спеціальних засобів поліції повинні швидко слідувати дії, спрямовані на деескалацію (як тільки ситуацію взято під контроль). Поліцейські служби завжди повинні мати в запасі різні варіанти тактики для забезпечення правопорядку під час публічних зібрань. Приймаючи рішення про необхідність застосування сили, поліція завжди має пам'ятати про різноманіття учасників заходу і про диференційований підхід до різних груп у складі учасників зібрання. Не можна використовувати силу проти мирних учасників зібрання, а також для розгону мирного зібрання, навіть якщо воно є незаконним чи являє собою надмірне, але не небезпечне втручання в життя інших людей. Поліція завжди має зважати на те, що в разі застосування сили існує ризик ескалації, що призведе до ще гірших наслідків.

У разі, коли поліцейським необхідно використовувати силу та примусові заходи для захисту інших учасників зібрання, якщо їм

протистоять вороже налаштовані або агресивні контрдемонстранти, поліція повинна намагатися розмежовувати агресивно налаштованих осіб та осіб, проти яких ця агресія спрямована. Необхідно пам'ятати, що поліція зобов'язана захищати права осіб, які здійснюють своє право на мирні зібрання.

Тактичні методи, які застосовуються поліцейськими під час проведення масових заходів відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки опрацьовували та займалися проблемами їх реалізації такі науковці та вчені, як О. Аданг, А. Бінерт, Т. Цезар, І. Чеппел, М. Гамільтон, Е. Хендрікс, С. Джарман, А. Конце, З. Місіч, А. Оссі та ін.

Однак, враховуючи подальше бажання щодо реформ поліцейської діяльності в Україні, постійно виникають наукові пошуки шляхів вирішення проблем, які виникають у процесі виконання практичних обов'язків працівниками поліції в ході забезпечення права громадян на мирні зібрання.

Метою написання цієї статі є дослідження та характеристика тактичних методів, які застосовуються поліцейськими під час проведення масових заходів відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки.

1. Загальна характеристика тактичних методів охорони публічного порядку та безпеки

Вказані методи були запозичені з концепції Скандинавських країн щодо проведення поліцейської операції мобільними підрозділами. До таких методів можна віднести: «вказання шляху прямування», «створення загородження», «щільна охорона під посиленням контролем», «затримання окремих осіб», «розділення (розосередження) та розбиття», «шлюз».

Для того, щоб ці методи отримали потрібну та очікувану від них поліцією ефективність, вирішальними у цьому випадку є те, щоб ті люди, на яких спрямовані дії поліцейської операції або стосовно яких здійснюється поліцією певні заходи, сприймали їх як законні та справедливі. Імовірність або можливість того, що все буде саме так, підвищується у разі, якщо підхід поліції до застосування цих методів повністю відповідає принципам зменшення та подолання конфліктів.

2. Вказання шляху прямування (спрямування)

Вказання шляху прямування (спрямування) означає, що поліцейські підрозділи ведуть демонстрантів або спрямовують дорожній рух у тому напрямку або тими шляхами, які полі-

ція визначила попередньо разом, наприклад, з організаторами демонстрації або її лідерами/керівниками.

Вказання шляху прямування (спрямування) може використовуватися під час демонстрації та інших (урочистих/святкових) подій, проведення яких, як передбачається, може спричинити та викликати проблеми з дорожнім рухом (тягучки, затори тощо), або інші ускладнення. До таких подій відносяться також великі спортивні змагання по типу велогонок, марафонів, розмаїті фестивалі тощо.

Кількість поліцейських підрозділів або одиниць, що мають використовуватися, залежить від оцінки ризику. До їх складу можуть входити усі – від окремих звичайних патрульних (що працюють поодиноці) та посадових осіб, що регулюють дорожній рух до декількох підрозділів, які перекривають та блокують провулки та бокові вулички по ходу руху колони демонстрантів.

Під час вказання шляху спрямування та розташування, поліцейські підрозділи варіюються залежно від того, який сигнал поліція хоче подати учасникам події або заходу. Якщо мирна хода демонстрантів має повернути на певному перехресті, пройти повз певної вулиці, поліцейські машини можуть бути поставлені так, щоб разом утворити дугу – і будуть сигналізувати про те, що вони виступають як заслон або слугують для огорожування з метою вказання руху.

У разі потреби може виставлятися масивне загородження для того, щоб створити суцільний заслін та повністю перекрити вулицю (показати, що вулицю повністю перекрито).

3. Блокування певного місця – створення загородження

У разі потреби поліція може обмежити демонстрантів або унеможливити доступ або прохід до певного місця під час публічних заходів та зібрань, або державних свят. Це може здійснюватися, наприклад, у разі виникнення ризику масових заворушень або порушень публічного порядку для уникнення конфронтації та сутичок між групами, або для того аби захистити об'єкти нерухомості, такі як посольства тощо. Згідно з дослідженнями поліції все ж таки слід уникати потрапляння у такі ситуації, де обмеження у просторі не дадуть можливості повноцінно діяти проти потенціальних агресивно налаштованих демонстрантів, тому що саме тоді існує максимальний ризик виникнення конфліктів, і, як наслідок, отримання низки фізичних ушкоджень.

У тих випадках, коли поліція при проведенні аналізу ступеня ризику та картини наявності (можливих) загроз розглядає та приймає один або декількох сценаріїв відвернення такого потенційного ризику, перед проведенням операції відповідний керівник поліції разом із командувачем поліцейською операцією та командирами підрозділів проводять обговорення та розробляють тактику дій навколо зазначених місць під час планування з метою оптимізації передумов та можливостей для запобігання конфліктів із отриманням фізичних ушкоджень [2, с. 224–225].

4. Щільна охорона під посиленням контролем

Щільна охорона під посиленням контролем може проводитися з подвійною метою. По-перше, коли учасники, наприклад, демонстрації, виявили поведінку, що, на думку поліції та відповідно її очікуванням, може призвести до масових заворушень та актів порушення публічного порядку. Цей метод – коли поліцейські підрозділи на машинах та піший особовий склад слідкує за діями демонстрантів, спостерігає за ними, контролює та робить спроби підтримувати з цими демонстрантами діалог, веде постійне спілкування – має на меті попередити будь-яке виникнення конфліктів або можливе скоєння правопорушення.

Шляхом проведення у разі необхідності швидкого та вибіркового затримання під час щільної охорони з посиленням контролем, поліція має змогу забезпечувати певний диференційний режим роботи стосовно демонстрантів, так попереджувати виникнення значних заворушень та скоєння порушень публічного порядку.

По-друге, іншою метою проведення щільної охорони з посиленням контролем може бути захист людського зібрання, наприклад, демонстрації під час руху, від можливого нападу.

Щільна охорона з посиленням контролем здійснюється шляхом розміщення машин поліцейських підрозділів/одиниць і перед демонстрацією, і позаду неї. Особовий склад розташовується по обидва боки від демонстрації з метою попередження ймовірного скоєння правопорушень, інформування про наміри поліції, підтримки діалогу з учасниками демонстрації або отримання необхідної інформації від них [3, с. 567].

5. Затримання окремих осіб

Затримання може здійснюватися й особовим складом – патрульними у формі, й і співробітниками у цивільному, що працюють у легко

захищених та добре захищених (броньових) автомобілях.

Затримання є саме тим заходом, що відноситься до буденної роботи поліцейських. Різниця між звичайними затриманнями у будні дні та затриманням, що відбувається під час демонстрацій у зібранні людей полягає у тому, що існує певна низка інших параметрів, на які потрібно звернути увагу, при порівнянні його з «буденним затриманням або арештом». Погано сплановане та непрофесійно проведене затримання у недоречно/невдало обраний час може не тільки поставити поліцейських, які його проводять, у незручне становище або створити для них небезпеку, а й навіть спричинити негативні наслідки та створити ускладнення для подальшого проведення усієї операції, поставивши її під загрозу.

Затримання, проведене у спокійний спосіб, без його драматизації, що буде супроводжуватися належним спілкуванням, без злоби, здебільшого випадків взагалі не призведе до якихось потрібних реакцій з боку оточення. Якщо затримання може бути здійснено за допомогою спілкування, що призведе до надання добровільної згоди та підкорення затриманої особи наказом поліції, то можливо на це також варто спрямувати свої зусилля при роботі зі зібранням людей. Через те, що затримання у людському зібранні здебільшого може призводити до сильної реакції та дій проти працівників поліції – або іноді навіть до супроводу, нападу, застосування сили та побиття працівників поліції – і не тільки з боку того, кого затримують, а також інших персон навколо, є важливим оцінити ситуацію загалом, а також можливі негативні наслідки такого затримання, безпосередньо перед його здійсненням (здійсненням такого силового втручання). Іноді ліпше почекати з проведенням затримання до створення більш тактично вигідної ситуації. Така оцінка має базуватися на принципах необхідності та пропорційності (сил).

Може бути складно провести таку оцінку для поодинокого патрульного або командувача групою. Здебільшого командир групи необхідно тоді провести таку оцінку з ліпшим розумінням ситуації загалом, чи проводити затримання саме у цей момент чи ні. Якщо ситуація дозволяє це, то командир групи має дати знати про це підлеглим та віддати наказ на проведення затримання. В іншому разі, можливо, поодинокі працівники поліції (співробітники окремого патруля) повинні проводити затримання у такий самий спосіб, як і під час виконання щоденної роботи (під час щоденного

патрулювання), але самозрозуміло, що робити це, виходячи з власної оцінки ситуації, легітимності своїх дій та можливостей [4].

6. Розділення (розосередження) та розбиття

Цей метод використовується під час виникнення значних масових заворушень (безладів) та порушень правопорядку, бунту, штурму демонстрантами будівель, а також під час зібрань, де проведення великої кількості затримань є неможливим з погляду безпеки. Розділення (розосередження або розбиття) полягає у тому, щоб розділити (розсіяти) натовп людей, розбивши його на окремі менші групи. Мета цього – розсіяти та прорідити масивний натовп або велику кількість присутніх порушників порядку або заворушників, полегшити ситуацію, для того щоб поліція змогла взяти її під свій контроль та могла легко керувати нею. Внаслідок такого розділення та розбиття стане можливим проводити затримання осіб, що скоїли, під час проведення демонстрації, правопорушення або злочин.

Під розділенням/розбиттям/розсіянням розуміється розбиття великої маси або натовпу осіб, на менші групи різного розміру, яким має бути надана велика кількість можливостей покинути місце події. В іншому випадку, вони лише перебігатимуть з одного місця на інше.

Маневр виконується у такий спосіб: поліція рухається у напрямку тої групи, яку необхідно розбити на окремі менші групи, або наступаючи єдиною зібраною групою з одного боку, або меншими підрозділами з багатьох боків. Унаслідок цього поліція виступає як масивний загін. Таке силове втручання (тобто, така силова операція) повинна бути добре продумана та виконана із високою ефективністю, тому що внаслідок цього поліція, після того як візьме ініціативу у свої руки, має утримувати її під контролем.

Основним принципом є те, що поліція проводить масивний наступ так, щоб натовп, в якому виникли масові заворушення, можна було безпечно спрямовувати та рухати у потрібному напрямку, але водночас із цим, так, щоб цей натовп мав можливість розбігатися та розсіятися по провулках та бічним вуличкам, розбившись на менші групи.

Якщо натовп людей розсіявся та розійшовся по вулицях міста, у цій фазі поліція (тобто, її особовий склад) має залишатися у машинах для того, щоб на них швидко почати переслідувати, наздогнати та схопити порушників порядку у бічних вулицях та провулках [5].

7. Метод «Шлюз»

Шлюз є способом наступу, мета якого раптово позбавити зібрання людей (людський натовп) можливості вільно рухатися для проведення вибіркового затримання окремих осіб із цього натовпу, або взяття їх під свою опіку/свій захист, або не дати змогу певним особам чи групам осіб потрапити у середину натовпу, не допустити їхнього контакту з натовпом або відсунути та віддалити цих осіб якомога далі від натовпу.

Метод шлюзу може використовуватися з метою проведення диференціації та відбору. Водночас вказаний метод у початковій фазі може створювати хаос у середовищі тих, відносно кого його застосовують і тому під час його проведення поліція має проводити роз'яснювальну роботу – спілкуватися з людьми з натовпу та інформувати їх про причини (тобто, ставляться великі вимоги щодо проведення спілкування з людьми у натовпі та повідомлення їм поліцією необхідної інформації) [6].

Проведення маневру «шлюз» ставить високі вимоги вибору моменту раптовості та несподіваності, вміння та навичок водія керувати транспортними засобами та спроможності членів групи виявити ініціативу та вміння рухатися у перемінному темпі (вміння у потрібний момент прискоритися). Також існують певні вимоги щодо вибору слухного місця, в якому виконання маневру «шлюз» матиме найбільший успіх. Для того, щоб здійснити такий маневр, необхідно мати доволі велику кількість вільних співробітників поліції у своєму розпорядженні.

Виконання маневру «шлюз»: дві машини (два фургони) ставлять у навскісне положення, щоб так утворити букву «V» – внизу цієї фігури має залишитися невеликий прохід (для однієї людини). Цей прохід має слугувати для того, щоб проводити вибір людей з цього натовпу або цієї групи. Альтернативний варіант – створити такий прохід між машиною та стінкою будинку біля його рогу. Інші машини підрозділу стають поруч із двома першими машинами. Для того, щоб усе пройшло так як потрібно, необхідно, щоб проведення такого маневру здійснювалося із певною швидкістю.

Найбільш слухним засобом для створення «шлюзу» є броньовані – добре захищені машини або фургони, але також для цього можуть бути використані й легко захищені автівки.

Безпосередньо після того, як машини утворили необхідну фігуру та стали у необхідні позиції, персонал має швидко вивантажитися

з машин. Буде слухним, якщо спецзасоби та обладнання у легко захищеному фургоні (транспортний засіб) буде розміщено так, щоб персонал мав можливість вибігати з машини і через задні двері. Особовий склад груп у цьому разі має власноруч відповідати за те, щоб бачити та знати, що необхідно йому робити та як він має здійснювати дії, а також блокувати проходи, що утворилися між машинами з метою запобігання спробам втечі та разом із цим починати допитувати учасників цього натовпу (тобто, проводити збір інформації) та спілкуватися з ними.

Доцільною у кожному фургоні буде наявність деякої кількості щитів, які можна використати, аби перекрити й основний прохід у самому «шлюзі», й місця, де існує можливість втечі або є проходи між або уздовж машини. Місце для проведення «шлюзу» має обиратися по можливості так, щоб особи, які підлягають затриманню, не мали можливості втекти, скоротившись, наприклад, під'їздами, головними входами, сходовими майданчиками або пожежними драбинами, або в такий спосіб, аби сторонні перехожі, які непричетні до скоєння злочину або правопорушення, випадково не потратили/не зайшли у «шлюз».

Офіцер поліції, який має керувати роботою, стає у зоні поміж «шлюзом» та тим місцем, де буде проводитися обшук та допит, та дає команди затриманим особам, коли вони мають виходити по одному через «шлюз» для обшуку та допиту.

Один або два поліцейські розміщуються так, щоб мати змогу спостерігати та бачити зверху простір між фургоном для того, аби попередити інших про наявність у затриманих каміння або якоїсь металевної «зброї», а також слідкувати за особами, які ймовірно будуть робити спроби втекти або через верх фургонів, або протиснувшись під ними.

Решта відділення стає під захист фургонів, у готовності доставити затриманих одного за одним подалі в безпечне місце, де знаходяться їх колеги, що мають проводити обшук та допит.

Після того, як затриманого обшукають та допитають його ведуть до фургона для перевезення затриманих та заарештованих, або розміщують у так званому «потязі».

Висновки

Аналізуючи наведену інформацію, можна підсумувати, що згідно зі скандинавською моделлю охорони публічного порядку та безпеки під час проведення масових заходів, можна застосовувати тактичні методи. Для того, щоб ці методи отримали потрібну та очікувану від них поліцією ефективність, вирішальним є те, щоб ті люди, на яких спрямовані дії поліцейської операції або стосовно яких здійснюється поліцією певні заходи, сприймали їх як законні та справедливі. Ймовірність або можливість того, що все буде саме так, підвищується у разі, якщо підхід поліції до застосування цих методів повністю відповідає принципам зменшення та подолання конфліктів. Це означає, що жоден із цих методів сам собою та поодиноці не допоможе зменшити або подолати конфлікт. Проте вони можуть посприяти та допомагати у збереженні ситуації у стані «зелений» (спокійний) або повернути до нього, якщо їх (ці методи) будуть застосовані у продуманий та мудрий спосіб. Однак ставляться дуже високі професійні вимоги до кожного співробітника поліції, який бере участь в операції під час якої використовуються ці методи у кожній відповідній ситуації. Своєю чергою, це вимагає ретельного та максимально якісного проведення планування роботи, відповідної поінформованості кожного співробітника в організації, а також ідеального володіння цими методами.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2847-10>
2. Hoggett and C. Stott. Crowd psychology, public order police training and the policing of football crowds. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2010. № 2, Vol. 33. P. 218–235.
3. Reicher S., Stott C., Cronin P., Adang O. An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2004. P. 558–572.
4. Policing Assemblies. Amnesty International. URL: https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf
5. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Maina Kiai, UN GA A/HRC/20/27. May 2012.
6. Gothenburg Committee, Report (SOU 2002:122), 2002, pdf-Summary in English. URL: <http://www.regeringen.se/content/1/c4/38/16/6d1e4dcc.pdf>

References

1. The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996, 30, 141. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2847-10>
2. Hoggett and C. Stott. (2010). Crowd psychology, public order police training and the policing of football crowds. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 33, 218–235.
3. Reicher, S., Stott, C., Cronin P., & Adang, O. (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing An International Journal of Police Strategies & Management*.
4. Policing Assemblies, Amnesty International. Retrieved from https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf
5. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Maina Kiai, UN GA A/HRC/20/27, May 2012.
6. Gothenburg Committee, Report (SOU 2002:122), 2002, pdf-Summary in English. Retrieved from <http://www.regeringen.se/content/1/c4/38/16/6d1e4dcc.pdf>

*Стаття: надійшла до редакції 11.06.2019
прийнята до друку 24.06.2019*

*The article: is received 11.06.2019
is accepted 24.06.2019*

UDC (УДК) 343.985.7
JEL Classification: K40; K41; K42

Щур Богдан Володимирович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: bogdanshchur1965@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2139-2317

Косаняк Світлана Степанівна,

аспірант кафедри кримінального права та процесу
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: kosanyak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9685-1867

**НАСЛІДКИ, ВИРАЖЕНІ У МАТЕРІАЛЬНІЙ ТА МОРАЛЬНІЙ ШКОДІ,
ЗАПОДІЯНІЙ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ,
ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ, ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Анотація. Зроблено спробу дати відповіді на запитання щодо того, чи для всіх трьох частин статті 365² КК України перелічені в її частині 1 наслідки є обов'язковими для настання кримінальної відповідальності? Які з цих наслідків є дискусійними з погляду наявної судової практики? Що ж варто розуміти під такими наслідками з огляду на криміналістичну характеристику зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги? Також наведено авторські міркування, які слідують із рішення Верховного Суду стосовно характеру заподіяної шкоди як елемента криміналістичної характеристики зловживання повноваженнями особами, що надають публічні послуги.

Ключові поняття: матеріальна шкода, моральна шкода, наслідки кримінального правопорушення, публічні послуги, зловживання повноваженнями, криміналістична характеристика.

Shchur Bohdan,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Process,
Lviv University of Trade and Economics
e-mail: bogdanshchur1965@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2139-2317

Kosaniak Svitlana,

Post-graduate student of the
Department of Criminal Law and Process,
Lviv University of Trade and Economics
e-mail: kosanyak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9685-1867

**CONSEQUENCES EXPRESSED IN PECUNIARY AND MORAL DAMAGES
CAUSED BY ABUSE OF AUTHORITY BY PERSONS PROVIDING
PUBLIC SERVICES, AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS**

Abstract. The article deals with the question whether the consequences concerning three parts of Article 365² of the Criminal Code of Ukraine listed in its Part 1 are mandatory for criminal liability. Which of these consequences are debatable in the light of the existing judicial practice? What should be understood under such consequences considering forensic character of the abuse of power by persons providing public services? The

author's arguments based on the Supreme Court Decision regarding the nature of the caused damage as an element of the forensic characteristic of abuse of authority by persons providing public services are suggested. According to the results of the study, it was found that moral and pecuniary damage caused by abuse of power by persons providing public services should have a monetary equivalent. The infliction of physical harm by the abuse of authority by persons providing public services is unlikely to happen.

Special subjects listed in Part 1 of the Article 365² of the Criminal Code of Ukraine may be brought to criminal liability for the misuse of authority on the basis of the consequences, as an element of the forensic character of the abuse of authority by persons providing public services (that is, in case of significant damages rights or interests of individual citizens, state or public interests or interests of legal entities are protected by the law). This rule can be applied only to Part 1 of Article 365² of the Criminal Code of Ukraine.

In order to be prosecuted by Part 2 of the Article 365² of the Criminal Code of Ukraine, such a consequence as causing substantial harm to protected by law rights or interests of individual citizens, state or public interests or interests of legal entities is not mandatory since this part of Article 365² of the Criminal Code of Ukraine contains other qualifying attributes, in particular: an act is committed against a minor or incapacitated person, an elderly person or is committed repeatedly.

Grave consequences are those features and elements of forensic characteristic which are obligatory for bringing persons to criminal liability under Part 3 of Article 365² of the Criminal Code of Ukraine.

Substantial damage and grave consequences may not only result in the damage of property, but also include non-pecuniary damage, but only those that may receive property compensation.

Key concepts: pecuniary damage, moral harm, consequences of criminal proceeding, public services, abuse of authorities, forensic characteristics.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-65-71

Вступ

Кримінальна відповідальність за зловживання своїми повноваженнями спеціальними суб'єктами, які перелічені у частині 1 статті 365² КК України, з метою отримання неправомірної вигоди, настає тоді, коли це завдало суттєвої шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. За частиною 3 статті 365² КК України відповідальність настає за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки [1]. Тобто ми неодноразово наголошували, що це злочин із матеріальним складом і настання певних наслідків є обов'язковим. Але чи у всіх трьох частинах статті 365² КК України перелічені наслідки є обов'язковими для настання кримінальної відповідальності та які з цих наслідків є дискусійними з погляду наявної судової практики? Що ж варто розуміти під такими наслідками? На ці запитання, серед іншого, спробуємо знайти відповіді при написанні цієї публікації, адже кожен елемент криміналістичної характеристики зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, має мати не лише доктринальне підґрунтя, а й слідувати зі судової практики, яка доволі часто надає тлумачення, що є обов'язковими для застосування. Нині це прерогатива Великої Палати Верховного Суду.

У частинах 1 та 3 статті 365² КК України унормовано лише законодавчий підхід до цих наслідків – суттєва шкода охоронюваним

законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, а також тяжкі наслідки. Водночас в аналізованій статті КК України тлумачення означених понять відсутнє.

Примітка до статті 364 КК України частково розяснює таку проблематику, адже в її пунктах 3 та 4 є вказівка на те, що істотною шкодою у статтях 364, 364¹, 365, 365², 367 вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими наслідками у статтях 364–367 вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян [1]. Тяжкі наслідки, з огляду на кримінально-правову характеристику, яка структурно входить до криміналістичної характеристики зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, є особливо кваліфікуючою ознакою.

Із зазначеного формулювання пунктів 3 та 4 примітки до статті 364 КК України залишається незрозумілим, якою ж за видом може бути така шкода: лише матеріальною чи матеріальною й моральною? Науковці по-різному коментують, зокрема одні стверджують, що вести мову варто лише про матеріальну шкоду [2, с. 23–25; 3, с. 32–35], а інші – допускають різний її характер [4, с. 189–191; 5, с. 130–133].

М. В. Рябенко переконаний, що істотна шкода як наслідок зловживання повноваженнями (ст. 365² КК) може полягати і в майно-

вих збитках, і в іншій шкоді, зокрема і немайнового характеру, яка одержала в офіційних документах вартісний вимір [6, с. 88]. Не повною мірою погоджуємося з таким міркуванням через фразу «в офіційних документах». Детальніше пояснення нашої позиції сформульовано у публікації при аналізі рішення Верховного Суду, адже наше переконання слідує саме з його положень.

Вказаний дослідник також пропонує закріпити таке формулювання істотної шкоди у диспозиціях Розділу XVII Особливої частини КК (зокрема у ст. 365²): «...що заподіяло істотну шкоду правам, свободам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб або державним чи громадським інтересам, які охороняються законом» [6, с. 89]. Поділяємо таку позицію з огляду того, що справді низка дослідників аргументовано висловилися, що при формулюванні істотної шкоди слід вказувати не лише на права та інтереси, а й на свободи [7, с. 81].

Окремі відповіді на поставлені криміналістичні запитання звісно містяться у наукових публікаціях таких дослідників, як В. О. Коновалова, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, чий підручник та роздуми на сторінках юридичної літератури є базовими для вироблення криміналістичної характеристики загалом; дисертаційні дослідження із суміжної спеціальності 12.00.08, зокрема М. В. Рябенка та Ю. І. Шиндель, суттєво розкривають кримінально-правові аспекти означеної проблематики, а наукові пошуки О. О. Харлова щодо розслідування злочинів у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – процесуальні та тактичні нюанси. Водночас на поставлені нами питання не знайшлося однозначної відповіді за реалій сьогодення. Отже, спробуємо переважно дослідити означені аспекти.

1. Які зміни відбулися за останні роки у чинному законодавстві та як вони вплинули на сприйняття та реалізацію таких базових понять, як «істотна шкода» та «тяжкі наслідки». Якою була позиція Верховного Суду України?

У Постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року у справі № 5-99к/16 (рішення щодо визначення наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків, передбачених статтями 364, 364¹, 365, 365², 367 КК) вказано, що Законом України № 1261-VII підходи законодавця до розуміння «істотної шкоди» та «тяжких наслідків» зазнали певних коректив, стали формалізованими. До набрання чинності цим Законом така ознака, як «істотна шкода» охо-

плювала суспільно небезпечні наслідки у вигляді майнової та немайнової шкоди у складах злочинів, передбачених статтями 364–367 КК України. Сьогоднішня редакція цього положення охоплює майнову шкоду, яка досягла встановленого розміру, при цьому Верховний Суд України у своїх роз'ясненнях також допускав заподіяння *будь-якої за характером шкоди (фізичної, матеріальної, моральної, політичної, організаційної), якщо вона піддавалася грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру. Обов'язковим вважалось заявлення цивільного позову. При цьому мало бути встановлено та доведено причинно-наслідковий зв'язок між діями (в рамках вчинення службового злочину) і наслідком у вигляді шкоди* [8]. Наведене повною мірою стосувалося і тих суспільно небезпечних наслідків, які настають унаслідок вчинення зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, за винятком політичної та організаційної шкоди. Загалом нам видається, що не варто окремими видами виділяти ці різновиди шкоди, адже це нівелює ті усталені кримінальні процесуальні підходи, які нині сформулювалися.

Також не всі означені положення рішення Верховного Суду України є прийнятними для судової практики сьогодні, бо Велика Палата Верховного Суду в грудні 2018 року, серед іншого, заперечила наведену можливість так званої «формалізації» суспільно небезпечних наслідків діянь, зокрема і зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, про що надалі в цій публікації зазначається.

Ми також заперечуємо таку «формалізацію» суспільно небезпечних наслідків зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги та є прихильниками сучасного тлумачення Великої Палати Верховного Суду.

2. Які юридичні коментарі існували з огляду на задекларовану проблематику?

Суть юридичних коментарів до вказаного рішення Верховного Суду України зводилася до того, що внесення змін до пункту 3 примітки до статті 364 КК України не лише змінило поняття «істотної шкоди», як ознаки складів перелічених у ній злочинів, а й призвело до їх часткової декриміналізації. Практична більшість проаналізованих нами коментарів звучали в унісон до рішення Верховного Суду України і цьому є логічне пояснення – забезпечення єдності судової практики. Окремі коментарі причиною формалізації вважали відсутність раніше вживаного законодавцем сполучника «якщо» при

констатації ознаки «істотна шкода» [9]. Звісно, якщо Верховний Суд України свого часу дотримувався саме такої позиції, то відступити від його аргументів було доволі не просто.

Загалом нами встановлено фактичне переписування тексту рішення Верховного Суду України без жодних критичних зауважень чи зважених наукових чи то практичних позицій.

3. Чи підтримує Верховний Суд означену позицію Верховного Суду України?

Своєю чергою, Верховний Суд частково відійшов у своєму рішенні від усталеної практики Верховного Суду України, за винятком окремих підходів. Значна частина його рішення містить схожу з Верховним Судом України аргументацію, зокрема, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 05.12.2018 № 301/2178/13-К визначила, що поняття «істотна шкода» для цілей застосування, серед іншого, і статті 365² КК України зокрема, є легально визначеним і наведено в пункті третьому примітки до статті 364 КК України. Далі по тексту слідує аналіз наявних судових рішень та тих аргументів, які в них присутні.

Відмінність позицій Великої Палати Верховного Суду та Верховного Суду України передусім полягає в тому, що заподіяна шкода не може розглядатися законодавцем як рівнозначна в різних частинах однієї і тієї ж самої статті КК України. Це підхід, за якого обов'язковою ознакою злочину, передбаченого частиною 2 статті 365 КК України, слід визнавати істотну шкоду в розумінні пункту 3 примітки до статті 364 КК України, не узгоджується і з закріпленим у диспозиціях відповідних правових норм принципом розмежування складів злочинів, передбачених частинами 1 та 2 статті 365 КК. Поширення наслідків дій, визначених у частині 1 статті 365 КК України, і на склад злочину, передбаченого частиною 2 цієї статті, призведе до того, що шкода, завдана кожним із цих діянь, юридично розцінюватиметься як рівнозначна. Результатом цього стане нівелювання диференціації кримінальної відповідальності за такі злочини залежно від суспільної небезпечності способів їх вчинення [10].

Погоджуючись із такою констатацією Великої Палати Верховного Суду, ми також переконані, що означене повною мірою стосується і частин 1 та 2 статті 365² КК України, бо склад злочину, передбаченого частиною другою цієї статті, законодавець відносить (принаймні, за логікою речей, повинен відносити) до більш тяжких – *шкода, яка завдається або може бути завдана у результаті зловживання*

своїми повноваженнями тими спеціальними суб'єктами, які перелічені у частині 1 означеної статті має бути вищою. Тобто Велика Палата Верховного Суду фактично заперечила попередні позиції Верховного Суду України та законодавчу ініціативу, яка поміщена у саму констrukцію норми.

Також Великою Палатою Верховного Суду цілком справедливо зазначено, що, наприклад, підхід кожного потерпілого до усвідомлення та оцінки заподіяної йому моральної шкоди буде різнитися. Не всі потерпілі однаково матимуть можливість довести її в суді та й чи будуть це робити взагалі. Крім цього, законодавець не може ставити проти-правну поведінку особи у залежність від її здатності передбачити чи буде у майбутньому заявлено цивільний позов і в якому розмірі. Віднесення до обов'язкових ознак зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги заподіяння істотної шкоди у розумінні пункту 3 примітки до статті 364 КК України позбавить особу, яка надає публічні послуги як спеціального суб'єкта цього злочину можливості наперед визначити, які саме вчинені ним у майбутньому дії, що будуть явно виходити за межі наданих йому прав чи повноважень і супроводжуватимуться зловживанням із метою отримання неправомірної вигоди, потягнуть кримінальну відповідальність. Така ситуація є несумісною з засадами передбачуваності закону та юридичної визначеності»[10].

Ця позиція Великої Палати Верховного Суду видається нам універсальною, такою, що може бути застосована у аналогічних випадках, прецедентною. *Враховуючи викладене, об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною 2 статті 365² КК України, відповідно вичерпується діями, що полягають у зловживанні своїми повноваженнями спеціальними суб'єктами, які перелічені у частині 1 цієї статті, з метою отримання неправомірної вигоди і містять принаймні одну з ознак: діяння, вчинене стосовно неповнолітньої чи недездатної особи, особи похилого віку або повторно. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні пункту 3 примітки до статті 364 КК України не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за частиною 2 статті 365² КК України.*

Також Велика Палата Верховного Суду скеровує нас до пункту 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України [11] при обчисленні істотної шкоди для кваліфікації дій за частиною 1 статті 365² КК України та при обчисленні тяжких наслідків для кваліфікації дій за частиною 3 статті 365² КК України [10].

Висновки

Моральна та матеріальна шкода, що заподіяна внаслідок зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги повинна мати грошовий еквівалент. Заподіяння фізичної шкоди від зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги є мало ймовірним, хоча притаманне значній кількості кримінальних правопорушень [12, с. 169; 13].

До кримінальної відповідальності за зловживання своїми повноваженнями спеціальними суб'єктами, які перелічені у частині 1 статті 365² КК України та надають публічні послуги, вони можуть бути притягнуті, серед іншого, зокрема за ознакою наслідків, як елемента криміналістичної характеристики зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (тобто, якщо це завдало суттєвої шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб). Це правило стосується лише частини 1 статті 365² КК України.

Для притягнення до кримінальної відповідальності за частиною 2 статті 365² КК України такий наслідок, як завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб не є обов'язковим, оскільки це частина статті 365² КК України містить інші

кваліфікуючі ознаки, зокрема: діяння, вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи, особи похилого віку або повторно. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною 2 статті 365² КК України, відповідно вичерпується діями, що полягають у зловживанні своїми повноваженнями спеціальними суб'єктами, які перелічені у частині 1 цієї статті, з метою отримання неправомірної вигоди і містять принаймні одну з ознак: діяння, вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи, особи похилого віку або повторно. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні пункту 3 примітки до статті 364 КК України не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за частиною 2 статті 365² КК України [10].

Є обов'язковими така ознака й такий елемент криміналістичної характеристики, як тяжкі наслідки для притягнення осіб до кримінальної відповідальності за частиною 3 статті 365² КК України, тобто такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкі наслідки, з огляду кримінально-правової характеристики, яка структурно входить до криміналістичної характеристики зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, є особливо кваліфікуючою ознакою.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Бабанін С. В. Окремі питання удосконалення кримінального законодавства у сфері протидії корупції / Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матер. III Міжнародної науково-практичної конференції. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України, 2015. С. 23–25.
3. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задої. К.: Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.
4. Дудоров О. О., Зеленов Г. М. Помилка законодавця чи його усвідомлене рішення? (Дещо про зміст кримінально-правових понять «істотна шкода» і «тяжкі наслідки»). *Антикорупційна політика України: актуальні проблеми забезпечення ефективності*: збірник матеріалів інтернет-конференції. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. С. 180–192.
5. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: поняття, загальні ознаки та види. *Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах*. 2014. № 4. С. 121–141.
6. Рябенко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К.: Ген. прокуратура України; Нац. акад. прокуратури України, 2016. 267 с. URL: https://ap.gp.gov.ua/userfiles/file/Academia2016/Ryabenko_diser.pdf
7. Кримінальна відповідальність за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: наук.-практ. посібник / Ю. В. Ударцов, Є. М. Блажівський, Н. В. Лісова та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ударцова. К.: Алерта, 2013. 180 с.
8. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року у справі № 5-99к16 (рішення щодо визначення наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків,

- передбачених статтями 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК). URL: https://protocol.ua/ua/vsu_dekriminalizatsiya_st_st_364_365_kk_ukraini_prizvela_do_pereglyadu/
9. Зміни до примітки статті 364 КК України спричинили часткову декриміналізацію злочинів у сфері службової діяльності та зміну судової практики. URL: http://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vnesennya-zm-n-do-prim-tki-statt-364-kk-ukra-ni-sprichinilo-chastkovu-dekrim-nal-zats-yu-zlochiv-v-u/
 10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 № 301/2178/13-К. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78426368>
 11. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
 12. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те, доповн. і перероб. К.: Правова Єдність, 2017. 824 с.
 13. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова; за заг. ред. О. А. Банчука. К.: Москаленко О. М., 2015. 268 с.

References

1. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [The Criminal Code of Ukraine of 05.04.2001]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
2. Babanin, S. V. (2015) Okremi pytannya udoskonalennya kryminal'noho zakonodavstva u sferi protydyi koruptsiyi [Individual Issues of Improving Criminal Legislation in the Sphere Against Corruption] *Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyi: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. Kharkiv [in Ukr.].
3. Sudova praktyka v spravakh pro zlochyny v sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadanniam publichnykh posluh: okremi tendentsiyi, problemy ta perspektyvy vdoskonalennya (2014) [Trial practice in crimes in the sphere of service activity and professional activities related to the provision of public services: individual tendencies, problems and prospects for improvement] / za red. K. P. Zadoyi. Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukr.].
4. Dudorov, O. O., & Zelenov, H. M. (2015). Pomylka zakonodavtsya chy yoho usvidomlene rishennya? (Deshcho pro zmist kryminal'no-pravovykh ponyat' «istotna shkoda» i «tyazhki naslidky») [The mistake of the legislator or his conscious decision? (Somewhat about the content of criminal legal concepts «significant harm» and «grave consequences»)]. *Antykoruptsiyna polityka Ukrayiny: aktual'ni problemy zabezpechennya efektyvnosti: zbirnyk materialiv internet-konferentsiyi*. Kyiv: Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny [in Ukr.].
5. Tyutyuhin, V. I. (2014) Zlochyny u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadanniam publichnykh posluh: ponyattya, zahal'ni oznaky ta vydy [Offenses in the field of service activities and professional activities related to the provision of public services: concepts, general features and types] *Kryminal'ne sudochynstvo. Sudova praktyka u kryminal'nykh spravakh, 4*, 121–141 [in Ukr.].
6. Ryabenko, M. V. (2016) Kryminal'no-pravova okhorona profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadanniam publichnykh posluh [Criminal law protection of professional activities related to the provision of public services]: Kyiv: Hen. prokuratura Ukrayiny, Nats. akad. prokuratury Ukrayiny. Retrieved from https://ap.gp.gov.ua/userfiles/file/Academia2016/Ryabenko_diser.pdf [in Ukr.].
7. Kryminal'na vidpovidal'nist' za okremi zlochyny u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadanniam publichnykh posluh: nauk.-prakt. posibnyk [Criminal liability for certain crimes in the field of service activities and professional activities related to the provision of public services: Science-practice manual] (2013) / za zah. red. YU. V. Udartsova. Kyiv: Alerta [in Ukr.].
8. Postanova Sudovoyi palaty u kryminal'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 27 zhovtnya 2016 roku u spravi № 5-99ks16 [Resolution of the Chamber of Criminal Cases of the Supreme Court of Ukraine dated October 27, 2016 in the case No. 5-99ks16]. Retrieved from https://protocol.ua/ua/vsu_dekriminalizatsiya_st_st_364_365_kk_ukraini_prizvela_do_pereglyadu/ [in Ukr.].
9. Zminy do prymitky statiti 364 KК Ukrayiny sprychynily chastkovu dekryminalizatsiyu zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta zminu sudovoyi praktyky [Changes to the note to Article 364 of the Criminal Code of Ukraine led to a partial decriminalization of crimes in the field of official activity and the change of judicial practice]. Retrieved from http://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vnesennya-zm-n-do-prim-tki-statt-364-kk-ukra-ni-sprichinilo-chastkovu-dekrim-nal-zats-yu-zlochiv-v-u/ [in Ukr.].

10. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 05.12.2018 № 301/2178/13-K. [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated December 5, 2018, № 301/2178/13-K]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/78426368> [in Ukr.].
11. Podatkovyy kodeks Ukrainy [The Tax Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukr.].
12. Tertyshnyk, V. M. (2017). Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Procedural Code of Ukraine]. Vyd. 13-te, dopovn. i pererob. Kyiv: Pravova Yednist', 824 [in Ukr.].
13. Vidshkoduvannya poterpilym vid nasyt'nyts'kykh zlochyniv: yevropeys'ki standarty i zarubizhne zakonodavstvo (2015) [Compensation to Victims of Violent Crimes: European Standards and Foreign Legislation] / za zah. red. O. A. Banchuka. Kyiv: Moskalenko O. M. [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 17.04.2019
прийнята до друку 12.06.2019*

*The article: is received 17.04.2019
is accepted 12.06.2019*

Розділ 3

Безпека суб'єктів господарювання

Chapter 3

Security of Business Entities

UDC (УДК) 346.26:343.535:347.736
JEL Classification: G 33, K 30, K 39, Q 12

Благуа Роман Ігорович,

кандидат юридичних наук,
доцент, полковник поліції,
ректор Львівського державного університету
внутрішніх справ
e-mail: rektor@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8087-5995

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: m.s.dolynska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0352-5470

Туркот Ольга Андріївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: O.Turkot8@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4505-3096

ПРОБЛЕМАТИКА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Анотація. В Україні наявна недосконала законодавча база, за допомогою якої провадять правове регулювання банкрутства суб'єктів господарювання та фермерських господарств зокрема. Внаслідок цього Україна посідає низьке місце у рейтингу «Doing Business». Для підвищення місця нашої держави у вказаному рейтингу необхідно вдосконалити процедуру здійснення банкрутства фермерських господарств, шляхом зменшення її тривалості та вартості, збільшити кількість кредиторів, вимоги яких цілком задоволені при проведенні вказаної процедури. Для досягнення вказаних цілей необхідно вдосконалити законодавчі норми, внівши у них відповідні зміни. Одним із способів підвищення місця України у рейтингу «Doing Business» є вдосконалення законодавства у сфері банкрутства суб'єктів господарювання та фермерських господарств зокрема шляхом прийняття кодифікованого акта – Кодексу України з процедур банкрутства. Вказаний кодекс прийнято. Проте його норми потребують доопрацювання та внесення змін щодо вдосконалення процедури банкрутства суб'єктів господарювання та зокрема фермерських господарств.

Ключові поняття: банкрутство, кредитори, фермерське господарство, Кодекс України з процедур банкрутства, рейтинг «Doing Business».

Blahuta Roman,

Candidate of Law, Associate Professor,
Colonel of Police,
Rector of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: rektor@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8087-5995

Dolynska Mariia,

Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Economic and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: m.s.dolynska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0352-5470

Turkot Olha,

Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of Economic and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: O.Turkot8@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4505-3096

THE PROBLEMS OF FORMATION OF THE INSTITUTION OF FARM BANKRUPTCY

Abstract. Farms are one of the organizational and legal forms, by means of which a significant amount of investments is attracted into the Ukrainian economy. In order to attract investments, it is necessary to protect the rights and legitimate interests of creditors, and then they could earn more by investing. Investors are interested in the simplicity of not only the establishment and operation procedure, but also the effective process of farm bankruptcy. For a long time the legal regulation of farm bankruptcy has been carried out through the following legislative acts: the Economic Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Restoring Solvency of Debtors or Recognition of Debtors' Bankruptcy», the Law of Ukraine «On Farms» and others. These acts contain gaps and shortcomings in the bankruptcy procedure of economic entities, in particular farms. In connection with this, in order to improve the legislation in the field of farms bankruptcy and raise the place of Ukraine in the Doing Business rating, the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures was adopted.

Purpose. The purpose of the article is to determine and carry out an analysis of the main legislative acts concerning legal regulation of bankruptcy of economic entities, in particular farms, to explain factors that cause a negative impact on the economy of Ukraine, in particular on business doing, to make proposals for improving the bankruptcy procedure of farms and to raise the place of our state in the Doing Business rating.

Methods. The paper includes such methods of scientific knowledge as historical-legal, structural-functional, and method of complex analysis.

Results. The scientific novelty of the main results of the study is to determine and carry out an analysis of the main legislative acts concerning legal regulation of bankruptcy of economic entities, in particular farms, to explain factors that cause a negative impact on the economy of Ukraine, in particular on business conduct, to make proposals for improving the bankruptcy procedure of farms and to raise the place of our state in the Doing Business rating.

Conclusion. In order to raise the place of Ukraine in the Doing Business rating, it is necessary to improve the legislation on bankruptcy of farms by introducing the relevant amendments to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, to provide supplements to its provisions concerning the duty of a bankrupt to file an announcement on the bankruptcy proceedings of farms in the official printed mass media and determination of the shortest terms for carrying out this action; the liability in the form of imposing a fine for failure to submit an announcement on the commencement of proceedings in the bankruptcy case of the farm in the fixed term; establishment of the length of the bankruptcy procedure of a farm up to 2 years from the filing of an application for opening bankruptcy proceedings, etc.

Key concepts: bankruptcy, creditors, farm, Code of Ukraine on bankruptcy procedures, «Doing Business» rating.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-73-81

Вступ

Фермерські господарства є однією з організаційно-правових форм, за допомогою якої залучають значні інвестиції в економіку України. Внаслідок цього держава усіма можливими способами та засобами здійснює спрощення діяльності таких господарств, шляхом надання дотацій та пільг, спрощення ведення бізнесу та вдосконалення процедури банкрутства. Загальновідомим фактом є те, що інвестори залучатимуть кошти лише у ту сферу економіки, в якій будуть на законодавчому рівні визначені усі необхідні положення щодо створення, функціонування та припинення діяльності, а також передбачені норми для захисту законних прав та інтересів і

осіб, які будуть здійснювати вкладення коштів, і суб'єктів господарства зокрема. Процедура здійснення банкрутства фермерських господарств має важливе значення для інвесторів та кредиторів таких суб'єктів господарювання.

Вітчизняними авторами, які досліджували інститут банкрутства фермерських господарств, є такі: (А. Данов (A. Danov), 2015), (М. Долинська (M. Dolynska), 2018), (В. Жаренко (V. Zharenko), 2014), (Т. Коваленко (T. Kovalenko), 2012) (Т. Коваленко (T. Kovalenko), 2014) (Т. Коваленко (T. Kovalenko), 2016), (О. Котова (O. Kotova), 2016) та ін. Зарубіжними авторами, які досліджують ризик банкрутства сільськогосподарських підприємств та фермерські

банкрутства є: (Д. Веркаммен (Vercammen, 2007) (Л. Шепард, Р. Коллінз (Shepard, Collins, 1982) та ін.

А. Данов досліджує особливості банкрутства фермерського господарства (Данов, 2015) [1]. М. Долинська досліджує порівняльний аналіз припинення діяльності фермерських господарств за законодавством України та Молдови (М. Долинська, 2018) [2, с. 33]. В. Жаренко досліджує особливості банкрутства сільськогосподарських товаровиробників (Жаренко, 2014) [3, с. 54]. Т. Коваленко досліджує правове регулювання відновлення платоспроможності та банкрутства фермерських господарств, дефекти правового регулювання банкрутства суб'єктів господарювання аграрного підприємництва, а також позитивні та негативні аспекти новел законодавства про фермерські господарства (Т. Коваленко, 2012) (Т. Коваленко, 2014) (Т. Коваленко, 2016) [4; 5; 6, с. 30]. О. Котова досліджує особливості банкрутства фермерських господарств (Котова, 2016) [7].

Д. Веркаммен досліджує ризик банкрутства сільськогосподарських підприємств як зв'язок між прямими платежами та інвестиціями в сільське господарство (Vercammen, 2007) [8]. Л. Шепард та Р. Коллінз досліджують фермерські банкрутства (Shepard, Collins, 1982) [9].

Отже, правові аспекти банкрутства фермерських господарств досліджували і вітчизняні, і закордонні вчені. Актуальність цих досліджень зумовлена усуненням прогалин у законодавстві, шляхом вдосконалення існуючих законодавчих актів та прийняття нових з метою спрощення процедури банкрутства фермерських господарств і створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Нині діяльність фермерських господарств в Україні є актуальною. Вона спричинена залученням значної кількості інвестицій в економіку нашої держави та поліпшенням економічної ситуації в Україні. Необхідно зазначити, що інвестори та кредитори будуть зацікавлені вкладати інвестиції у суб'єкти господарювання, якщо у законодавстві будуть належно захищені їх законні права та інтереси, зокрема при здійсненні процедури банкрутства, що можна досягти у зв'язку з прийняттям відповідного законодавства та вдосконалення норм наявного.

Проблемою, через що проведено наукове дослідження, є недостатня кількість ґрунтовних досліджень щодо проведення аналізу основних законодавчих актів, за допомогою яких здійснюються правове регулювання банкрутства фермерських господарств в Україні та надання пропозицій для вдосконалення процедури їх банкрутства.

Метою статті є визначення і проведення аналізу основних законодавчих актів щодо пра-

вового регулювання банкрутства фермерських господарств, роз'яснення факторів, які спричиняють для економіки України негативний вплив зокрема у веденні бізнесу, та надання пропозицій з метою вдосконалення процедури банкрутства фермерських господарств і підвищення місця нашої держави у рейтингу «Doing Business».

1. Законодавство у сфері правового регулювання процедури банкрутства фермерських господарств

1.1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10]

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 2343-ХІІ прийнято 14 травня 1992 року [10]. Вказаний закон – це один із перших спеціальних нормативних актів, який здійснює правове регулювання процедури банкрутства, встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів [10].

Необхідно зазначити, що у вказаному нормативно-правовому документі наявна лише одна стаття 93 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] щодо особливостей банкрутства фермерського господарства. Проте вказана стаття не у повному обсязі регулює порядок проведення процедури банкрутства фермерських господарств, зокрема у ній не передбачено ряд правових аспектів щодо здійснення вказаної процедури як-от: термін, протягом якого необхідно провести процедуру ліквідації та тривалість інших необхідних процесуальних строків, зокрема щодо публікації оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство в офіційному друкованому органі тощо. Так, недосконалість, законодавства надає можливість боржникам не задовольняти усі вимоги кредиторів, реалізуючи майно за заниженою вартістю, та за браком коштів вказані вимоги залишаються незадоволеними. Уявляється доцільним внести зміни та вдосконалити законодавство у сфері банкрутства фермерських господарств, зокрема внести норми щодо зобов'язання банкрута подавати оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство в офіційному друкованому органі та визначення найкоротших термінів для здійснення цієї дії, а також передбачити відповідальність у вигляді накладення штрафу за неподання такого оголошення у встановлений строк. Також необхідно статтю 93 Закону

України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] доповнити нормою щодо встановлення терміну, протягом якого необхідно провести процедуру ліквідації фермерських господарств у вигляді строку максимально до 2-х років від подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство. Також, на нашу думку, необхідно встановити розмір заборгованості для відкриття провадження у справі про банкрутство фермерського господарства з метою унеможливлення зловживань щодо визнання боржника банкрутом у разі наявності незначного розміру заборгованості. Для збільшення кількості кредиторів, з якими провели розрахунки у повному обсязі при проведенні процедури банкрутства фермерських господарств, потрібно на законодавчому рівні встановити порядок визначення вартості майна боржника. Так, буде унеможливлено здійснення продажу вказаного майна за заниженими цінами і відповідно порушення законних прав та інтересів кредиторів, вимоги яких не задовольняють, з огляду на відсутність коштів у боржника. Необхідно зазначити, що у разі встановлення чітких строків проведення процедури ліквідації фермерських господарств та ін. процесуальних термінів у процедурі банкрутства, визначення розмірів заборгованості для відкриття провадження у справі про банкрутство, встановлення процедури визначення вартості майна боржника тощо, не виникатимуть зловживання і порушення законних прав та інтересів кредиторів і боржників, буде зменшена не лише тривалість процедури банкрутства та знижена її вартість, а й збільшиться кількість кредиторів, вимоги яких задовольнили у повному обсязі.

Також необхідно зауважити, що у статті 93 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] не зазначено порядку проведення ні судової, ні досудової санації фермерських господарств. На наш погляд, необхідно у статті 93 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] зазначити положення щодо порядку здійснення судової та досудової санації фермерських господарств. Внесення цих положень необхідне для захисту законних прав та інтересів фермерських господарств у процедурі банкрутства.

1.2. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV [11]

Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV [11] прийнято 19 червня 2003 року. Він є спеціальним нормативним актом, який

регулює процедуру створення, функціонування та припинення діяльності фермерських господарств, спрямований на створення умов для реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України [11].

У Законі України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV [11] наявний розділ Х, який регулює процедуру припинення діяльності фермерського господарства. У вказаному розділі наявні всього дві статті (стаття 35 та 36 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV [11]), у яких визначені підстави та порядок припинення діяльності фермерського господарства. На нашу думку, вказаний закон потребує вдосконалення норм щодо процедури припинення діяльності фермерського господарства. Проте у разі внесення змін, які зазначалися, у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] та в інші кодифіковані законодавчі акти буде недоцільним дублювати вказані положення у Законі України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV [11]. Проте, якщо вказані зміни не будуть внесені у Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] та в інші кодифіковані законодавчі акти, то необхідно передбачити зазначені положення у Законі України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV [11].

Звертаємо увагу на зміни, які необхідно передбачити у законодавстві з метою вдосконалення процедури банкрутства фермерських господарств, зокрема щодо: доповнення положеннями, які будуть спрямовані на визначення обов'язку банкрута подавати оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство фермерського господарства в офіційному друкованому органі та визначення найкоротших термінів для здійснення цієї дії, а також передбачити відповідальність у вигляді накладення штрафу за неподання такого оголошення у встановлений строк; встановлення терміну, протягом якого необхідно провести процедуру ліквідації фермерських господарств у вигляді строку максимально до 2-х років від подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство; встановлення процедури визначення вартості майна боржника; встановлення розміру заборгованості фермерських господарств для відкриття

провадження у справі про банкрутство; визначення порядку здійснення судової та досудової санації фермерських господарств тощо.

1.3. Господарський кодекс України [12]

Господарський кодекс України (далі – ГК України) прийнятий 16 січня 2003 року [12]. У ГК України відсутні спеціальні норми, за допомогою яких можна здійснювати правове регулювання припинення діяльності фермерських господарств, проте наявні норми, які регулюють визнання суб'єкта підприємництва банкрутом, які зазначені у Главі 23 [12]. Необхідно зазначити, що фермерське господарство є суб'єктом господарювання, тому вказані норми певною мірою доповнюють положення спеціального законодавчого акта у випадку відсутності необхідних у ньому для врегулювання правовідносин у сфері банкрутства. У ГК України передбачені загальні норми щодо визнання суб'єкта господарювання банкрутом. Якщо необхідно застосувати норми, які здійснюють правове регулювання процедури банкрутства фермерських господарств, то використовувати відповідні норми потрібно зі спеціальних законодавчих актів. У разі відсутності відповідної норми у спеціальному законодавчому акті необхідно звертати увагу на ГК України та ЦК України. Норми, які регулюють визнання суб'єкта підприємництва банкрутом викладено у таблиці 1.

1.4. Цивільний кодекс України [13]

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) прийнятий 16 січня 2003 року [13]. У ЦК України також відсутні спеціальні норми, за допомогою яких можна здійснювати правове регулювання припинення діяльності фермерських господарств, проте наявні норми, які регулюють порядок здійснення ліквідації юридичної особи та порядок задоволення вимог кредиторів (статті 110–112 ЦК України [13]). Необхідно зазначити, що у ЦК України зазначені загальні норми щодо порядку ліквідації суб'єктів господарювання. Лише в разі відсутності у спеціальних законодавчих актах положень щодо правового регулювання процедури банкрутства можна брати до уваги норми ГК України та ЦК України.

1.5. Кодекс України з процедур банкрутства [14]

Кодекс України з процедур банкрутства [14] прийнято 18 жовтня 2018 року. 21 грудня 2018 року законодавчий акт направлено на підпис Президенту України. Станом на сьогодні вказаний акт ще не підписаний. З моменту набуття чинності цього Кодексу втрачає чинність Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [10].

У Кодексі України з процедур банкрутства зазначено статтю 95 [14], норми якої регу-

Таблиця 1

Норми щодо правового регулювання банкрутства у ГК України
(Norms concerning legal regulation of bankruptcy in the Economic Code of Ukraine)

Номер та назва статті ГК України	Основний зміст статті ГК України
Стаття 209 «Неспроможність суб'єкта підприємництва»	Норми, що визначають поняття неплатоспроможності та суб'єкта банкрутства.
Стаття 210 «Кредитори неплатоспроможних боржників»	Норми, що визначають поняття кредиторів та форми їх організації, а саме: юридичні або фізичні особи, а також органи доходів і зборів та інші державні органи, які мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника.
Стаття 211 «Заходи щодо запобігання банкрутству суб'єктів підприємництва»	Норми, що визначають заходи щодо запобігання банкрутству суб'єктів підприємництва.
Стаття 212 «Процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника»	Норми, що визначають процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника. А саме: розпорядження майном боржника; мирова угода; санація (відновлення платоспроможності) боржника; ліквідація банкрута.
Стаття 213 «Майнові активи неплатоспроможного боржника»	Норми, що визначають майнові активи боржника, за рахунок яких формується ліквідаційна маса.
Стаття 214 «Державна політика з питань банкрутства»	Норми, що визначають основні засади та зміст державної політики з питань банкрутства.
Стаття 215 «Відповідальність за порушення законодавства про банкрутство»	Норми, що визначають відповідальність за порушення законодавства про банкрутство. Зокрема, суб'єктом підприємництва, тобто боржником, його засновниками (учасниками), власником майна, а також іншими особами, в тому числі за фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства.

люють особливості банкрутства фермерського господарства. Вказана стаття є дубльованою зі статті 93 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10] та у повному обсязі не регулює порядок проведення процедури банкрутства фермерських господарств, зокрема у ній не передбачено низку правових аспектів щодо здійснення вказаної процедури.

Уявляється доцільним внести зміни та вдосконалити законодавство у сфері банкрутства фермерських господарств, а саме статтю 95 Кодексу України з процедур банкрутства [14], внівши норми щодо зобов'язання банкрута подавати оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство в офіційному друкованому органі та визначення найкоротших термінів на цю дію, а також передбачити відповідальність у вигляді накладення штрафу за неподання такого оголошення у встановлений строк. Також необхідно статтю 95 Кодексу України з процедур банкрутства [14] доповнити нормою щодо встановлення терміну, протягом якого необхідно провести процедуру ліквідації фермерських господарств у вигляді строку максимально до 2-х років від подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство. Також, на наш погляд, необхідно встановити розмір заборгованості для відкриття провадження у справі про банкрутство фермерського господарства з метою унеможливлення зловживань щодо визнання боржника банкрутом у випадку наявності незначного розміру заборгованості. Для збільшення кількості кредиторів, з якими провели розрахунки у повному обсязі при проведенні процедури банкрутства фермерських господарств, потрібно на законодавчому рівні встановити порядок визначення вартості майна боржника. Так, буде унеможливлено здійснення продажу вказаного майна за заниженими цінами та відповідно порушення законних прав та інтересів кредиторів, вимоги яких не задовольняють, у зв'язку з відсутністю коштів у боржника. Необхідно зазначити, що у разі встановлення чітких строків проведення процедури ліквідації фермерських господарств та ін. процесуальних термінів у процедурі банкрутства, визначення розмірів заборгованості для відкриття провадження у справі про банкрутство, встановлення процедури визначення вартості майна боржника тощо, не виникатимуть зловживання і порушення законних прав та інтересів кредиторів і боржників, буде зменшена не лише тривалість процедури банкрутства та знижена її

вартість, а й збільшено кількість кредиторів, вимоги яких задовольнили у повному обсязі.

Також необхідно зауважити, що у статті 95 Кодексу України з процедур банкрутства [14] не зазначено порядку проведення ні судової, ні досудової санації фермерських господарств. На нашу думку, у статті 95 Кодексу України з процедур банкрутства [14] необхідно зазначити положення щодо порядку здійснення судової та досудової санації фермерських господарств. Внесення цих положень необхідне для захисту законних прав та інтересів фермерських господарств у процедурі банкрутства.

2. Фактори, які спричиняють для економіки України негативний вплив щодо ведення бізнесу

Процедура банкрутства суб'єктів господарювання та зокрема фермерських господарств в Україні є недосконалою. У зв'язку з цим, Україна посідає у рейтингу «Doing Business 2019» [15] 145 місце порівняно з іншими країнами. Зокрема, є три фактори, відповідно до яких Україна посідає вказане місце у рейтингу:

2.1. Коефіцієнт повернення коштів (центів за долар)

Цей показник зазначає скільки коштів можна отримати кредиторам від неплатоспроможного боржника. В Україні порівняно з країнами Європи і Центральної Азії та країнами із високим рівнем доходу є низький коефіцієнт повернення коштів суб'єктами господарювання, зокрема фермерськими господарствами, які зможуть отримати кредитори від неплатоспроможного боржника. У таблиці 2 зазначено порівняння коефіцієнту повернення коштів від неплатоспроможного боржника кредиторам в Україні та в інших країнах.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця коефіцієнта повернення коштів від неплатоспроможного боржника кредиторам (дані у таблиці взято з рейтингу «Doing Business 2019» [15])

(Comparative table of the return factor from the insolvent debtor to the creditors (data of the rating «Doing Business 2019»))

Країни	Коефіцієнт повернення коштів
Україна	9,6
Європа і Центральна Азія	38,6
Країни з високим рівнем доходу	70,5

2.2. Тривалість процедури банкрутства в роках

Цей фактор негативно впливає на економічну ситуацію в нашій державі щодо вирішення питання неплатоспроможності боржника, оскільки в Україні тривалість процедури банкрутства суб'єктів господарювання, зокрема фермерських господарств порівняно з країнами Європи і Центральної Азії та країнами із високим рівнем доходу є недостатньо швидкою. Ми вважаємо, що у зв'язку з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства місце України у рейтингу «Doing Business» має піднятися порівняно з попередніми роками. У таблиці 3 зазначено порівняння тривалості процедури банкрутства у роках в Україні та в інших країнах.

Таблиця 3

Порівняльна таблиця тривалості процедури банкрутства в роках (дані у таблиці взято із рейтингу «Doing Business 2019» [15])
(Comparative table of the duration of bankruptcy proceedings in years (data of the rating «Doing Business»))

Країни	Тривалість процедури банкрутства в роках
Україна	2,9
Європа і Центральна Азія	2,3
Країни з високим рівнем доходу	1,7
Ірландія	0,4

2.3. Вартість процедури банкрутства (% від об'єкта нерухомості)

Цей фактор показує вартість процедури банкрутства суб'єктів господарювання, зокрема фермерських господарств в Україні порівняно з країнами Європи і Центральної Азії та країнами із високим рівнем доходу, яка є високою, що негативно позначається на місці України в рейтингу «Doing Business». На наш погляд, місце України у рейтингу «Doing Business» з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства повинно піднятися порівняно з попередніми роками. У таблиці 4 зазначено порівняння вартості процедури банкрутства в Україні та в інших країнах.

Необхідно зазначити, що Кодекс України з процедур банкрутства прийняли з метою вдосконалення процедури банкрутства суб'єктів господарювання та зокрема фермерських господарств і підвищення місця України у рейтингу «Doing Business». Проте, незважаючи на прийняття вказаного кодексу в 2018 році,

необхідно вдосконалити його норми та внести спеціальні положення зокрема щодо фермерських господарств, які б сприяли захисту їх законних прав та інтересів при здійсненні ними процедури банкрутства. Необхідно зазначити, що окремі норми Кодексу України з процедур банкрутства щодо фермерських господарств є недостатньо опрацьованими. Їх взято за аналогією із Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ [10]. З огляду на це, необхідно вдосконалити норми Кодексу України з процедур банкрутства щодо фермерських господарств, шляхом внесення доповнень, пропозиції яких зазначалися.

Таблиця 4

Порівняльна таблиця вартості процедури банкрутства (% від об'єкта нерухомості) (дані у таблиці взято із рейтингу «Doing Business 2019» [15])
(Comparative table of the cost of the bankruptcy procedure (% of the property) (data of the rating «Doing Business 2019»))

Країни	Вартість процедури банкрутства (% від об'єкта нерухомості)
Україна	40,5
Європа і Центральна Азія	13,2
Країни з високим рівнем доходу	9,3
Норвегія	1,0

Висновки

Правове регулювання банкрутства фермерських господарств здійснюють за допомогою таких законодавчих актів: Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Закону України «Про фермерське господарство» та ін. Вказані акти містять недоліки у процедурі здійснення банкрутства суб'єктів господарювання, зокрема фермерських господарств. У зв'язку з цим, для вдосконалення законодавства у сфері банкрутства фермерських господарств та підвищення місця України у рейтингу «Doing Business» прийнято Кодекс України з процедур банкрутства. Норми вказаного законодавчого акта потребують вдосконалення та внесення відповідних змін. Зокрема для підвищення місця України у рейтингу «Doing Business» необхідно вдоско-

налити положення щодо банкрутства фермерських господарств, шляхом зменшення тривалості процедури банкрутства, зниження її вартості та збільшення кількості кредиторів, які отримують задоволення своїх вимог у повному обсязі при її проведенні. Для усунення факторів, які спричиняють для економіки України негативний вплив у веденні бізнесу, необхідно вдосконалити законодавчі норми щодо банкрутства фермерських господарств, внівши відповідні зміни у Кодекс України з процедур банкрутства, доповнивши його положеннями щодо:

1) визначення обов'язку банкрута подавати оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство фермерського господарства в офіційному друкованому органі та визначення найкоротших термінів для здійснення цієї дії;

2) відповідальності у вигляді накладення штрафу за неподання оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство

фермерського господарства у встановлений строк;

3) встановлення терміну, протягом якого необхідно провести процедуру ліквідації фермерських господарств у вигляді строку максимально до 2-х років від подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство;

4) встановлення порядку визначення вартості майна боржника при здійсненні процедури банкрутства фермерських господарств;

5) встановлення розміру заборгованості для відкриття провадження у справі про банкрутство фермерського господарства;

6) порядку здійснення судової та досудової санації фермерських господарств.

У разі внесення вказаних норм буде вдосконалено процедуру банкрутства фермерських господарств, шляхом зменшення її тривалості, зниження вартості та збільшення кількості кредиторів, які отримують задоволення своїх вимог у повному обсязі при її проведенні.

Список використаних джерел

1. Данов А. А. Особливості банкрутства фермерського господарства. URL: <http://www.noviden.org.ua/18989-osoblivosti-bankrutstva-fermerskog/>
2. Долинская М. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 31–34.
3. Жаренко В. Ф. Особливості банкрутства сільськогосподарських товаровиробників. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1 (10). С. 54–59.
4. Коваленко Т. О. Фермерські господарства: правове регулювання відновлення платоспроможності та банкрутства. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/1821-fermerski-hospodarstva-pravove-rehuliuвання-vidnovlennia-platospromozhnosti-ta-bankrutstva.html>
5. Коваленко Т. О. Дефекти правового регулювання банкрутства суб'єктів господарювання аграрного підприємництва. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom15/19.pdf>
6. Коваленко Т. О. Новели законодавства про фермерські господарства: позитивні та негативні аспекти. *Юридична Україна*. 2016. № 7–8. С. 30–37.
7. Котова О. Банкрутство фермерського господарства. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-fermerske-gospodarstvo-45-bankrotstvo-fermerskogo-hozyajstva>
8. Vercammen J. Farm bankruptcy risk as a link between direct payments and agricultural investment. *European Review of Agricultural Economics*. Vol. 34. Iss. 4 (1 December 2007). Pages 479–500. URL: <https://doi.org/10.1093/erae/jbm040>
9. Shepard L., Collins R. Why Do Farmers Fail? Farm Bankruptcies 1910–78. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 64. Iss. 4 (1 November 1982). Pages 609–615. URL: <https://doi.org/10.2307/1240569>
10. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/conv/print>
11. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
12. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
14. Кодекс України з процедур банкрутства: проект Закону України від 18.10.2018 р. № 8060. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63518
15. Рейтинг «Doing Business 2019». URL: http://russian.doingbusiness.org/ru/data/exploreconomies/ukraine#DB_ri

References

1. Danov, A. A. (2015). Osoblyvosti bankrutstva fermerskoho hospodarstva [Features of the farm bankruptcy]. Retrieved from <http://www.noviden.org.ua/18989-osoblyvosti-bankrutstva-fermerskog/> [in Ukr.].
2. Dolinskaja, M. (2018). Sravnitel'nyj analiz prekrashhenija dejatel'nosti fermerskih hozjajstv po zakonodatel'stvu Ukrainy i Moldovy [Comparative analysis of termination of farming activities under the legislation of Ukraine and Moldova]. *Mezhdunarodnyj nauchno-prakticheskij pravovoj zhurnal «Legea si Viata» [International scientific and practical legal journal «Legea si Viata»]*, 8/2 (320), 31–34 [in Russ.].
3. Zharenko, V. F. (2014). Osoblyvosti bankrutstva silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv [Features of bankruptcy of agricultural commodity producers]. *Pravovyi visnyk Ukrainської akademii bankivskoi spravy [The Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking]*, 1 (10), 54–59 [in Ukr.].
4. Kovalenko, T. O. (2012). Fermerski hospodarstva: pravove rehuliuвання vidnovlennia platospromozhnosti ta bankrutstva [Farms: legal regulation of restoration of solvency and bankruptcy]. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/1821-fermerski-hospodarstva-pravove-rehuliuвання-vidnovlennia-platespromozhnosti-ta-bankrutstva.html> [in Ukr.].
5. Kovalenko, T. O. (2015). Defekty pravovoho rehuliuвання bankrutstva subiektiv hospodariuvannia ahrarnoho pidpriemnytstva [Defects of legal regulation of agrarian business subjects' bankruptcy]. Retrieved from <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom15/19.pdf> [in Ukr.].
6. Kovalenko, T. O. (2016). Novely zakonodavstva pro fermerski hospodarstva: pozytyvni ta nehatyvni aspekty [Novel legislation on farms: positive and negative aspects]. *Yurydychna Ukraina [Legal Ukraine]*, 7–8, 30–37 [in Ukr.].
7. Kotova, O. (2016). Bankrutstvo fermerskoho hospodarstva [Farm bankruptcy]. Retrieved from <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-fermerske-gospodarstvo-45-bankrotstvo-fermerskogo-xozyajstva> [in Ukr.].
8. Vercammen, J. (December 01, 2007). Farm bankruptcy risk as a link between direct payments and agricultural investment. *European Review of Agricultural Economics*, 34, 4, 479–500. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/erae/jbm040>
9. Shepard, L., & Collins, R. (November 01, 1982). Why Do Farmers Fail? Farm Bankruptcies 1910–78. *American Journal of Agricultural Economics*, 64, 4, 609–615. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/1240569>
10. Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrotom: Zakon Ukrainy vid 14.05.1992 r. № 2343-XII [On Restoring Solvency of Debtors or Recognition of Debtors' Bankruptcy: the Law of Ukraine № 2343-XII of May 14, 1992]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/conv/print> [in Ukr.].
11. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 973-IV. [On Farms: the Law of Ukraine № 973-IV of June 19, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [in Ukr.].
12. Hospodarskyi kodeks Ukrainy (2003): Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV [The Commercial Code of Ukraine: the Law of Ukraine № 436-IV of January 16, 2003] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukr.].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003): Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [The Civil Code of Ukraine: the Law of Ukraine № 435-IV of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukr.].
14. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva: proekt Zakonu Ukrainy vid 18.10.2018 r. № 8060 [The Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures: Draft Law of Ukraine № 8060 of October 18, 2014]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63518 [in Ukr.].
15. Reitynh «Doing Business 2019» [Rating «Doing Business 2019»]. Retrieved from http://russian.doingbusiness.org/ru/data/explore/economies/ukraine#DB_ri [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 21.03.2019
прийнята до друку 20.05.2019

The article: is received 21.03.2019
is accepted 20.05.2019

UDC (УДК) 349.2 (477)
JEL Classification K 31

Бутинська Роксолана Ярославівна,

старший викладач

кафедри господарсько-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: androx2008@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8492-2077

ОХОРОНА ПРАЦІ ЯК ФУНКЦІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

Анотація. Присвячено дослідженню охорони праці як функції трудового права. Доведено, що стаття має важливе значення для формування та розвитку галузі трудового права. Зокрема, підтвердженням є її вплив на кожен інститут трудового права: колективний договір, трудовий договір, робочий час, час відпочинку, оплату праці тощо. Через розвиток економічних відносин та впровадження нових технологій виробництва зміст охорони праці як функції трудового права змінюється, тому актуальність її дослідження не потребує додаткового обґрунтування.

Ключові поняття: охорона праці, трудові відносини, функція, працівник.

Butynska Roksolana,

Senior Lecturer of the Department

of economic and legal disciplines,

Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: androx2008@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8492-2077

EMPLOYMENT PROTECTION AS A FUNCTION OF LABOR LAW

Abstract. The role of the state in regulating employment relationship is significant. The essence of employment protection as a function of labor law is changing due to the development of economic relations and the introduction of new technologies of production. The purpose of the article is to investigate the content of employment protection as a function of labor law, as well as its importance for the development of employment relationship. In order to solve these tasks, the general scientific methods (dialectic, complex, structural-functional, formal-logical, system analysis) and special legal methods of research (comparative-legal and the method of interpretation of legal norms) are applied. The article proves that the function of employment protection is of particular importance for the formation and development of the field of labor law. In particular, it influences each institution of labor law: collective agreement, employment contract, working time, rest time, payment, etc. In addition, the article states that it is inappropriate to reduce employment protection as a function of labor law only to protection of workers as a weaker party in labor relationship (it is identified with the protective function of labor law), since it applies to other subjects, including employers. Employment protection as a function of labor law is manifested in all labor law institutions, which indicates its importance for this branch of law. In future, its peculiarities of influence on the field of labor law will be manifested in the work on the draft Labor Code, taking into account the peculiarities of workers in the new economic conditions. It is also proposed to support the idea of giving personal employees' consent to engage in work at weekends and holidays, because the consent of the trade union body cannot be regarded as an expression of the immediate will of the employee. In this regard, it is necessary to amend the current legislation.

Key concepts: protection of employment, employment relationship, function, employee.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-82-87

Вступ

Роль держави в регулюванні трудових відносин є значущою, саме вони розкривають трудове право в дії, а також засвідчують його ефективність та значення для суспільних відносин,

особливо це стосується охорони праці як функції трудового права.

Значний внесок у дослідження функцій трудового права зробили науковці радянського періоду, зокрема Н. Г. Александров, М. Й. Бару,

Р. З. Лівшиць, В. І. Нікітінський, Ю. П. Орловський, А. С. Пашков, О. В. Смірнов та ін. В Україні окремі теоретичні та практичні аспекти функцій трудового права досліджувалися у працях Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, В. В. Жернакова, М. І. Іншина, Р. І. Кондратьєва, З. Я. Козак, П. Д. Пилипенка, О. І. Процевського, В. І. Прокопенка, С. М. Прилипка, В. Г. Ротаня, Б. С. Стичинського, А. Р. Мацюка, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, І. М. Якушева, О. М. Ярошенка, В. І. Щербини та ін., а також зарубіжних науковців, зокрема, К. Н. Гусова, І. Я. Кісільова, М. В. Лушнікової, А. М. Лушнікова, В. М. Толкунової та ін.

Метою статті є дослідження змісту охорони праці як функції трудового права, а також її значення для розвитку трудових відносин.

1. Аналіз поняття «функція трудового права»

Нагадаємо, що під поняттям «функції трудового права» потрібно розуміти основні напрями впливу його норм на поведінку людей в процесі праці для досягнення цілей і завдань трудового законодавства. Крім того, серед функцій, які виконує трудове право традиційно виокремлюють регулятивну, соціальну, захисну, виробничу, виховну. Натомість охорона праці як функція не виокремлюється, водночас її включають до змісту захисної функції.

Так, автори академічного курсу «Трудового права» за редакцією Пилипенка П. Д. стверджують, що захисна функція трудового права пов'язана з його соціальною функцією, якою є охорона праці. Але якщо остання має більш загальний характер, тобто визначає напрями впливу трудового права на суспільні трудові відносини, то спеціально юридична захисна функція трудового права спрямована на охорону трудових прав та інтересів працівників [1, с. 29–30]. Заразом стверджується, що ця функція стосується й інших учасників трудових відносин, зокрема, роботодавців. Також захисна функція виявляється і в тому, що трудове право створює рівні можливості для реалізації права на працю, а також єдині правила щодо умов праці на всіх підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності.

У цьому контексті необхідно розрізняти між собою поняття термінів «захист» та «охорона». Адже одні науковці вживають їх як синоніми, тобто тотожні за своїм значенням терміни, інші вважають, що охорона є більш широким поняттям та охоплює захист як складову, водночас існує цілком протилежна думка, яка полягає в тому, що охорона є складовою захисту тощо [2, с. 45]. Проте видається найправильніше розглядати ці терміни як взаємо-

обумовлені. Тобто термін «правова охорона» охоплює систему різних юридичних заходів, які мають вберегти право від можливого порушення. Тому можливість захисту суб'єктивного права і конкретне здійснення захисту є одним із засобів правової охорони. Натомість зміст правового захисту полягає в тому, що він є реалізацією обраного правозастосовним органом заходу державного примусу. Своїм конкретним застосуванням примусові заходи припиняють порушення суб'єктивного права, забезпечують необхідні умови для його здійснення, поновлюють порушене право або тим чи іншим способом усувають наслідки його порушення [3, с. 47–60]. Отже, правова охорона є більш широким поняттям порівняно з правовим захистом. Вона полягає в забезпеченні непорушності та здійсненні права, має запобігати його порушенню. Водночас правовий захист спрямований на відновлення порушеного права й усунення перешкод у його здійсненні шляхом вчинення відповідних дій. Тому захисна функція у такому контексті є по суті функцією охорони праці.

Оскільки трудове право захищає інтереси не тільки працівника, але й роботодавців, то виробничу функцію трудового права, яка має захищати їхні інтереси, теж можна віднести до змісту функції охорони праці. Так, загальновідомим є те, що виробнича функція спрямована на охорону права власності роботодавців, а також на захист їхніх інтересів як власників майна і тому спрямована на стягнення збитків із працівника, який перебуває з ним у трудових правовідносинах.

Видається неправильним визначати зміст охорони праці як функції трудового права, не з'ясувавши значення терміна «охорона праці».

Закон України «Про охорону праці» визначає охорону праці як систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Водночас у цьому Законі зазначається, що він поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, а також на всіх працюючих. Це означає, що охорона праці як напрям впливу на відносини щодо реалізації права на працю стосуються не тільки галузі трудового права, але й інших галузей, де застосовується праця (цивільне право, адміністративне право). Тобто охорону праці як функцію можна визначити міжгалузеву.

Щодо трудового права охорону праці розглядають у широкому та вузькому значенні.

Так, А. Є. Семенова свого часу вважала, що у вузькому значенні це поняття потрібно розглядати як сукупність норм, які забезпечують працівникові санітарний, технічний, гігієнічний стан виконання трудової функції. Натомість охорона праці в широкому значенні розглядається як сукупність правових норм, що врегульовують права та інтереси працівників, а також сукупність дій, вчинюваних задля поліпшення статусу трудящих. Із цього можна зробити висновок, що норми Кодексу законів про працю України є Законом про охорону праці [4, с. 87]. Проте така позиція автора більше притаманна для визначення охорони праці як інституту трудового права.

Натомість Д. С. Овсянко визначає охорону праці як розгалужену систему правових і соціальних засобів, норм і заходів, що спрямовується, насамперед, на запобігання виникнення загрози для життя, здоров'я та працездатності працівників у процесі виконання своїх трудових обов'язків, а також встановлює відповідальність за їх порушення [5, с. 104–106]. Проте не зовсім коректним, на наш погляд, є поряд із нормами права ставити засоби та заходи з охорони праці, які самі закріплюються у нормах права.

Вважаємо, що у широкому значенні охорону праці потрібно розуміти як сукупність правових норм, які регулюють відносини праці загалом (надшироке значення охорони праці). Такими нормами, на думку У. П. Бек, можна вважати норми кримінального, адміністративного права, права соціального забезпечення, які визначають види та порядок юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці, умови страхування і відшкодування в разі настання нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань [6, с. 8]. Водночас у трудовому праві це будуть тільки відносини найманої праці. До них, наприклад, відносимо норми щодо необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу чи незаконного звільнення, норми, що встановлюють мінімальний час відпочинку (наприклад, тривалість щорічної основної відпустки не менше 24 календарних днів), максимальну тривалість робочого часу (тривалість робочого тижня не повинне перевищувати 40 годин), встановлення доплат та надбавок за роботу у шкідливих та важких умовах праці тощо. Натомість сукупність норм, що регулюють встановлення безпечних та нешкідливих умов праці з метою запобігання негативного впливу на життя та здоров'я працівників, потрібно розглядати як охорону праці у вузькому значенні.

Отже, охорону праці як функцію трудового права необхідно розглядати в широкому

та вузькому значеннях. У широкому значенні вона впливатиме на відносини щодо реалізації права на працю в межах трудового права, відображаючись при цьому у всіх його інститутах, з метою збереження життя та здоров'я працівників при виконанні ними трудових обов'язків. У вузькому значенні охорона праці розглядатиметься не як функція трудового права, а функція інституту охорони праці, що визначатиме тільки динаміку розвитку суспільних відносин у межах цього інституту.

2. Вплив функції трудового права на розвиток його інститутів

Одним із основних інститутів трудового права є інститут колективно-договірного регулювання. Договірне регулювання трудових відносин набуває все більшого поширення в умовах переходу України до ринкової економіки. Воно відбувається шляхом прийняття на місцях локальних нормативних актів, які, своєю чергою, мають відповідати діючому законодавству та несуперечити йому. Якщо чинним законодавством встановлюються гарантії для працівників, то в локальних актах вони можуть бути змінені тільки в бік поліпшення для працівника. Наприклад, якщо тривалість робочого тижня для працівників у ч. 1 ст. 50 КЗпП закріплена не більше 40 год, а ч. 2 цієї ж самої статті закріплює, що підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті. Тому в колективному договорі така тривалість може бути зменшена, але за рахунок роботодавця, проте оплачуватися має як за повний робочий тиждень.

Колективний договір укладається на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання, які використовують найману працю і мають право юридичної особи.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про охорону праці» у колективному договорі передбачають низку соціальних гарантій в галузі охорони праці, а також комплексні заходи, по досягненню встановлених нормативів безпеки, гігієни праці, запобігання виробничого травматизму, профзахворювань тощо [7].

У тексті такого договору вносяться пункти про створення комісії про охорону праці, кількість уповноважених трудового колективу з питань охорони праці, які обираються, і затвердження відповідних положень. Також необхідно зазначити порядок і строки звільнення від основної роботи (зі збереженням середнього заробітку) уповноважених чле-

нів комісії для виконання ними своїх громадських обов'язків тощо.

Натомість в інституті трудового договору, з огляду на саме визначення трудового договору, одразу ж видно важливість охорони праці для його укладення. Адже під цим поняттям розуміють угоду між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа (роботодавець) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Отже, роботодавець зобов'язується забезпечити працівникові умови праці, які йому гарантуються законодавством, а також можуть передбачатися у самому колективному договорі.

Окрім того, під час укладання трудового договору роботодавець повинен, згідно зі статтею 5 Закону України «Про охорону праці», проінформувати працівника під розписку про умови праці, про наявність на його робочому місці ще неусунутих небезпечних і шкідливих виробничих факторів, можливі наслідки їх впливу на здоров'я, а також про права працівника на пільги та компенсації відповідно до законодавства і колективного договору за роботу в таких умовах. Також згідно зі статтею 7 Закону України «Про охорону праці» роботодавець при зміні виробничих умов і розмірів пільг та компенсацій повинен не пізніше як за два місяці письмово попередити про це працівників. А на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам видаються безоплатно за встановленими нормами спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту, а також мийні та знешкоджувальні засоби (ст. 8 Закону України «Про охорону праці»).

Окрім того, згідно зі статтею 42 Закону України «Про охорону праці», роботодавець за свій рахунок організовує навчання, забезпечує необхідними засобами уповноважених найманими працівниками осіб з охорони праці, звільняє їх від іншої роботи на передбачений колективним договором строк зі збереженням за ними середнього заробітку.

Має важливе значення охорона праці як функція трудового права в інституті робочого часу. Як нами раніше зазначалося, норма три-

валості робочого тижня становить не більше 40 год. Водночас для деяких категорій працівників вона є зменшеною. Так, скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень. При цьому тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку;

2) для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, – не більш як 36 годин на тиждень. Перелік виробництв, цехів, професій і посад зі шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого часу, затверджується в порядку, встановленому законодавством.

Крім того, законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших). Також варто наголосити на тому, що скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю [8].

Встановлення скороченого робочого часу для цих категорій працівників, аж ніяк не є порушенням принципу рівності. Адже така гарантія пов'язана зі збереженням їх життя та здоров'я, що пов'язано, своєю чергою, зі шкідливими умовами праці (для працівників, що працюють у таких умовах), чи, наприклад, із молодим несформованим організмом неповнолітніх працівників, які при однаковому навантаженні з повнолітніми особами можуть зашкодити своєму здоров'ю.

Законодавством встановлюються обмеження щодо залучення працівників до роботи у вихідні та святкові дні, що теж пов'язано із дією функції охорони праці. Так, випадків можливих залучень працівників до роботи у вихідні дні відносяться виняткові випадки (ст. 71 КЗпП): 1) для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій і негайного усунення їхніх наслідків; 2) для відвернення нещасних випадків, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, загибелі або псування майна; 3) для виконання невідкладних, непередбачених робіт від негайного виконання яких залежить надалі нормальна робота підприємства, установи, організації загалом або

їхніх окремих підрозділів; 4) для виконання невідкладних вантажно-розвантажувальних робіт із метою запобігання або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення. Проте, п. 3 та п. 4 ст. 71 КЗпП, на думку О. В. Стасів, навряд чи можна віднести до якихось незвичайних випадків. Оскільки згода профспілкового органу тут не можна вважати виявом безпосередньої волі працівника. У зв'язку з цим потрібно внести зміни до діючого законодавства. Вони мають полягати у тому, що працівник має дати згоду на проведення роботи у вихідні та святкові дні [9, с. 255–262].

Заразом функція охорони праці чітко виявляється і в інституті часу відпочинку. Для прикладу тривалість щорічної основної відпустки надається працівникам тривалістю не менше як 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору. Крім того, особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день (ст. 75 КЗпП). Встановлення мінімальної тривалості такої відпустки пов'язана з можливістю працівників не тільки відпочити, але й відновити свою працездатність. І знову ж таки різна її тривалість для працівників зазвичай та неповнолітніх 31 календарний день, пов'язана з необхідністю зберегти молодий організм таких суб'єктів від надмірних навантажень.

Список використаних джерел

1. Трудове право України: акад. курс: підручник для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. 5-те вид., перероб. і доп. К.: Ін Юре, 2014. 552 с.
2. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49.
3. Ромовська З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб. *Українське право*. 1997. № 1 (6). С. 47–60.
4. Семенова А. Е. Очерки советского трудового права. Изд. 2-е, дополн. Х.: Изд-во ВУСПС, 1925. 135 с.
5. Овсянко Д. С. Значення та сутність охорони праці. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 104–106.
6. Бек У. П. Правове регулювання охорони праці в Україні: теоретичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення»; Львівський нац. у-т ім. Івана Франка. Львів, 2013. 18 с.
7. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2695-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
8. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
9. Стасів О. В. Заборона примусової праці як конституційна засада трудового права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 255–262.

References

1. Pylypenko, P. D., Burak, V. Y., & Kozak, Z. Y. (2014). *Trudove pravo Ukrainy* [Labor Law of Ukraine]. Kyiv: In Yure, 552 [in Ukr.].
2. Vavzhenchuk, S. Y. (2010). Spivvidnoshennia poniat' «zakhyt» ta «okhorona» trudovykh prav v chynnomu zakonodavstvi [The correlation between the concepts of «protection» and «protection» of labor rights in the current legislation]. *Forum prava (Forum of Law)*, 1, 45–49 [in Ukr.].

А в інституті оплати праці для компенсації працівникам, які працюють у важких та шкідливих умовах праці, гарантується підвищена оплата праці для працівників, які працюють на роботах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я. Перелік цих робіт визначається Кабінетом Міністрів України (ст. 100 КЗпП).

Охорона праці як функція трудового права виявляється і в інших інститутах трудового права, наприклад, вирішення колективних чи індивідуальних спорів щодо застосування норм з охорони праці тощо.

Висновки

Очевидно, що охорона праці як функція трудового права виявляється у всіх інститутах трудового права, що, своєю чергою, вказує на її важливість для цієї галузі права. Надалі її особливість впливу на галузь трудового права буде проявлятися в роботі над проектом Трудового кодексу та врахування особливостей праці працівників у нових умовах господарювання.

Окрім того, пропонується внести зміни у діюче трудове законодавство, які полягають у тому, щоб працівники давали персонально згоду на залучення їх до роботи у вихідні та святкові дні, оскільки згода профспілкового органу тут не можна вважати виявом безпосередньої волі працівника, а тому в деяких випадках трактуватиметься як примусова праця.

3. Romovs'ka, Z. V. (1997). Osobysti nemajnovi prava fizychnykh osib [Personal non-property rights of individuals]. *Ukrains'ke pravo (Ukrainian law)*, 1 (6), 47–60 [in Ukr.].
4. Semenova, A. E. (1925). Ocherky sovetskoho trudovoho prava [Outlines of Soviet labor law]. Kharkov: VUSPS [in Russ.].
5. Ovsianko, D. S. (2014). Znachennia ta sutnist' okhorony pratsi [The significance and essence of employment protection]. *Pivdennoukrains'kyj pravnychyj chasopys (Southern Ukrainian law magazine)*, 3, 104–106 [in Ukr.].
6. Bek, U. P. (2013). Pravove rehuliuвання okhorony pratsi v Ukraini: teoretychnyj aspekt [Legal regulation of employment protection in Ukraine: theoretical aspect]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukr.].
7. Pro okhoronu pratsi (14.10.92) [The Law of Ukraine «On Employment Protection» № 2695-XII of October 14, 1992]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (accessed 20.01.2018) [in Ukr.].
8. Kodeks zakoniv pro pratsiu (10.12.71) [Code of Labor Laws № 322-VIII of December 10, 1971]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (accessed 11.10.2018) [in Ukr.].
9. Stasiv, O. V. (2011). Zaborona prymusovoi pratsi iak konstytutsijna zasada trudovoho prava [Prohibition of forced labor as a constitutional basis of labor law]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii iuryd. (Bulletin of Lviv University. Law series)*, 53, 255–262 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 21.03.2019
прийнята до друку 20.05.2019*

*The article: is received 21.03.2019
is accepted 20.05.2019*

UDC (УДК) 336.322:1
JEL Classification H71, H72

Сорока Ростислав Степанович,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: rost.soroka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5630-8846

ФІСКАЛЬНА РОЛЬ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ У СИСТЕМІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Анотація. Реструктуризація доходної бази бюджетів місцевого самоврядування як джерела фінансування власних функцій органів місцевої влади та розвитку демократичного суспільства, передбачає удосконалення механізму функціонування місцевих податків і зборів.

Досліджено тенденції функціонування місцевих бюджетів України та оцінено фіскальну роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів України за 2016–2018 рр.

Визначено основні напрями посилення фіскальної ролі місцевих податків і зборів у системі доходів місцевих бюджетів України.

Ключові поняття: місцеві податки і збори, місцеві бюджети, фіскальна роль, доходи, податкові надходження.

Soroka Rostyslav,

PhD, Assistant professor
of Finances and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: rost.soroka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5630-8846

FISCAL ROLE OF LOCAL TAXES AND DUES IN THE SYSTEM OF LOCAL BUDGET REVENUES OF UKRAINE

Abstract. The restructuring of the revenue base of local government budgets as a source of funding for local government functions entails improving the mechanism for the functioning of local taxes and dues.

The purpose of the article is to determine the fiscal role of local taxes and dues in the formation of revenues of local budgets under fiscal decentralization.

In the process of research, the following methods of economic research were used: monographic (study of scientific works on the problems of the formation of local budgets); abstract-logical (formation of theoretical generalizations and conclusions); analysis and synthesis (assessment of trends in the functioning of local budgets of Ukraine and determination the fiscal role of local taxes and fees).

Since the adoption of the Tax Code of Ukraine from 2011, a new stage in the development of the local taxation system begins. As a result, the composition of local taxes and dues in terms of their quantity (reducing the number of local taxes and dues from 14 to 5 species) and quality (simultaneously with strengthening their fiscal role) has experienced significant variations.

Today, in Ukraine, the group of local taxes and dues includes the below mandatory payments, that are in line with the Tax Code of Ukraine:

- property tax, which includes motor vehicle tax, land fee, and tax on property other than land;
- harmonized tax;
- parking space fee;
- tourist tax.

The tendencies of functioning of local budgets of Ukraine are estimated and the fiscal role of local taxes and dues in the formation of local budgets of Ukraine in 2016-2018 is estimated. The analysis of the structure of fiscal instruments in the formation of centralized financial resources shows that the share of local taxes and dues in local budget revenues in 2018 was 23,16%, which allowed them to provide their share in GDP at 1.71%.

An analysis of the structure of local taxes and dues has shown that the largest source of local budget revenues in this group is the property tax, because at the expense of it 11,87% of its own revenues of local budgets was formed in 2018.

The main directions of strengthening the fiscal role of local taxes and fees in the system of local budget revenues of Ukraine are determined.

The search for ways to increase the fiscal efficiency of local taxes and dues should go not only quantitatively, by increasing their types and increasing the number of payers, but also in a qualitative sphere, that is improving the mechanism of their functioning by expanding the tax base.

Key concepts: local taxes and dues, local budgets, fiscal role, revenues, tax revenues.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-88-95

Вступ

Одним зі стратегічних напрямів економічних реформ в Україні є курс на децентралізацію, яка передбачає зміни не лише в організаційно-правовій сфері (створення об'єднаних територіальних громад), але й у фінансовому напрямі (реструктуризація дохідної і видаткової частин бюджетів територіальних громад).

У контексті реструктуризації дохідної бази бюджетів місцевого самоврядування як джерела фінансування власних функцій органів місцевої влади та розвитку демократичного суспільства, актуальним питанням сьогодні є удосконалення механізму функціонування місцевих податків і зборів. Це і визначає таку прискіпливу увагу до функціонування та реформування системи місцевих податків і зборів в Україні, що, відповідно, і обумовлює актуальність теми дослідження.

Значний науковий інтерес становлять праці українських учених І. Благуна, В. Дем'янишина, В. Загорського, М. Карліна, О. Кириленко, В. Кравченко, К. Павлюк, Ю. Пасічника, в наукових доробках яких висвітлено теоретичні засади та проблеми формування доходів місцевих бюджетів в Україні. Проблема суті та фіскальної ефективності місцевих податків і зборів займалися такі вчені, як: Д. Баранова, О. Василенко, О. Михайленко, Н. Проць, С. Острович, Т. Чижова та багато інших дослідників. Незважаючи на ґрунтовні дослідження теоретичних основ формування інституту місцевого оподаткування та аналізу його фіскальної ефективності, проблема формування власних доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за рахунок місцевих податків і зборів потребує удосконалення, особливо в умовах реформування бюджетно-податкової системи.

Мета статті полягає у визначенні фіскальної ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування в умовах бюджетно-податкової децентралізації.

1. Суть та еволюція місцевих податків і зборів

Податкова система України складається зі загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом України порядку [1]. Варто відмітити, що поділ податків і зборів на загальнодержавні та місцеві є єдиною нормативною підставою класифікації (залежно від компетенції органу, що вводить у дію податковий платіж на відповідній території) обов'язкових платежів на користь держави.

Розвиток системи місцевого оподаткування в Україні розпочався з прийняттям 20.05.1993 р. Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» [2], яким було встановлено 2 місцевих податків і 12 місцевих зборів (у 1997 р. їх перелік було доповнено ще 2 місцевими зборами).

Із прийняттям Податкового кодексу України з 2011 р. розпочинається новий етап розвитку системи місцевого оподаткування, який охарактеризувався суттєвими і кількісними (скорочення кількості місцевих податків та зборів із 14 до 5 видів), і якісними (посилення їх фіскальної ролі за рахунок скасування неефективних із фіскального погляду місцевих податків і зборів та введення до їх складу нових видів із високою фіскальною ефективністю, зокрема єдиного податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) змінами.

Євроінтеграційний поступ України як результат Революції Гідності, зумовив здійснення реальних кроків у напрямі бюджетної децентралізації, що супроводжувалася здійсненням у кінці 2014 р. бюджетно-податкової реформи та стала новою віхою в еволюційному розвитку системи місцевого оподаткування в Україні [3–4].

Серед позитиву податкових новацій в контексті посилення фіскальної ролі місцевих податків та зборів варто виділити:

– скасування збору за першу реєстрацію транспортного засобу як малоефективного та

запровадження замість нього у складі податку на майно транспортного податку – податку на розкішні автомобілі, вік яких не перевищує 5 років, а середньоринкова вартість більша за 375 мінімальних зарплат за ставкою 25 тис. грн на рік;

– скасування збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності як мало-ефективного;

– перенесення плати за землю із когорти загальнодержавних податків до складу місцевих податків та консолідація плати за землю з податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки у складі нововведеного податку на майно;

– зменшення у два рази розміру неоподаткованої площі податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки із 120 м² для квартир і 250 м² для будинків до 60 м² і 120 м² відповідно;

– запровадження оподаткування комерційної (нежитлової) нерухомості (будівлі готельні, офісні, торговельні, гаражі, будівлі підприємств та склади) за ставкою податку в розмірі не більше 2% (крім будівель сільськогосподарського призначення, промисловості, МАФів та ринків);

– внесення змін до спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Так, замість шести груп платників єдиного податку запроваджено чотири групи. Водночас збільшується максимальний розмір доходу. Зокрема, фізичні особи-підприємці реєструються платниками єдиного податку першої, другої та третьої груп.

Для платників першої групи збільшено обсяг доходу до 300 000 грн та встановлена ставка у межах до 10% розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня звітного року, а для платників 2 групи – відповідно до 1,5 млн грн та ставка до 20% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня [1].

До платників третьої групи належать фізичні особи-підприємці та юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 млн грн. При цьому фізичні особи-підприємці не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають із ними у трудових відносинах, не є обмеженою. Ставка становить 3% доходу – в разі сплати ПДВ та 5% доходу – в разі включення ПДВ до складу єдиного податку [1].

Із врахуванням цих останніх еволюційних змін у бюджетно-податковому законодавстві в напрямі бюджетної децентралізації до

складу місцевих податків і зборів відповідно до норм Податкового кодексу України [1] належать два місцевих податки та два місцевих збори, а саме:

1. Податок на майно, який акумулює в собі три різновиди:

1.1) транспортний податок;

1.2) плата за землю;

1.3) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

2. Єдиний податок.

3. Збір за місця для паркування транспортних засобів.

4. Туристичний збір.

Відповідно до Податкового кодексу України місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок, транспортний податок та плату за землю, а в межах повноважень, визначених кодексом, вирішують питання щодо встановлення окремих елементів податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки в частині визначення ставки податку і пільг щодо його сплати (зазвичай розміру неоподаткованої площі) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору [1].

Згідно з Бюджетним кодексом України всі надходження від місцевих податків і зборів зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування [5].

2. Оцінка фіскальної ролі місцевих податків і зборів

Аналіз фіскальної ролі місцевих податків і зборів у системі доходів місцевих бюджетів України доцільно розпочати зі встановлення динаміки основних узагальнюючих бюджетних показників, які характеризують тенденції формування фінансових ресурсів на місцевому рівні (рис. 1).

Проголошений стратегічний курс українською владою на бюджетну децентралізацію передбачив розширення складу доходів місцевих бюджетів, що відповідно зумовило зростання обсягу власних доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) протягом 2016–2018 рр. на 92734,3 млн грн, або на 54,31% до позначки 263482,1 млн грн за підсумками 2018 р.

Відповідні тенденції простежуються і в динаміці інших узагальнюючих бюджетних показників на локальному рівні:

– загальний обсяг податкових надходжень протягом 2016–2018 рр. зріс на 85630,8 млн грн, або на 58,29%, що забезпечило формування за рахунок цього методу в 2018 р. 88,25% сукупних доходів місцевих бюджетів;

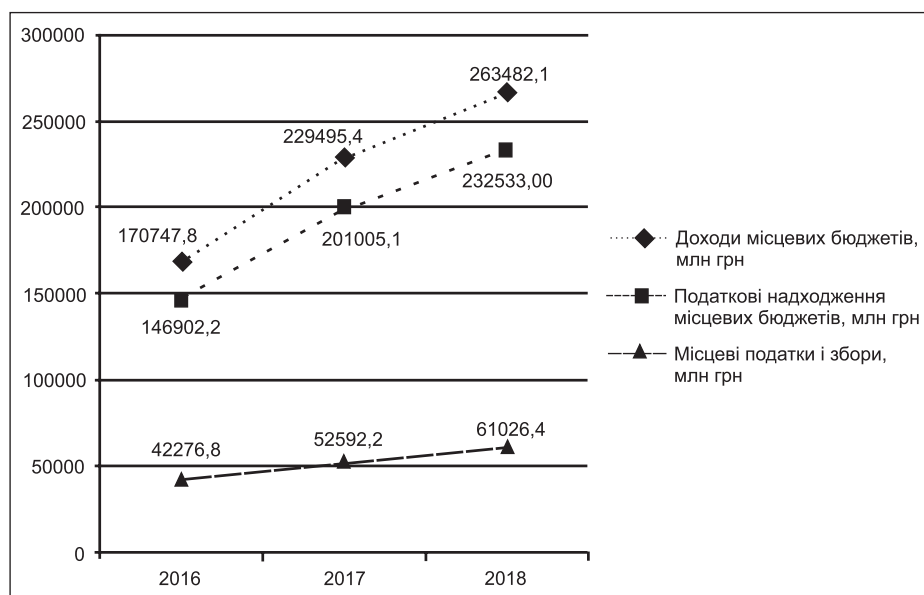

Рис. 1. Динаміка узагальнюючих бюджетних показників місцевих бюджетів України за 2016–2018 рр. (Розраховано та складено автором на основі [6; 7]).

– протягом досліджуваного періоду сукупний обсяг місцевих податків і зборів збільшився на 18749,7 млн грн, або на 44,35% і склав за підсумками 2018 р. 61026,5 млн грн. Це дало змогу забезпечити формування за рахунок цих видів обов'язкових платежів у 2018 р. 23,16% сукупних доходів місцевих бюджетів, що є позитивним явищем.

Враховуючи важливу фіскальну роль місцевих податків і зборів у системі власних доходів місцевих бюджетів України, дослідимо динаміку їх складу і структури у доходах місцевих бюджетів України за 2016–2018 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Склад і структура місцевих податків та зборів у доходах місцевих бюджетів України за 2016–2018 роки

Доходи	2016 рік		2017 рік		2018 рік		Відхилення (+;-)			
	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	2018 р. від 2016 р.		2018 р. від 2017 р.	
							у сумі	у %	у сумі	у %
1. Податок на майно, всього, зокрема:	24989,4	14,64	29056,1	12,66	31272	11,87	6282,6	25,14	2215,9	7,63
1.1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	1418,9	0,83	2425,7	1,06	3636	1,38	2217,1	156,25	1210,3	49,89
1.2) плата за землю	23323,7	13,66	26384,5	11,50	27321,1	10,37	3997,4	17,14	936,6	3,55
1.3) транспортний податок	246,8	0,14	245,9	0,11	314,9	0,12	68,1	27,59	69	28,06
2. Єдиний податок	17167,1	10,05	23388,3	10,19	29564	11,22	12396,9	72,21	6175,7	26,41
3. Збір за місця для паркування транспортних засобів	66,2	0,04	77,6	0,03	99,8	0,04	33,6	50,76	22,2	28,61
4. Туристичний збір	54,1	0,03	70,2	0,03	90,7	0,03	36,6	67,65	20,5	29,20
Всього місцевих податків і зборів	42276,8	24,76	52592,2	22,92	61026,5	23,16	18749,7	44,35	8434,3	16,04
Разом доходів	170747,8	100	229495,4	100	263482,1	100	92734,3	54,31	33986,7	14,81

Розраховано та складено автором на основі [6; 7].

Проведений аналіз складу і структури місцевих податків і зборів засвідчив, що найбільшим джерелом доходів місцевих бюджетів серед групи інструментів фіскалу є податок на майно, адже за рахунок нього сформовано у 2018 р. 11,87% власних доходів місцевих бюджетів.

У складі податку на майно визначальне фіскальне місце належить платі за землю, яка складається зі земельного податку і орендної плати за землю. Загальний обсяг надходжень від плати за землю до місцевих бюджетів у 2018 р. становить 27321,1 млн грн, що на 3997,4 млн грн, або на 17,14% більше відповідного показника 2016 р. Заразом простежується зниження частки плати за землю в доходах місцевих бюджетів із 13,66% у 2016 р. до 10,37% у 2018 р.

Динаміка надходжень податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, протягом 2016–2018 років в абсолютних показниках має прогресуючий характер (ріст становив 2,2 млрд грн), що суттєво підвищило його частку як бюджетоутворювального джерела з 0,83% у 2016 р. до 1,38% у 2018 р. Збільшення й обсягу надходжень податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, і його частки у доходах місцевих бюджетів України протягом досліджуваного періоду свідчить про посилення його фіскального значення та дає підстави для висновку, що цей вид обов'язкових платежів на користь держави дасть змогу в перспективі забезпечити лівову частку доходів бюджетів територіальних громад.

Відносно незначну фіскальну роль у середині групи майнових податків належить транспортному податку та водночас простежу-

ється скорочення його частки протягом 2016–2018 рр. на 0,02 відсоткових пункти. Незважаючи на незначний ріст в абсолютних показниках надходжень від транспортного податку протягом досліджуваного періоду на 68,1 млн грн, або на 27,59%, за рахунок нього в 2018 р. сформовано лише 0,12% власних доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів).

Надходження до місцевих бюджетів від іншого виду місцевих податків – єдиного податку мають прогресуючий характер (ріст протягом 2016–2018 рр. становив 12396,9 млн грн, або 72,21%), що відповідно зумовило зростання його фіскальної ролі в доходах із 10,05% у 2016 р. до 11,22% у 2018 р. Порівняно з 2017 р. надходження єдиного податку збільшилися на 6175,7 млн грн, або на 26,41%, що зумовлено зростанням мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, які є базою для розрахунку ставок цього податку.

Два місцевих збори не відіграють значної фіскальної ролі в доходах місцевих бюджетів, адже займають незначну частку в доходах місцевих бюджетів, яка складає відповідно 0,04% для збору за місця для паркування транспортних засобів та 0,03% для туристичного збору в 2018 р. та є стабільною протягом усього досліджуваного періоду. Це обумовлено тим, що дані збори є вибірковими і встановлюються лише окремими місцевими радами.

Узагальнена фіскальна роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів України характеризується даними табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка показників фіскальної ролі місцевих податків і зборів за 2016–2018 рр.

Показники	Роки			Показники 2018 р. у% до	
	2016	2017 р.	2018 р.	2016 р.	2017 р.
1. Доходи місцевих бюджетів, млн грн	170747,8	229495,4	263482,1	154,31	114,81
2. Податкові надходження місцевих бюджетів, млн грн	146902,2	201005,1	232533,0	158,29	115,69
3. Місцеві податки і збори, млн грн	42276,8	52592,2	61026,5	144,35	116,04
4. ВВП, млн грн	2385367	2982920	3558706	149,19	119,30
5. Частка місцевих податків і зборів, %, у:					
5.1) податкових надходженнях місцевих бюджетів;	28,78	26,17	26,24	91,19	100,30
5.2) доходах місцевих бюджетів;	24,76	22,92	23,16	93,54	101,07
5.3) у ВВП.	1,77	1,76	1,71	96,76	97,26

Розраховано та складено автором на основі [6-9].

Як свідчать дані табл. 2 фіскальна роль місцевих податків і зборів у формуванні бюджетних ресурсів органів місцевого самоврядування є суттєвою – так, у 2018 р. за рахунок даних інструментів фіскалу сформовано 26,24% податкових надходження місцевих бюджетів та 23,16% власних доходів місцевих бюджетів, що дозволило забезпечити їх частку у ВВП на рівні 1,71%.

3. Напрями посилення фіскальної ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів України

Незначне зниження показників фіскальної ефективності місцевих податків і зборів як складової податкових доходів місцевих бюджетів із 28,78% у 2016 р. до 26,24% у 2018 р. свідчать про те, що вони ще не вичерпали свого фіскального потенціалу.

Для посилення фіскальної ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів України в контексті бюджетної децентралізації, вважаємо за доцільне реалізувати такі заходи:

1. Ріст обсягу доходів бюджетів місцевого самоврядування можна досягти внаслідок збільшення кількості місцевих податків і зборів. Водночас варто врахувати еволюцію даних видів фіскальних інструментів в Україні та практику їх функціонування. Так, необхідно обов'язково оцінювати фіскальний ефект від запровадження нових видів місцевих податків і зборів при мінімізації адміністративних витрат на їх стягнення. Право на встановлення переліку місцевих податків і зборів варто передати місцевим органам влади, яке ще більше посилить ефект бюджетної децентралізації. Щодо конкретних видів місцевих податків і зборів вважаємо за доцільне насамперед відновити стягнення податку на рекламу і ринкового збору, які до 2011 р. функціонували у складі системи місцевого оподаткування та запровадити нові види – місцеве акцизне оподаткування алкогольних напоїв, що реалізуються на розлив; додаткове опосередковане оподаткування імпортованих товарів на зразок податку з продажу імпортованих товарів; цільові збори на упорядкування парків, цвинтарів, утилізацію сміття і побутових відходів тощо.

2. Поряд із розширенням кількісного складу місцевих податків і зборів низку заходів варто запровадити і в якісній сфері, тобто удосконалити механізм їх функціонування шляхом коригування окремих елементів податку:

2.1) із метою запровадження принципу соціальної справедливості як складової регулюючої функції податків вважаємо за доцільне відкоригувати базу оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, а саме – оподатковувати не його площу, а ринкову вартість нерухомого майна;

2.2) з метою часткового вирішення проблеми засилля «старих» транспортних засобів на автошляхах України вважаємо за доцільне внести зміни в механізм функціонування транспортного податку – оподатковувати не лише транспортні засоби віком до 5 років, але і старші, встановивши податкову ставку залежно від об'єму їх двигуна [10];

2.3) позитивним моментом у посиленні фіскальної ролі туристичного збору є трансформації в механізмі його функціонування, починаючи з 1 січня 2019 р., які варто залишити без змін – диференціація ставок для внутрішнього туризму до 0,5% від розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року та для зовнішнього туризму до 5% від розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року. Тобто сума туристичного збору, який підлягає сплаті, тепер залежить не від вартості проживання, а від загальної кількості днів тимчасового розміщення у місцях проживання. Критика щодо цих змін є недоречною, адже право встановлювати ставки туристичного збору належить місцевим органам влади і вони мають можливість коригувати ставки збору залежно від категорії готелів чи інших місць тимчасового розміщення туристів, специфіки різних територій тощо.

3. Суттєво дасть змогу збільшити обсяг і частку місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів України переведення податку на доходи фізичних осіб із категорії загальнодержавних до місцевих податків і зборів [11].

Висновки

Суттєве зростання обсягу місцевих податків і зборів у 2016–2018 рр. підвищило їх фіскальну роль як бюджетоутворювального джерела. Водночас варто зазначити, що удосконалення механізму функціонування місцевих податків і зборів тенденційно пов'язується із розширенням прав фіскальної ініціативи на місцевому рівні управління як одного з напрямів бюджетної децентралізації.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 08.05.2019).
2. Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів від 20.05.1993 р. № 56-93 (утратив чинність). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56-93> (дата звернення 02.05.2019).
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19> (дата звернення 02.05.2019).
4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 № 79-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/para2#n2> (дата звернення 02.05.2019).
5. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення 11.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 08.05.2019).
6. Звіти про виконання місцевих бюджетів України за 2016–2018 рр. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya> (дата звернення 02.05.2019).
7. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 02.05.2019).
8. Валовий внутрішній продукт. URL: <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (дата звернення 02.05.2019).
9. Ціна держави. Бюджет України. URL: <http://cost.ua/budget/> (дата звернення 02.05.2019).
10. Аніловська Г. Я., Сорока Р. С. Проблеми формування податкових доходів місцевих бюджетів України. *Zeszyty naukowe PODKARPACKIEJ SZKOŁY WYŻSZEJ im. bł. ks. Władysława Findysza w Jaśle. Zeszyt 14. Problemy społeczno-ekonomiczne i transportowe*. Jaśło: Podkarpacka szkoła wyższa im. bł. ks. Władysława Findysza w Jaśle, 2018. С. 128–139.
11. Grundprinzipien zur Reform des Wirtschaftssystems unter den Bedingungen der europäischen Integration / Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften Professor Yu. V. Pasichnyk [Autorenkollektiv: Yu. V. Pasichnyk, L. O. Shpak, A. O. Khodzhaian u.a.] kollektive Monographie Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2017. 421 p.

References

1. Podatkovyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI [The Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukr.].
2. Pro mistsevi podatky i zbory: Dekret Kabinetu Ministriv vid 20.05.1993 r. № 56-93 (utratyv chynnist') [On Local Taxes and Dues: Ordinance № 56-93 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 20, 1993 (repealed)]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56-93> [in Ukr.].
3. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo podatkovoyi reformy: Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 71-VIII [On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain laws of Ukraine regarding tax reform: Law of Ukraine of 28.12.2014 № 71-VIII]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19> [in Ukr.].
4. Pro vnesennya zmin do Byudzhethoho kodeksu Ukrainy shchodo reformy mizhbyudzhethnykh vidnosyn: Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 79-VIII [On amendments to the Budget Code of Ukraine on the reform of inter-budgetary relations: Law of Ukraine of 28.12.2014 № 79-VIII]. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/para2#n2> [in Ukr.].
5. Byudzhetnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine of 08.07.2010 № 2456-VI]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukr.].
6. Zvity pro vykonannya mistsevykh byudzhetyv Ukrayiny za 2016–2018 rr. [Reports on the implementation of local budgets of Ukraine for 2016–2018]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya> [in Ukr.].
7. Oficiyna veb-storinka Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukr.].
8. Valovyy vnutrishniy produkt [Gross domestic product]. Retrieved from <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> [in Ukr.].
9. Tsina derzhavy. Byudzheth Ukrayiny. [The price of the state. Budget of Ukraine.]. Retrieved from <http://cost.ua/budget/> [in Ukr.].
10. Anilovska, H. Y., & Soroka, R. S. (2018). Problemy formuvannya podatkovykh dokhodiv mistsevykh byudzhetyv Ukrayiny [Problems of formation of tax revenues of local budgets of Ukraine]. *Zeszyty naukowe*

PODKARPACKIEJ SZKOŁY WYŻSZEJ im. bl. ks. Władysława Findysza w Jasle (Scientific notebooks of the PODKARPACKIEJ HIGHER SCHOOL Bl. Władysław Findys in Jasło), 14, 128–139 [in Ukr.].

11. Pasichnyk, YU. V., Shpak, L. O., & Khodzhayan, A. O. (2017) Kontseptual'ni zasady reformuvannya ekonomichnoyi systemy v umovakh yevro intehratsiyi [Conceptual principles for the reform of the economic system in the conditions of Euro integration]. Nuremberg, Germany [in Ger.].

*Стаття: надійшла до редакції 04.06.2019
прийнята до друку 21.06.2019*

*The article: is received 04.06.2019
is accepted 21.06.2019*

Розділ 4

Історико-правові студії

Chapter 4

Historical and Legal Studios

UDC (УДК) 34(3/9)

Захарчин Наталія Геннадіївна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України, політології та права
Національного лісотехнічного університету України
e-mail: zakharchyn@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3000-2595

ЗАКОНОДАВЧО-АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ ГМІН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ В 30-Х РР. ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОГО ПОВІТУ)

Анотація. Розглянуто процес законодавчого забезпечення створення колективних гмін на початку 30-х рр. ХХ ст. в Другій Речі Посполитій. Процес проходив низку етапів. Розкрито основні з них – законодавчі ініціативи, розробка підходів до уніфікації територіально-адміністративного устрою Польщі, обговорення, затвердження та впровадження у життя Закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування». Висвітлено адміністративно-законодавчі особливості створення колективних гмін на прикладі Львівського повіту.

Ключові поняття: колективна гміна, законодавство Другої Речі Посполитої, місцеве самоврядування, Львівський повіт.

Zakharchyn Natalia,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of History of Ukraine, Politics and Law
of the Ukrainian National Forestry University
e-mail: zakharchin@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3000-2595

LEGISLATIVE AND ADMINISTRATIVE ENSURING OF THE FUNCTIONING OF THE COLLECTIVE GMINAS IN THE SECOND RZECZ POSPOLITA IN 1930 S (USING THE EXAMPLE OF LVIV POVIT)

Abstract. The process of legislative ensuring of the establishment of the collective gminas at the beginning of 1930s in the Second Rzech Pospolita is examined. Administrative and legislative features of the establishment are displayed using the example of Lviv povit.

The process of the establishment of the collective gminas has overpassed a number of stages. At the first stage the development and the future of gminas as self-governing subdivisions was discussed on the public, political and high-governmental levels. Later, the project of a country gmina reform was transformed into a global reform of the hierarchy of administrative territorial entities of Rzech Pospolita and self-governing state institutions. The bill, which had later become a law, was named «About the partial change of the territorial division» or the Law about a Union and remains this name now.

At the second stage, the law-creational process continued. It included the discussion, making changes and voting for the bill on the level of the Senate and Sejm of Rzech Pospolita. It was the adoption of the Law on March 23th 1933 and the signing it by the President, the Head of Government and the Ministers of Internal Affairs, Finance and Social Affairs that ensured the establishment of the collective gminas legislatively. The establishment of the new collective gminas required that the organizational, administrative and normative work should be continued, also at the local (povit) level.

As a result, the third stage included the organizational and content-rich work done by local administrative institutions – combining, merging local communities and substantiation of the necessity of these actions made by povit administration, including Lviv povit starostvo. This stage lasted less time than others.

The fourth stage became the final one and implied the introduction of the Law into everyday life and its future changes.

Key concepts: collective gmina, The Second Rzecz Pospolita legislation, local self-governing, Lviv Povit

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-97-102

Вступ

Сьогодні як ніколи актуальне питання самодостатності та автономності територіальних одиниць в Україні. З 2015 р. діє Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», у ст. 1 якого визначається, що він «регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад». Процеси об'єднання територіальних одиниць відбувались і в минулому. Зокрема, на українських землях, які перебували у складі Польщі, у міжвоєнний період відбувалися процеси інтеграції громад. Вважаємо, що висвітлення досвіду законодавчого забезпечення створення колективних гмін у Другій Речі Посполитій на прикладі одного з повітів доповнить знання з історії становлення місцевого самоуправління в Україні.

Процеси законодавчого забезпечення самоврядних інституцій у міжвоєнній Польщі досліджували переважно представники польської наукової думки. Серед них виділяються праці науковців: Й. Бехр [1], А. Важоха [2], С. Квєценя [3], Г. Чайки [4], Р. Шведа [5] тощо. Питанням законодавчого забезпечення процесу створення колективних гмін у Другій Речі Посполитій фрагментарно займалися українські дослідники. Так, процесам територіального та місцевого самоврядування у міжвоєнний період присвячені роботи О. Липитчука [6], Я. Мартинюк [7], М. Марчука [8], Ю. Юхимюк [9]. Водночас в українській історико-правничій думці немає праць, присвячених законодавчій характеристиці процесу створення однієї з ланок територіального самоврядування на українських землях у складі Другої Речі Посполитої – колективній гміні (gmina zbiorowa).

Мета статті – виокремити основні етапи законодавчого та адміністративного процесу створення нової територіально-адміністративної одиниці в Другій Речі Посполитій; показати особливості цього процесу на регіональному рівні – у Львівському повіті.

1. Передумови створення колективних гмін на початку ХХ століття

Згідно з Березневою Конституцією Польської держави, її територія поділялася на воєводства, повіти, міські та сільські гміни. Нижчою територіально-адміністративною одиницею була гміна – сільська і міська.

Особливістю функціонування «одиначних» сільських гмін у багатьох повітах Речі Посполитої була їх велика кількість, а відтак і диференціація характеристик населення, площі, ступеня економічного розвитку, національної ідентичності тощо. Найчастіше в «стандартній» сільській громаді проживала відносно невелика кількість мешканців. Наприклад, у Львівському повіті «одиначних», сільських гмін до 1933 р. було 127. В найменшій з них проживало 98 осіб, тоді як в найбільшій – понад 3 тис. мешканців.

Процес створення колективних гмін (їх укрупнення) у Другій Речі Посполитій тривав із початку проголошення державності, проходячи послідовні стадії розвитку – від етапу громадських та адміністративних ініціатив до законодавчого вирішення. На першому етапі реформування гміни відбувалися громадські зібрання та конференції, масово започатковані ще на початку ХХ століття. Так, у 1904 р. (тобто за австрійських часів. – Н. З.), на двох конференціях обговорювалась участь місцевих жителів у вирішенні актуальних питань гміни [1, s. 290].

У 1919 р. вийшла друком праця професора-правника Едварда Дубановича, присвячена «новому устрою гміни» [10]. Далі питанням гмінного устрою, територіальним, адміністративним змінам у сфері самоврядування присвячувалися чисельні зібрання політичних угруповань. Так, зокрема, на з'їзді так званого *Безпартійного блоку співпраці з урядом* у 1929 р. прийняте рішення, що «гміни сільські у державі повинні бути однорідними. Сільська гміна має бути так організована, щоби могла гарантувати виконання і своїх, і доручених завдань. Найкращою у цьому відношенні буде сильна і добре організована колективна гміна» [11, s. 93].

Протягом 20-х – початку 30-х рр. ХХ століття йшла загальна дискусія про потребу чи не потребу створення нової колективної гміни. Сам проект Закону про гміни та основи їх адміністративного та самоврядного устрою готувався протягом кількох років. На початку законодавчого процесу передбачалось, що це буде невеликий закон, який стосуватиметься лише зміни «шкідливих і неможливих до виконання» [12, lam. 16] положень регіональних законів. У липні 1919 р. міністр внутрішніх справ Польщі С. Войцеховський представив свій проект

реформи сільської гміни, який після змін був представлений у Сеймі в 1922 р., однак тоді не був прийнятий.

Урядовий проект із цього питання, датований лютим 1924 р., також був відкликаний – після тривалого обговорення у липні 1926 р.

Надалі проект реформи сільської гміни вилився у глобальну реформу усього устрою Речі Посполитої та самоврядних інституцій держави. Законопроект, а надалі – Закон отримав назву «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування», або, як його нерідко називали й називають сьогодні – Закон про злиття (*ustawą scaleniową*). Творцями урядового законопроекту стали вищі урядовці держави – віце-міністр Владислав Корсак, начальник відділу Станіслав Подвінські і радник міністра Болеслав Требські [12, lam. 13].

2. Робота сейму та сенату Другої Речі Посполитої щодо Закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування»

У Сеймі проект закону був представлений на 45 засіданні 22 січня 1932 р. міністром внутрішніх справ Броніславом Перацьки. Однією з цілей поданого проекту, за словами міністра, стало «просування передусім ідеї однорідної організації місцевого самоврядування, ще не охопленої процесами уніфікації, об'єднуючої розрізнені землі в єдину органічну цілісність» [13, lam. 52]. І першим завданням у цій області, на думку ініціаторів Закону, стало впровадження повітового самоврядування у південних воєводствах. Другим – пошук найкращого серед можливих способів уніфікації місцевого самоврядування на всій території Польської держави [13, lam. 52]. Визначальним фактором серед причин організації та створення колективної гміни (зборової) для уряду був економічний стан стандартної одиночної гміни, яка зазвичай не справлялася зі своїми фінансовими завданнями та обов'язками. Такий стан існував, зокрема, й у Львівському повіті. На поч. 30-х рр. Львівське повітове староство оцінювало слабкий фінансовий стан одиночних ґмін, які навіть не могли фінансувати функціонування шкіл [14, арк. 2].

У лютому 1933 р. на засіданні Сейму заслухано доповідь представника Адміністративної комісії К. Полякевича щодо урядового проекту Закону про часткову зміну устрою територіального самоврядування. Комісія ґрунтовно проаналізувала проект уряду на основі і своїх досліджень, і на основі думки науковців, правників та представників сільських ґмін. Адміністративні зміни, запропоновані в проекті, розглядалися як можливість створення умов для існування на території усієї

держави «здорової, сильної та самодостатньої гміни з середнім територіальним розміром», а пропонований Закон бачився лише початком та основою для подальших змін у державі [15, lam. 62–63].

Законопроект прийнятий Сеймом 18 лютого 1933 р. у третьому читанні іменним голосуванням. Зі 292 голосуючих – «за» проголосувало 199 депутатів [16, lam. 29]. Слід зазначити, що прийнятий Закон відрізнявся від запропонованого урядом рядом змін. У поправках, які обговорювалися на засіданнях, взято до уваги пропозиції самоврядних організацій та теоретиків самоврядування. Проект, докладно опрацьований Адміністративною комісією Сейму, пішов на розгляд верхньої палати парламенту Речі Посполитої.

На етапі розгляду в Сенаті, Закон проходив широку дискусію на 8 засіданнях Адміністративної та самоврядної комісії. З поправками, Закон винесено комісією на розгляд Сенату 14 березня 1933 р. [12].

Як зазначалось в обговореннях у Сенаті, Закон піддавався «усесторонньому струсу, критиці, як зі сторони усіх угруповань сеймових, так і з позапарламентського боку – Миського союзу (*Związek Miast*), Повітового союзу (*Związek Powiatow*)» тощо. Наприкінці 1932 р. він обговорювався в Міністерстві внутрішніх справ спеціально запрошеними уповноваженими від регіонів представниками місцевого самоврядування та правниками. Тому первинний проект Закону знав значних змін. Поправки, які пропонувались у Сенаті, були направлені на створення цілісної конструкції, «послідовне виконання певних визначальних принципів» [12].

14 березня 1933 р. Закон із поправками (яких було 400) та резолюціями ухвалено Сенатом Другої Речі Посполитої та направлено на затвердження до Сейму.

Напередодні остаточного розгляду в Сеймі всі основні та редакційні поправки Сенату були розглянуті сеймовою адміністративною комісією. Отже, законодавчим забезпеченням створення колективних (збірних) ґмін стало прийняття Закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» 23 березня 1933 р. Сеймом та підписанням його Президентом, главою уряду та міністрами внутрішніх справ, фінансів та соціального забезпечення.

Закон складався з трьох частин та 130 статей. Перша частина, найбільша, стосувалась усіх воєводств, окрім Сілезького. Друга – окремих територій держави. Третя частина закону містила прикінцеві та перехідні положення [17].

У першій частині закону визначалася територія сільської (колективної) гміни, до якої мали входити одна або декілька місцевостей. Ст. 10 Закону визначала гміну як «самоврядну одиницю територіальну, суб'єкт права публічного та права власності». Частина 3 ст. 103 Закону встановлювала термін у 18 місяців, протягом якого після заслуховування думки зацікавлених представників гмінних рад визначених воєводств (зокрема Львівського), міністр внутрішніх справ мав видати указ про реформування гмін [17].

3. Творення колективних гмін Львівського повіту

Одним із наступних кроків після оприлюднення Закону стало видання Міністерством внутрішніх справ пояснювального припису до воєвод та їх підлеглих, зокрема Львівського воєводства. У ньому наголошувалося, що в Законі є норми, які мають бути впроваджені у життя відразу (по проходженню 60 днів із моменту оприлюднення закону – 13 липня 1933 р.), без очікування якихось розпоряджень від імені Міністерства. Водночас визначалися норми, які потребували подальших вказівок, директив, пояснень та виконавчих приписів, вимагали подальших напрацювань [18, s. 136]. Отже, запровадження нових, колективних гмін вимагало продовження організаційної, адміністративної та нормотворчої роботи, зокрема на місцевому, повітовому рівнях.

На чолі Львівського повіту стояв призначений міністром внутрішніх справ повітовий староста. Він був репрезентантом уряду та очолював адміністрацію повіту – повітове староство. Львівське повітове староство протягом 1933–1934 рр., покористовуючись оприлюдненим Законом та розпорядженнями міністра внутрішніх справ, підготувало обґрунтування проекту створення об'єднаних гмін [14, арк. 184–199].

В обґрунтуванні містилися загальні дані про Львівський повіт, як-от відомості географічні та етнографічні, чисельність населення з національного погляду та віровизнання. Зокрема, зазначалося, що поляки проживають переважно в гмінах найближчих до Львова, в околицях містечка Щирця, частково на західній границі повіту, українці – переважно на південному та західному пограниччі, німці – у декількох відособлених громадах у південній та південно-західній частинах повіту, євреї – у містах та містечках. Повіт населений виключно сільськогосподарським населенням, об'єднаним у розлогі, нерегулярно забудовані села.

Проект поділу повіту на 14 колективних (zbiorowych) гмін реалізовано, зважаючи на

загальні характеристики повіту та перспективу розвитку регіону. Окрім того, у проєкті повітового староства включено докладний опис територіального сполучення кожної з гмін-громад до центру проєктованого об'єднання. Виокремлені гміни, незважаючи на явно виражений сільськогосподарський характер, мали свої, особливі характеристики. Гміна Брюховичі – характер «відпочинковий», гміна Чишки – як центр культурного розвитку усього повіту, гміни Красів та Черкаси – у зв'язку з віддаленістю від Львова, характеризувались як гміни винятково рільничі [14, арк. 187–195]. Цей документ покладено в основу поділу на колективні гміни, затверджено окремих розпорядженням міністра внутрішніх справ.

Розпорядження міністра внутрішніх справ Польщі М. Зіндрам-Косцялковського від 14 липня 1934 р. про поділ Львівського повіту в Львівському воєводстві на сільські гміни стало ще одним законодавчим актом у процесі творення колективних гмін. Згідно зі Законом та вказаним розпорядженням, Львівський повіт отримав 14 збірні (колективні) сільські гміни, які об'єднували у своєму складі 127 колишніх одиночних гмін [19]. Розпорядження вводилось у дію 1 серпня 1934 р.

На підставі частини 1 ст. 107 згаданого Закону у вересні 1934 р. розпорядженням Львівського воєводи на території Львівського повіту сільські гміни поділялися на громади. Розпорядження набувало сили з дня опублікування [20, s. 211–213].

У подальшому Закон «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» доповнено низкою розпоряджень міністра внутрішніх справ, які містили норми, що стосувалися тлумачення та виконання окремих його статей [21; 22; 23].

Висновки

Процес творення колективних гмін у Другій Речі Посполитій пройшов ряд етапів. На першому, підготовчому етапі розвиток та подальша доля гмін як самоврядних одиниць обговорювалася на громадському, політичному, та – згодом – вищому урядовому рівні. На другому – йшов законотворчий процес, що охоплював обговорення, внесення змін та голосування за законопроект «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» на рівні Сенату та Сейму Речі Посполитої з подальшим ухваленням та виданням офіційного документа. Третій етап, у який включасмо організаційну та змістовно насичену роботу адміністративних органів на місцях – компонування, об'єднання місцевих громад та обґрунтування доцільності

таких дій повітовими управліннями, зокрема і Львівським повітовим староством, проходив у більш стислі терміни. Заключним став четвертий етап – безпосереднє впровадження Закону в життя та його подальші зміни.

Вважаємо, що розглянута тематика вимагає подальших досліджень – і щодо безпосередньої практики впровадження Закону в життя, і деталізації окремих етапів його розробки та подальших змін.

Список використаних джерел

1. Behr J. Ewolucja gminy w Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki. *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*. 2015. Vol. 4 (1). S. 285–302.
2. Warzocha A. Samorząd terytorialny II RP – w drodze ku własnemu państwu. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Res Publicae*. 7 (2012). S. 351–362.
3. Kwiecień S. Prawo wyborcze do ustrojowych organów gminy wiejskiej i miejskiej w świetle ustawy z 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. *Roczniki Nauk Prawnych*. 14.3 (2017). S. 131–152.
4. Czajka H. Samorząd terytorialny w latach 1919–1939. *Archiwariusz Zamojski*. 1 (2003). S. 61–72.
5. Szwed R. Samorządowa Rzeczpospolita 1918–1939: wybór rozpraw i artykułów. Częstochowa: WSP w Częstochowie, 2002. 274 s.
6. Липитчук О. Система та компетенція органів територіального самоврядування в Польській республіці (1918–1939 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. № 58 (2013). С. 74–80.
7. Мартинюк Я. М. Джерельна база дослідження становлення та діяльності інституту місцевого самоврядування на Волині у міжвоєнний період. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. № 32 (2015). С. 369–379.
8. Марчук М. І. Територіальне самоврядування у Речі Посполитій. *Право і Безпека*. № 4 (2014). С. 21–28.
9. Юхимюк О. М. Правовий статус органів місцевого самоврядування на території Західної України у складі Польщі (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2004. 17 с.
10. Dubanowicz E. O naprawie podstaw gminy i o zbliżeniu budowy gminy galicyjskiej do ustroju gminnego w całej Polsce. Warszawa, 1919. 57 s.
11. Samorząd terytorialny. *Kwartalnik, poświęcony teorii i życiu samorządu terytorjalnego*. URL: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/8037/st29_z3.pdf
12. Sprawozdanie stenograficzne z 51 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej dnia 14 marca 1933 r.
13. Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 22 stycznia 1932 r.
14. ДАЛО (Державний архів Львівської області). Ф. 7. Оп. 3 Спр. 258. 321арк.
15. Sprzawozdanie stenograficzne z 85 posiedzenia Sejmu RzeczyPospollitej w dniu 13 lutego 1933 r.
16. Sprzawozdanie stenograficzne z 90 posiedzenia Sejmu RzeczyPospollitej w dniu 18 lutego 1933 r.
17. Ustawa z dnia 23 marca 1933 roku o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. *Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. Nr 35. poz. 294.
18. Ustroj gmin wiejskich w wojewodztwach wschodnich oraz w powiatach Wolkowyskim I Grodzieskim wojewodztwa Bialostockiego. Warszawa, 1933. 143 s.
19. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu lwowskiego w województwie lwowskim na gminy wiejskie. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1934. Nr. 64. Poz. 546.
20. *Lwowski Dziennik Wojewódzki*. 1934. Nr. 19. S. 211–213.
21. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 października 1933 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. Nr. 80. Poz. 577.
22. Rozporządzenie II Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 grudnia 1933 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. Nr. 100. Poz. 769. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19331000769/O/D19330769.pdf>
23. Rozporządzenie III Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 sierpnia 1934 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1934. Nr 71. Poz. 688. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19340710688/O/D19340688.pdf>

References

1. Behr, J. (2015) Ewolucja gminy w Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki. *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*, 4 (1), 285–302.

2. Warzocha, A. (2012) Samorząd terytorialny II RP – w drodze ku własnemu państwu. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Res Polticae*, 7, 351–362.
3. Kwiecień, S. (2017) Prawo wyborcze do ustrojowych organów gminy wiejskiej i miejskiej w świetle ustawy z 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. *Roczniki Nauk Prawnych*. 14.3, 131–152.
4. Czajka, H. (2003) Samorząd terytorialny w latach 1919–1939. *Archiwariusz Zamojski*, 1, 61–72.
5. Szwed, R. (2002) Samorządowa Rzeczpospolita 1918–1939: wybór rozpraw i artykułów. Częstochowa: WSP w Częstochowie.
6. Lypytchuk, O. (2013) Systema ta kompetentsiia orhaniv terytorialnoho samovriaduvannia v Polskii respubliki (1918–1939 rr.) [System and competence of the institutions of territorial self-government in the Polish Republic (1918–1939)] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria: Yurydychna (Visnyk of the Lviv University. Series Law)*, 58, 74–80 [in Ukr.].
7. Martyniuk, Ya. M. (2015). Dzherelna baza doslidzhennia stanovlennia ta diialnosti instytutu mistsevoho samovriaduvannia na Volyni u mizhvoienni period [Source base of the research of formation and activities of the local self-government institute in Volyn in the interwar period] *Intelihentsiia i vlada. Seria: Istorii (Intellectuals and state power. History series)*, 32, 369–379 [in Ukr.].
8. Marchuk, M. I. (2014). Terytorialne samovriaduvannia u Rechi Pospolytii [The territorial self-government in Rzecz Pospolita]. *Pravo i Bezpeka (Law and Safety)*, 4, 21–28 [in Ukr.].
9. Yukhymiuk, O. M. (2004) Pravovyi status orhaniv mistsevoho samovriaduvannia na terytorii Zakhidnoi Ukrainy u skladi Polshchi (1918–1939 rr.) [The legal status of self-government local authorities at the territory of Western Ukraine in the form part of Poland (1918–1939)] *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukr.].
10. Dubanowicz, E. (1919) O naprawie podstaw gminy i o zbliżeniu budowy gminy galicyjskiej do ustroju gminnego w całej Polsce. Warszawa.
11. Samorząd terytorialny. *Kwartalnik, poświęcony teorii i życiu samorządu terytorjalnego*. Retrieved from http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/8037/st29_z3.pdf
12. Sprawozdanie stenograficzne z 51 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej dnia 14 marca 1933 r.
13. Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 22 stycznia 1932 r.
14. DALO (Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti) F. 7. Op. 3 Spr. 258. 321 ark.
15. Sprawozdanie stenograficzne z 85 posiedzenia Sejmu RzeczyPospolitej w dniu 13 lutego 1933 r.
16. Sprawozdanie stenograficzne z 90 posiedzenia Sejmu RzeczyPospolitej w dniu 18 lutego 1933 r.
17. Ustawa z dnia 23 marca 1933 roku o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. *Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. Nr 35. poz. 294.
18. Ustroj gmin wiejskich w wojewodztwach wschodnich oraz w powiatach Wolkowyskim I Grodzienskim wojewodztwa Bialostockiego. Warszawa, 1933. 143 s.
19. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu lwowskiego w województwie lwowskim na gminy wiejskie. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1934. Nr. 64. Poz. 546.
20. *Lwowski Dziennik Wojewódzki*. 1934. Nr. 19. S. 211–213.
21. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 października 1933 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. Nr. 80. Poz. 577.
22. Rozporządzenie II Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 grudnia 1933 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. Nr. 100. poz. 769. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19331000769/O/D19330769.pdf>
23. Rozporządzenie III Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 sierpnia 1934 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1934. Nr 71. Poz. 688. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19340710688/O/D19340688.pdf>

Стаття: надійшла до редакції 10.05.2019
прийнята до друку 03.06.2019

The article: is received 10.05.2019
is accepted 03.06.2019

UDC (УДК) 347.273–275(438)/1918–1939

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: caramelka2013Cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІПОТЕКУ НА ТЕРИТОРІЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ (1919–1939 рр.)

Анотація. Проаналізовано виникнення, реалізацію та припинення права на іпотеку на територіях Східної Галичини та Західної Волині у складі Польщі (1918–1939 рр.). З'ясовано поняття та предмет іпотеки, роль та місце ґрунтових книг у процесі здійснення іпотечних правовідносин, способи набуття іпотеки, умови внесення іпотечного запису. Охарактеризовано можливість перетворення звичайної іпотеки на сумісну. Зазначено, що іпотечний договір не міг розглядатися як правомірний правочин до того часу, поки відповідний запис не був внесений у ґрунтові книги. Встановлено основні умови припинення іпотеки.

Ключові поняття: іпотека, кредитор, боржник, ґрунтові книги, умови набуття і припинення іпотеки, анулювання іпотеки, майнові претензії кредитора.

Onyshko Oksana,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of the Theory and History of State and Law,
Constitutional and International law,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: caramelka2013Cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

PECULIARITIES OF THE MORTGAGE RIGHT REALIZATION IN THE EASTERN GALICIA AND WESTERN VOLYN AS A PART OF POLAND (1918–1939)

Abstract. The rise, realization and termination of the mortgage right in the Eastern Galicia and Western Volyn as a part of Poland (1918-1939) are analyzed. A concept and a subject of mortgage, the role and the place of land registers in the hypothecary relationships execution, ways of the mortgage acquiring, conditions of making of hypothecary record are found out. The possibilities of transformation of ordinary mortgage into a combined one are characterized. It is defined that a mortgage contract cannot be considered as a lawful act until a relevant record is not entered in the land registers.

According to the Austrian law, a subject of mortgage can be not only real property, but also movable property. Any property of the owner is a subject to civil circulation. However, a subject of the mortgage cannot be inheritance property in full, but only a part of it.

There were such ways of a mortgage acquiring: the will of the owner according to the mortgage agreement or testament; a court decision about acquiring by the creditor of the right to the intangible property according to the Land register note, legislative norms, which, in some cases, regulated the provision of credit obligations without Land register note.

The main conditions of a mortgage termination are determined. They include the destruction or cancellation of the mortgage of property; the rejection of the mortgage, that is, a transfer of a mortgage to another property; the termination of the mortgage agreement; making a court decision to change the owner of the property or division of the mortgage property between several owners. The last one was

amortization as total cancellation of a mortgage in the court order according to the degree of wearing of the mortgage object at the request of a debtor after 50 years and more in the absence of a creditor's property claims.

Key concepts: mortgage, creditor, debtor, Land registers, conditions of acquiring and termination of a mortgage, cancellation of a mortgage, property claims of a creditor.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-103-109

Вступ

Одним із вагомих аспектів удосконалення українського цивільного права є вивчення історико-правового досвіду існування та реалізації цивільних правовідносин у міжвоєнний період, коли після зміни архаїчного суспільно-політичного ладу в Європі утворилися молоді незалежні держави, серед яких повстала і Польща, до якої входили й українські землі – Східна Галичина і Західна Волинь. Здійснюючи реформу в системі законодавства, міжвоєнна польська влада тривалий час застосовувала нормативно-правові акти попередньої держави, зокрема у сфері іпотечних правовідносин, а саме: Австрійський цивільний кодекс 1811 р., Універсальний закон про ґрунтові книги та іпотечну інструкцію 1871 р., поряд із прийнятими у міжвоєнний період польськими нормативно-правовими актами, як-от: Цивільний процесуальний кодекс Польщі 1934 р., закон Польщі про судове виконавче провадження 1932 р., закон Польщі про пільги при встановленні процентної ставки і термінів виплати іпотеки 1933 р., закон Польщі про укладення нових іпотечних книг 1925 р., тощо. Так, вбачаємо необхідність системного аналізу функціонування іпотечних відносин на вказаних західноукраїнських землях у складі Польщі, враховуючи існування різних правових систем у сфері іпотечних правовідносин на новому етапі їх розвитку.

Важливі наукові здобутки у цій сфері здійснили українські, польські та австрійські науковці кінця XIX – початку XX століття, як-от: С. Дністрянський (автор низки праць із австрійського та польського цивільного права, серед яких немало уваги присвячено речовому праву), М. Топольницький (здійснював дослідження зобов'язальних правовідносин за польським законодавством міжвоєнного періоду), Ф. Золл (автор праць із речового, авторського права, особливу увагу приділяв аналізу австрійського цивільного права, був одним з основних розробників цивільного законодавства Польщі, зокрема Зобов'язального кодексу Польщі 1933 р., Торгового кодексу Польщі 1934 р. тощо), Е. Тілл (здійснював дослідження договірних правовідносин у сфері придбання,

застави чи оренди нерухомості), В.-Л. Врублевський (характеризував особливості укладення та ведення ґрунтових книг у Австрії та Польщі), а також сучасні дослідники цивільно-правових відносин у їх історико-правовому аспекті, такі як: Б. Й. Тищик (автор праці з історії Польщі, де висвітлює й цивільне законодавство у міжвоєнний період зокрема), І. Й. Бойко (подає характеристику цивільних правовідносин на західноукраїнських землях у складі Австрії), Є. О. Харитонов (висвітлює основні положення концепту приватного права на основі історико-правового досвіду цивільного законодавства країн Європи), Д. Малец (характеризує загальні принципи існування іпотечних відносин Польщі в контексті їх становлення і розвитку) та ін.

Мета статті – на основі історико-правової бази реалізації іпотечних правовідносин та територіях Східної Галичини та Західної Волині у складі Польщі (1918–1939 рр.) проаналізувати динамічні процеси їх розвитку в нових історичних умовах у міжвоєнний період.

Поняття та предмет іпотеки

Термін «іпотека» на територіях Східної Галичини і Західної Волині, де після розпаду Австро-Угорщини продовжували діяти й австрійські нормативно-правові акти (Австрійський цивільний кодекс 1811 року зі змінами та доповненнями 1911, 1915, 1916 років у сфері іпотечних відносин, австрійський закон про ґрунтові книги 1871 року), і нормативно-правові, прийняті законодавчим органом II Речі Посполитої (Цивільний процесуальний кодекс Польщі 1932, закон про судове виконавче провадження 1932 р.), мав кілька значень. По-перше, поняття іпотеки ототожнювали з поняттям «ґрунтових книг» (запроваджувалися у кожній адміністративно-територіальній одиниці для реєстрації земельних ділянок та їх власників, а також будь-яких правочинів, пов'язаних з орендою, продажем ділянки, виплатою боргу за рахунок ділянки, зміною власника тощо) [1, с. 11–15]. По-друге, іпотекою вважалася нерухомість, яка могла була предметом застави. По-третє, іпотека означала саме право застави нерухо-

мого майна або інших прав, указаних у ґрунтових книгах. Якщо предметом застави була рухома річ, то така застава називалася речовою, а якщо нерухомість – це була ґрунтова застава, або іпотечна [2, с. 89–91].

Змістом права застави слугувало право відшкодування предмету застави шляхом його продажу. Однак відшкодування могло здійснюватися й іншим способом [3, с. 338], наприклад, отримання права на управління нерухомістю та отримання прибутку.

Предметом застави могла бути будь-яка річ, яка знаходилася в цивільному обороті. Відповідно до норм австрійського права предметом іпотеки могла бути не лише нерухомість, а й рухоме майно. Так, і майно власника могло бути предметом цивільного обороту, однак, предметом іпотеки не могло бути спадкове майно в повному обсязі, а лише його частина.

Ґрунтові або іпотечні книги за нормами австрійського іпотечного закону містили записи щодо реального майна, а не персональних власників. Так, окремі записи містилися щодо кожної одиниці нерухомості із зазначенням власника, а не навпаки. Ґрунтовий обсяг, визначений за волевиявленням власника, був окремим іпотечним записом [4, с. 30, 48–50].

Характерною рисою іпотеки на нерухоме майно була його неподільність. Так, за наявності двох або більше власників однієї нерухомості отримати іпотеку можна було лише за згоди усіх власників. Однак одноосібний власник міг виділити частку своєї нерухомості, на яку встановлювалася іпотека.

Виходячи з природи виникнення речових прав, наближених за своїм змістом до права власності рухомих речей, які підлягали іншому обов'язковому державному реєстру і могли бути предметом іпотеки, належали:

- ґірнична власність, яка підлягала реєстру в так званих «ґірничих книгах», аналогічних ґрунтовим книгам [5, с. 1157–1158, 1168];
- право на видобування нафти та мінералів [6, с. 9–10].

До інших речових прав, на підставі яких можна було отримати іпотеку, належали: право будови, тобто право на володіння чи спадкування наземних чи підземних будівельних об'єктів із їх реєстрацією у ґрунтових книгах; право на використання (оренди) об'єктів нерухомості; інші права, на які поширювалося виконавче провадження (наприклад, право на отримання прибутку від продажу врожаю тощо) [2, с. 115–117].

До предмета іпотеки входила уся власність (тіло), яка належала власнику на підставі цивільно-правових відносин власності.

Набуття іпотеки

Наявність боргу як предмета застави було умовою права застави. Сама заборгованість не створювала права застави, воно виникало лише за наявності двох інших умов, необхідних для набуття речових прав: найменування застави в спосіб набуття. Найменуванням називалася правова причина, яка спонукала до встановлення застави, а способом набуття вважалося взяття на зберігання кредитором заставної нерухомості або здійснення запису до ґрунтової книги чи іншого документа про здійснення заставного правочину.

Способи набуття іпотеки були такими:

- 1) воля власника, яка встановлювалася в договорі, укладеному між кредитором і власником застави (договір іпотеки), або визначалася в заповіті;
- 2) рішення суду про набуття кредитором права на нерухоме майно на підставі запису в ґрунтовій книзі, що змінювало волевиявлення боржника;
- 3) законодавчі норми, які, в окремих випадках, регулювали забезпечення кредитних зобов'язань без необхідності запису в ґрунтові книги.

Щодо права застави нерухомого майна та інших прав, указаних у ґрунтових книгах, безумовним способом набуття права застави була наявність самого запису. Так, набуття, обмеження, зміна чи припинення записів у ґрунтових книгах могла здійснюватися лише шляхом внесення до них іншого. Без дотримання такої вимоги суб'єкт права власності не міг бути зміненним. Навіть у разі фактичної сплати боргу відносини іпотеки вважалися припиненими лише після відповідного запису до ґрунтової книги [7, с. 7–8].

Кредитор, який надавав іпотечний кредит в обов'язковому порядку перевіряв чи пропонується заставна власність не знаходилася в іншому правовому стані (не перебувала в іншій заставі, не належала іншому власнику тощо).

Умови іпотечного запису

Іпотечний запис у ґрунтову книгу міг бути внесений тоді, коли майбутній боржник був вказаний у ґрунтовій книзі як власник нерухомості чи іншого майна, яке призначалося під іпотеку, або обидва записи і про іпотеку і про право власності здійснювалися одночасно. Виняток становила застава суспільної власності, яка здійснювалася згідно з чинним законодавством, коли мала місце норма, коли боржник не був власником відповідної нерухомості, а був чиновником, який здійснював іпотечні правочини від імені держави [8, с. 40–41].

Внесення іпотечного запису чи внесення змін у наявний, могло здійснюватися на підставі правочинів, підтверджених нотаріально завіреними юридичними документами, наприклад, договір купівлі-продажу, договір дарування тощо. Такий документ не мав містити виправлень, підкреслень чи інших вад, з яких неоднозначно міг трактуватися його зміст. Якщо документ складався з кількох аркушів, то вони зшивалися для унеможливлення їх зміни чи вилучення [4, с. 58–61].

Оскільки іпотечний запис (чи внесення змін до нього) виникав внаслідок встановлення приватно-правних відносин, він повинен був відповідати таким вимогам, а саме:

1) підписи суб'єктів правовідносин потребували нотаріального, судового підтвердження чи посвідчення підпису в органах державної влади;

2) достатньо було підтвердження підпису особи, яка отримувала іпотечний кредит і здійснювала заставу своєї нерухомості, тобто боржника, а підтвердження підпису кредитора не було обов'язковим;

3) документ, на підставі якого здійснювався запис у ґрунтові книги повинен був містити детальний опис нерухомості чи прав, із врегулювання яких здійснювався запис;

4) згода особи, яка отримувала іпотечний кредит. Якщо згода надавалася поза межами держави, вони повинна була затверджуватися у польському консульстві;

5) якщо іпотечний кредит отримувався через представника, то представницька довіреність мала б укладатися не раніше як за рік до укладення угоди.

Правочини у сфері іпотеки вважалися правомірними лише після внесення відповідного запису у ґрунтових книгах. Одного лише договору про іпотеку було замало для юридичного його закріплення. Така норма була зумовлена тим, що на території Східної Галичини та Західної Волині діяла так звана німецька система ведення ґрунтових книг, за якою з моменту запису до ґрунтової книги правочини набували правового характеру. Однак у міжвоєнний період на зазначених теренах існувала велика розбіжність між фактичним станом володіння власністю та юридичним оформленням правочинів у ґрунтових книгах. Це було зумовлено і правовою необізнаністю населення, і високими тарифами сплати адміністративних, нотаріальних та судових послуг за укладення угод й іпотечних угод, й угод про зміну власника нерухомості. Це зумовлювало спекуляцію земельними ділянками – усунення неформальних набувачів, які укладали лише угоди купівлі-продажу

чи іпотеки з власниками і не зазначали це у ґрунтових книгах [9, с. 29–30].

Основні права та обов'язки сторін після встановлення іпотеки

Головним обов'язком боржника було надання предмету застави в належному стані. Якщо вартість предмету застави зменшилася протягом строку договору іпотеки з вини боржника, то кредитор міг вимагати змінити предмет застави [10, с. 45–47]. Наприклад, при веденні збиткового господарства (підприємницької діяльності), залишення нерухомості у бездоглядному стані, тощо. У вказаних випадках кредитор мав право відшкодування або повернення предмету застави у попередній стан. Якщо зменшення вартості заставного майна виникло не з вини боржника, то право на відшкодування кредитор не отримував. Наприклад, боржник не був зобов'язаний відбудовувати будинок, що був предметом застави, знищений внаслідок пожежі чи стихійного лиха.

Кредитор мав право вимагати новий предмет застави після встановлення іпотеки, якщо предмет застави виявився менш вартісним, ніж виплачена сума іпотечного кредиту.

Кредитор міг вимагати від боржника виплатити іпотечний кредит раніше встановленого строку у разі зменшення вартості предмету застави з вини боржника. Зменшення вартості предмету застави внаслідок зміни державних соціально-економічних умов не передбачало скорочення строків повернення іпотечного кредиту – ст. 6 закону Польщі про зменшення відсотків і термінів виплати іпотечних кредитів від 29.03.1933) [11].

Щодо прав боржника, то важливим елементом захисту його як власника заставного майна було отримання плодів та доходів з майна, яке знаходилося під іпотекою. Додаткова угода, яка передбачала отримання прибутку кредитором вважалася нікчемною. Також поряд з існуванням іпотеки власник володів правом продажу іпотечної нерухомості та отримання нової іпотеки. Додаткові угоди про неможливість отримання нової іпотеки чи заборона кредитором продажу нерухомості також вважалися нікчемними.

Заборона продажу чи застави під іпотеку зобов'язувала лише суб'єктів цих правочинів, а не третіх осіб.

Можливість продажу іпотечного майна, де було встановлене право власника на поділ нерухомої власності без врахування умов іпотеки, вважалася неправомірною умовою, однак, якщо такий поділ мав місце, то права кредитора поширювалися на усі поділені частки.

Кредитор мав право першочергового викупу іпотечної власності, якщо боржник не мав коштів погасити борг і погоджувався на укладення договору купівлі-продажу.

Якщо визначена у договорі ціна іпотечного кредиту не задовольняла усіх кредиторів, законодавчі норми встановлювали порядок задоволення їх претензій шляхом встановлення черговості виплат. Так, державна іпотека підлягала першочерговій виплаті, ніж інші, відповідно до встановленого розміру квот та сум.

Сумісна іпотека

Сумісна іпотека була правом застави, яке розповсюджувалося на два чи більше предметів іпотеки чи кредиторів. Кредитор у випадку сумісної іпотеки мав право вимоги виплати цілого боргу відповідно до вкладеної частки у кожну з частин іпотеки [1, с. 38].

Запис сумісної іпотеки здійснювався добровільно тоді, коли один або кілька боржників під заставу кількох одиниць нерухомого майна встановлювали один іпотечний кредит. Звичайна іпотека перетворювалася на сумісну в разі поділу кредитної власності на кілька частин без згоди кредитора, а також внаслідок зміни правового статусу заставної власності – наявність кількох власників (наприклад, внаслідок вступу в силу заповіту, де спадкодавець поділив іпотечну спадщину між кількома спадкоємцями).

Припинення іпотеки

Припинення іпотеки здійснювалося із припиненням права застави (повернення боргу), або з настанням інших обставин, які були причиною припинення правовідносин застави. До таких обставин належали:

1. Знищення чи анулювання предмету застави. Так, внаслідок руйнування будинку, іпотека продовжувалася лише щодо земельної ділянки і автоматично продовжувалася на новозбудований на ній будинок.

2. Інтабуляція – відмова від права застави, тобто перенесення іпотеки на іншу власність.

3. Закінчення строку іпотечного договору. За нормами § 1483 Австрійського цивільного кодексу іпотека була чинна доти, доки вимоги кредитора не були задоволені згідно з умовами договору іпотеки. Однак іпотечні відносини не могли бути припинені стосовно майна (предмету застави), однак могли бути припинені відносно боржника (у разі існування кількох спільних сумісних власників). Власник, який виконав усі вимоги іпотечного договору та виплатив усю суму іпотечного кредиту мав право вима-

гати зафіксувати факт припинення іпотеки у ґрунтових книгах. Якщо кредитор не погоджувався із вказаною вимогою боржника останній мав право звернутися до суду для винесення рішення внести відповідний запис у ґрунтові книги для припинення іпотечних правовідносин [12, с. 222–224].

4. Винесення судового рішення про зміну власника майна або поділу іпотечної власності між кількома власниками.

5. У випадку експропріації (позбавлення власності) боржника припиняли свою дію і відносини іпотеки, а останньому виплачувалися встановлені судом кошти по відшкодуванню. Виплату здійснював новий власник майна, яким міг бути і кредитор [10, с. 39–41].

6. У випадку амортизації (зношення власності). Якщо від початку відносин іпотеки пройшло понад 50 років, а кредиторів, їх нащадків чи правонаступників неможливо знайти, і вони протягом вказаного періоду часу не отримували іпотечних виплат і не вимагали відшкодування, власник іпотеки (боржник) мав право вимагати в судовому порядку винесення рішення про амортизацію іпотечної власності. Перед винесенням рішення суд повідомляв потенційних кредиторів про їх право на отримання відшкодування. В окремих випадках суд сам міг встановити осіб, які мали б отримати відшкодування за вказану іпотеку. Якщо претензій з боку останніх не виникало, то відбувалося винесення судом рішення про амортизацію іпотеки на вимогу боржника [1, с. 55–57].

7. У випадку смерті боржника. Якщо іпотечний договір був чинний лише протягом життя боржника, то його дія припинялася з оприлюдненням свідоцтва про смерть або визнання особи померлою в судовому порядку.

Висновки

З огляду на викладене, доцільно зазначити, що польські законодавці міжвоєнного періоду не виділяли іпотечні правовідносини в окрему підгалузь цивільного права, і особливому їх регулюванню не приділяли великого значення. Неупорядкованість законодавства на територіях Східної Галичини та Західної Волині, що полягало у відсутності єдиного реєстру ґрунтових книг та відповідальності сторін за невиконання вимог закону в разі відсутності в них іпотечного запису. Притаманною рисою, яка теж гальмувала повноцінне врегулювання іпотечних правовідносин була й відсутність єдиного значення поняття іпотека. Однак тогочасне законодавство доволі детально визначало особливості предмету іпотеки, його розміри, права та обов'язки сторін,

забороняло кредиторів отримувати плоди і доходи з предмету іпотеки, можливість зміни суб'єктів договору іпотеки та встановлення спільної іпотеки, умови її припинення.

Список використаних джерел

1. Zoll Fryderyk. *Austryjackie prawo hipoteczne*. Kraków: Nakładem Biblioteki słuchaczy prawa UJ, 1913. 178. IV s.
2. Zoll Fryderyk. *Prawo prywatne w zarysie. Przedstawione na podstawie ustaw austriackich*. Kraków: Nakładem J. Czernecki, 1921. XIX. 303 s.
3. Kodeks postępowania cywilnego. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 listopada 1930 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej*. № 85, poz. 651. Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1930. S. 115–258.
4. *Ustawy o księgach publicznych. Opracował Dr. Władysław Leopold Jaworski. Tom I. Powzezchna ustawa o księgach gruntowych i insrtukcja hipoteczna*. Kraków: Księgarnia Leona Frommera, 1926. 226 s.
5. *Prawo górnicze*. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Dz.U. 1930 nr 85 poz. 654. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc>
6. *Uzupełnienie do Rządowego projektu normalizacji ustawy naftowej. Ustawa o ułatwieniach w poszukiwaniu i wydobywaniu mineralów bitumicznych*. Boryslaw: Nakładem F. Haluch. Druk. Tow. Szkoły Ludowej w Boryslawiu, 1932. 2. 22 s.
7. Gwiazdomorski Jan. *Nowoczesne sposoby zabezpieczenia kredytu własności jako prawo zabezpieczające*. Kraków: Drukarnia «Orbis», 1932. 16 s.
8. *O uregulowaniu ciężarów i wierzytelności, ciążących na przymusowo wykupionych nieruchomościach ziemskich*. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1927 r. Dz. U. 1928 nr 3 poz. 22. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc>
9. Malec Dorota. *Prawo prywatne*. URL: II RP <https://docplayer.pl/1291606-Prawo-prywatne-ii-rp.html>
10. Zoll Fryderyk. *Prawo cywilne. Prawa zastawnicze według źródeł prawa obowiązującego w Malopolsce i Ziemi Cieszyńskiej przy współdziale Stefana Kosińskiego i Tomasza Soltysika*. Wyd 3. Kraków: Księgarnia Powrszechna. Drukarnia Przemysłowa. VIII, 88 s.
11. *Ustawa o ulgach w zakresie oprocentowania i terminów spłaty wierzytelności hipotecznych z dnia 29 marca 1933 roku*. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc>
12. *Kodeks cywilny obowiązujący w Malopolsce i na Śląsku Cieszyńskim oraz ustawy dodatkowe*. Lwów: Ewer. 1936. 384 s.

References

1. Zoll, F. (1913) *Austryjackie prawo hipoteczne*: [Austrian hypothetical law]. Krakow: Library of listeners of law [in Pol.].
2. Zoll, F. (1921) *Prawo prywatne w zarysie. Przedstawione na podstawie ustaw austriackich*. [Private law in description. Presents according to the Austrian law]. Krakow: Chernetsky Publishing [in Pol.].
3. *Kodeks postępowania cywilnego. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 listopada 1930 r.* [Civil procedural code. Prescript of President of Poland. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej*. № 85, poz. 651.]. Warsaw: State Publishing [in Pol.].
4. *Ustawy o księgach publicznych. Opracował Dr. Władysław Leopold Jaworski. Tom I. Powzezchna ustawa o księgach gruntowych i insrtukcja hipoteczna*. (1926) [Acts of public books. Prepared by Dr. Władysław Leopold Jaworski. Vol. I. The general law of land and mortgage books. Krakow: Bookstore of Leon Frommer [in Pol.].
5. *Prawo górnicze*. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. [Mining law. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 listopada 1930 r.]. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc> [in Pol.].
6. *Uzupełnienie do Rządowego projektu normalizacji ustawy naftowej. Ustawa o ułatwieniach w poszukiwaniu i wydobywaniu mineralów bitumicznych*. (1932) [Supplement to the Government draft standardization of the Oil Act. The Act on Vulnerabilities in Search and Mining of Bituminous Minerals]. Boryslaw: Tow. People's School in Boryslaw [in Pol.].
7. Gwiazdomorski, J. *Nowoczesne sposoby zabezpieczenia kredytu własności jako prawo zabezpieczające* (1932). [Modern ways of securing the loan of property as a security law]. Krakow: Orbis [in Pol.].
8. *O uregulowaniu ciężarów i wierzytelności, ciążących na przymusowo wykupionych nieruchomościach ziemskich*. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1927 r. [The settlement of burdens and debts that are imposed on compulsory purchased land properties z dnia 28 grudnia 1927 r.]. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc> [in Pol.].
9. Malec, D. *Prawo prywatne*. [Private law]. Retrieved from <https://docplayer.pl/1291606-Prawo-prywatne-ii-rp.html> [in Pol.].

10. Zoll, F. Prawo cywilne. Prawa zastawnicze według źródeł prawa obowiązującego w Malopolsce i Ziemi Cieszyńskiej przy współdziale Stefana Kosińskiego i Tomasza Soltysika. (1932) [Civil law. Lawyer's rights according to the laws of Malopolska and Ziemia Szyszzyńska with the participation of Stefan Kosinski and Tomasz Soltysik] Krakow: Universal Bookstore. Industrial Printing [in Pol.].
11. Ustawa o ulgach w zakresie oprocentowania i terminów spłaty wierzytelności hipotecznych z dnia 29 marca 1933 roku [The Act on Tax Reductions in Interest Rates and Deadlines for Mortgage Debt Collection z dnia 29 marca 1933 roku]. Retrieved from URL <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc> [in Pol.].
12. Kodeks cywilny obowiązujący w Malopolsce i na Śląsku Cieszyńskim oraz ustawy dodatkowe (1936). [The Civil Code in force in Malopolska and in Cieszyn Silesia and additional acts]. Lwow: Ewer [in Pol.].

*Стаття: надійшла до редакції 29.03.2019
прийнята до друку 20.05.2019*

*The article: is received 29.03.2019
is accepted 20.05.2019*

Розділ 5

Рецензії

Chapter 5

Reviews

Захаров Василь Павлович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: zakharovvp1706@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7099-6734

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ ЄМЕЦЯ О. М.
«ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ»**

Анотація. Запропоновано рецензію на опубліковану в 2019 році монографію Ємеця О. М. «Захист суспільної моралі від злочинних посягань». Передаючи основний зміст цієї наукової праці, він висловлює своє бачення щодо неї та порушеної в ній проблеми, а також оприлюднює свої думки і пропозиції.

Загалом, на думку рецензента, монографія Ємеця О. М. є корисною для всіх категорій осіб, які беруть участь у захисті суспільної моралі від злочинних посягань, а також приділяють увагу вивченню питань, пов'язаних із цим. Він, зокрема, зазначає, що рецензованій науковій роботі властива новизна, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та практичними аспектами захисту суспільної моралі від злочинних посягань. Комплексний підхід, застосований у монографії, сприяє формуванню у читача перспективного бачення шляхів вирішення складних проблем, які мають довге історичне коріння, проте, на жаль, і сьогодні негативно впливають на різні сфери нашого життя.

Ключові поняття: суспільна мораль, злочинні посягання, реабілітаційна допомога, проституція, порнографія, непристойність.

Zakharov Vasil,

Doctor of Law, Professor
of the Department of Operative-Search Activity,
Lviv State University of the Internal Affairs
e-mail: zakharovvp1706@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7099-6734

**REVIEW
ON THE MONOGRAPH YEMETS O. M.
«PROTECTION OF PUBLIC MORALITY
FROM CRIMINAL ENCROACHMENTS»**

Abstract. The author offers a review on the monograph by Yemets O. M. «Protection of public morality from criminal encroachment», which was published in 2019. Analyzing the main content of this scientific work, he expresses his own vision of the problems raised in the research, and expresses his thoughts and proposals.

In general, according to the reviewer's point of view, the monograph of Yemets O. M. is useful for all categories of individuals involved in protecting public moral from criminal encroachments, and paying attention to studying related issues. In particular, he notes that the reviewed scientific work is characterized by novelty, which indicates the author's deep knowledge of the theoretical and practical aspects of protecting public morality from criminal encroachment. The comprehensive approach applied in the monograph contributes to the formation of a perspective on how to solve complex problems that have long historical roots, but unfortunately, even today, adversely affect the various spheres of our life.

Key concepts: public morality, criminal encroachment, rehabilitation aid, prostitution, pornography, obscenity.

У 2019 році опубліковано монографію кандидата юридичних наук Ємеця О. М. «Захист суспільної моралі від злочинних посягань», ознайомлення зі змістом який дає змогу висловити своє бачення щодо цієї наукової праці та проблеми, а також оприлюднених автором думок і пропозицій.

При обрані теми наукового дослідження важливо правильно визначити проблему, яка має бути актуальною в сьогоденних умовах. Водночас значна увага приділяється вивченню стану її теоретичної розробленості, зокрема аналізу результатів проведених досліджень в обраній сфері. Одночасно з оглядом досліджуваних питань також встановлюються такі, що не були вивчені або вивчені, але недостатньо, або якщо результати досліджень застаріли та не повною мірою відповідають теперішнім реаліям. Не є винятком і проблема захисту суспільної моралі, різні вияви якої були об'єктом наукових досліджень, проте, враховуючи її багатосторонність, автором справедливо обґрунтовується необхідність продовження наукових розробок певних аспектів цієї актуальної і зараз проблеми.

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти моральності передбачається дванадцятим розділом Кримінального кодексу України. Особливу небезпеку становлять правопорушення, пов'язані з сексуальною експлуатацією людини. Це злочини, передбачені статтями 301 (ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва), 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією). Проведений аналіз статистичної звітності дає можливість відзначити, що кількість учинених злочинів проти моральності вимірюється сотнями щороку. Такі ганебні діяння здійснюють руйнівний вплив на мораль у суспільстві.

Актуальність обраної теми підтверджується тим, що небезпека таких злочинів полягає не тільки в руйнуванні моральності людини, а й в нанесенні значної та інколи не виправної шкоди і фізичному, і психічному здоров'ю людей, яких втягують у сферу надання сексуальних послуг. Це відображається на їх майбутньому, насамперед сімейному житті. Крім того, завдається нищівний удар по генофонду нації. Подібні злочини виявляються постійно в нашій державі, що вказує на актуальність питання щодо протидії цьому злу.

Світ сьогодні доволі швидко змінюється, що суттєво впливає на сучасні погляди людей

щодо моралі та моральності. Такий вплив може бути і логічно обґрунтованим та позитивним, і негативним, який необхідно максимально зменшувати та по можливості нейтралізувати. Встановлено, що захист моралі та моральності здійснюється й у формі державного, й недержавного контролю, а залежно від рівня проведення відповідних заходів автором умовно поділяється на стратегічний і тактичний. Крім того, вказується, що діяльність, пов'язана зі захистом моралі та моральності може мати міжнародний, національний або місцевий характер.

Держава в особі уповноважених органів здійснює захист своїх громадян від протиправної діяльності. Ефективність правоохоронної роботи залежить від використання результатів наукових досліджень сучасних проблем, пов'язаних із протидією злочинності. Нинішні реалії протидії злочинності обумовлюють важливість нового погляду на роботу правоохоронних органів у протидії злочинності, а також обґрунтовують актуальність подальшого уточнення і доповнення традиційних рішень новими. Наявна практика засвідчує, що протидія злочинності може бути ефективною лише за умови подальшого вдосконалення існуючих відповідних методик попередження, виявлення, документування та розслідування злочинів з урахуванням основоположних і новітніх надбань, досягнень та розробок і вітчизняних, і закордонних учених.

Особлива увага в науковій праці приділяється дискусії щодо доцільності скасування відповідальності за проституцію та необхідності правового регулювання подібної діяльності як підприємницької. Розглянувши різні аргументи прихильників та противників такої ідеї, а також враховуючи результати дослідження стану справ у нас та досвіду інших країн, обґрунтовується висновок про те, що реалізація подібних пропозицій у сучасних умовах призведе до вельми згубних наслідків та не вирішить проблему, а лише спричинить її загострення та збільшення масштабів, адже за легальною проституцією приховуватиметься злочинна діяльність, пов'язана з нею.

Автором логічно доводиться, що криміналізація в Україні вказаних дій кореспондується з міжнародно-правовими зобов'язаннями, взятими державою на себе у зв'язку з приєднанням до таких важливих міжнародно-правових актів, як Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та

торгівлі ними (1923 рік), Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (1949 рік), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік), Конвенція ООН про права дитини (1989 рік), Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 рік), Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2000 рік), Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (2001 рік), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2012 рік).

Дослідивши ситуацію у різних країнах Європи автор зауважує, що там відношення до проституції не є однаковим. Вона сприймається в деяких державах як цілком легальна підприємницька діяльність із надання певних послуг сексуального характеру, що регламентується правовими нормами, в інших – може не врегульовуватись, але, водночас, безпосередньо не забороняється, а в третіх – за зайняття нею передбачається юридична відповідальність. У США питання легалізації проституції та пов'язаної з нею діяльності відноситься до компетенції штатів, причому сьогодні такий вид заробітку є забороненим у кожному з них, за виключенням Невади. Проте і там легалізація проституції та утримання публічних будинків ще не означає вседозволеність, місцевим законодавством встановлюються суворі обмеження у цій сфері. Встановлено, що у США та Європі розуміння порнографії не є абсолютно рівнозначним. Так, у США розрізняються поняття порнографії (*pornography*) і непристойності (*obscene*), критерії якої встановлені Верховним судом, чого у нас немає. Перша дозволяється згідно з рішенням того ж самого Суду, але якщо порнографічні предмети не нав'язуються, а також не є доступними для дітей. Лише за виробництво, розповсюдження, перегляд, володіння порнографічними матеріалами за участю дітей до 16 років, а також розповсюдження серед дітей будь-яких сексуально направлених матеріалів передбачається відповідальність місцевим та федеральним законодавством. В Європі питання про допустимість та правовий статус виготовлення та розповсюдження порнографічних предметів вирішується кожною країною індивідуально.

Основним Законом України є Конституція, до якої включаються норми, що закріплюють ґрунтовні засади державності та пра-

вовідносин, зокрема пов'язаних із захистом суспільної моралі та моральності, проте їх імплементація забезпечується переважно завдяки ухваленню інших законів. До таких, насамперед, відноситься Закон України «Про захист суспільної моралі». Дослідивши його чинну редакцію автор справедливо відзначає, що сфера його застосування лише частково відповідає назві, бо здебільшого направлена на обмеження виробництва й обігу продукції порнографічного, еротичного і сексуального характеру. З іншого боку, як він вказує, в ньому не відображається протидія аморальним явищам, пов'язаним з наданням сексуальних послуг та організацією безладних статевих відносин. Не простежується зв'язок із відповідальністю за вчинення таких злочинів проти моральності, як створення та утримання місць розпусти, звідництво для розпусти, сутенерство, а також втягнення особи в заняття проституцією. Враховуючи це, в науковій роботі викладені пропозиції щодо змін до чинного законодавства України, які потребують наукової та фахової дискусії з подальшим направленням на розгляд до парламенту.

Зауважуючи, що проблема захисту суспільної моралі є не індивідуальною, а загальносоціальною, автор обґрунтовано вказує, що для її вирішення необхідно проводити комплекс узгоджених системних заходів, які передбачали б не лише використання кримінально-репресивних методів, але й надання реабілітаційної та іншої допомоги особам, втягнутим у сферу надання сексуальних послуг. Важливо, щоб це відображалось у законі, який за назвою має захищати суспільну мораль.

У науковій роботі відзначаються урядові програми різних років, направлені на протидію торгівлі людьми, які також охоплюють певні аспекти захисту суспільної моралі та моральності. З іншого боку, вказується на те, що у Державній соціальній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2020 року прямо про проблему захисту суспільної моралі та моральності не йдеться. Крім того, спеціалізованої програми з вирішення цієї проблеми, незважаючи на її актуальність, Уряд так і не прийняв. З огляду на це автор обґрунтовано пропонує розглянути можливість затвердження Кабінетом Міністрів України Державної соціальної програми захисту суспільної моралі та моральності на період до 2024 року, підготовлений проект якої оприлюднюється для широкого громадського обговорення. Метою Програми визначається запобігання правопорушенням проти суспільної моралі

та моральності, підвищення ефективності роботи зі встановлення винних у їх вчиненні осіб та притягнення їх до передбаченої чинним законодавством відповідальності, а також реабілітація осіб, задіяних до надання сексуальних послуг при вчиненні таких правопорушень, особливо дітей.

Підсумовуючи, слід зазначити, що опублікована монографія Ємеця О. М. є корисною для низки категорій осіб, які беруть участь у захисті суспільної моралі від злочинних посягань, а також приділяють увагу вивченню

питань, пов'язаних із цим. Рецензований науковій роботі властива новизна, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та практичними аспектами захисту суспільної моралі від злочинних посягань. Комплексний підхід, застосований ним, сприятиме формуванню у читача перспективного бачення шляхів вирішення складних проблем, які мають довге історичне коріння, проте, на жаль, і нині негативно впливають на різні сфери нашого життя.

*Стаття: надійшла до редакції 10.06.2019
прийнята до друку 20.06.2019*

*The article: is received 10.06.2019
is accepted 20.06.2019*

**ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»**

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десяткової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (**JEL Classification**; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий e-mail автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять – вісім): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами).

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вона містить новизну і становить інтерес із погляду поданої статті.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут потрібно виокремити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Меті та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора* (співавторів): повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Здобувачі освітніх ступенів не можуть публікувати свої наукові статті у Журналі навіть у співавторстві з науковим керівником. Здобувачі освітньо-наукового ступеня (аспіранти, ад'юнкти) можуть публікувати наукові статті тільки у співавторстві з науковим керівником.

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті Львівського державного університету внутрішніх справ (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають вимогам МОН (ДАК) України, міжнародних індекс-баз і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити:

Код ЄДРПОУ 08571995

р/р 31255262200729

Банк – Державна казначейська служба України

МФО 820172

ПІН 085719913041

свідоцтво платника ПДВ № 17864231

Призначення платежу: за публікацію у Журналі «Соціально-правові студії».

Контакти:

- ✓ пошта для листування – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ головний редактор – доктор юридичних наук, професор
Балинська Ольга Михайлівна
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ заступник головного редактора – доктор економічних наук, доцент
Ревак Ірина Олександрівна
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ відповідальний секретар – кандидат технічних наук, доцент
Огірко Ольга Ігорівна
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ відділ організації наукової роботи: vngr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ редакційно-видавничий відділ: publlaw@ukr.net.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
«SOCIAL & LEGAL STUDIOS»**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine «Social legal studios» (hereinafter – the Magazine) **directly or by e-mail**.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated 15 January 2003 No. 7-05/1 «On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine», namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. **Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.**

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

Everything that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five – eight): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian).

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*), conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

4.6. Introduction includes:

- the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);
- the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);
- the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

- *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);
- *Ph.D. external recommendation* of the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;
- *payment receipt of publication* (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board).

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

Applicants of educational degrees cannot publish their scientific articles in the Journal, even in the co-authorship with a scientific leader. Applicants of educational-scientific degree (post-graduate students and adjuncts) can publish scientific articles only in the co-authorship with a scientific leader.

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The printed copy of the Journal is sent via the «Nova Poshta» at the expense of the payee.

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University:

Code of the USREOU 08571995

p/r 31255262200729

Bank – State Treasury of Ukraine

MFO 820172

INN 085719913041

Certificate of VAT payer № 17864231

Purpose of payment: for publication in the Journal «Social Legal Studios».

Contacts:

- ✓ Mail for correspondence – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ Chief Editor – Doctor of Law, Professor
Balynska Olha Mykhailivna
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ Deputy Editor-in-Chief – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Revak Iryna
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ Executive secretary – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
Ohirko Olha
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ Department of the organization of scientific work: vonr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ Editorial and publishing department: publlaw@ukr.net.

Structure of the article (sample):

UDC ____
 JEL Classification: _____

In Ukrainian:
Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

In English:
Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Introduction
1. Title of the section
2. Title of the section
3. Title of the section
Conclusions

References (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

Розділ 1

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

Рабінович С. П., Бесага І. В.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ВЕРНЕРА МАЙХОФЕРА
ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ В РАДЯНСЬКОМУ ПРАВознавстві 8

Савенко В. В.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС 16

Цільмак О. М.

ЕТАЛОННИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ СЛІДЧОГО 22

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Бондаренко В. А., Єсімов С. С.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА
В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 28

Ковалів М. В., Яремко В. Я., Кузьо Л. І.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 37

Пайда Ю. Ю., Бедь Н. М.

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ БАНДИТИЗМУ 43

Луцький Т. М.

ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ 50

Туз Н. Д.

ТАКТИЧНІ МЕТОДИ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКІ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ (ЗА СКАНДИНАВСЬКОЮ МОДЕЛЛЮ
ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ) 58

Щур Б. В., Косаняк С. С.

НАСЛІДКИ, ВИРАЖЕНІ У МАТЕРІАЛЬНІЙ ТА МОРАЛЬНІЙ ШКОДІ,
ЗАПОДІЯНІЙ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ,
ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ, ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ 65

Розділ 3

БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Благута Р. І., Долинська М. С., Туркот О. А.

ПРОБЛЕМАТИКА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ 73

Бутинська Р. Я.

ОХОРОНА ПРАЦІ ЯК ФУНКЦІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА 82

Сорока Р. С.

ФІСКАЛЬНА РОЛЬ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ
У СИСТЕМІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ 88

Розділ 4
ІСТОРИКО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Захарчин Н. Г.

ЗАКОНОДАВЧО-АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
КОЛЕКТИВНИХ ІМІН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ В 30-Х РР. ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОГО ПОВІТУ) 97

Онишко О. Б.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІПОТЕКУ НА ТЕРИТОРІЯХ
СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ (1919–1939 рр.) 103

Розділ 5
РЕЦЕНЗІЇ

Захаров В. П.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЄМЕЦЯ О. М.
«ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ» 111

ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ
У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ» 115

Contents

Chapter 1

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF LAW

<i>Rabinovych S., Besaha I.</i> PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPT OF WERNER MAIHOFFER AS A SUBJECT OF STUDY IN SOVIET LAW	8
<i>Savenko V.</i> CIVIL SOCIETY IN THE SYSTEM OF MODERN ENVIRONMENT: PHILOSOPHICAL LEGAL DISCUSSION	16
<i>Tsilmak O.</i> STANDARD PSYCHOLOGICAL PROFILE OF THE VOLITIONAL QUALITIES OF THE INVESTIGATOR	22

Chapter 2

PROBLEMS OF JURIDICAL PRACTICE

<i>Bondarenko V., Yesimov S.</i> LEGAL REGULATION OF POLICE ACTIVITIES CONCERNING THE PROMOTION OF RIGHTS AND FREEDOM OF MAN AND CITIZEN IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES	28
<i>Kovaliv M., Yaremko V., Kuzo L.</i> PECULIARITIES OF THE LOCAL AUTHORITIES ACTIVITY IN UKRAINE	37
<i>Paida Yu., Bed N.</i> INITIAL STAGE OF BANDITRY INVESTIGATION	43
<i>Lutskiy T.</i> INCIPIENT MOMENT OF HUMAN LIFE: CRIMINAL LEGAL SIGNIFICANCE	50
<i>Tuz N.</i> TACTICAL METHODS APPLIED BY THE POLICE UNITS DURING MASS EVENTS (UNDER THE SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC ORDER AND SECURITY)	58
<i>Shchur B., Kosaniak S.</i> CONSEQUENCES EXPRESSED IN PECUNIARY AND MORAL DAMAGES CAUSED BY ABUSE OF AUTHORITY BY PERSONS PROVIDING PUBLIC SERVICES, AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS	65

Chapter 3

SECURITY OF BUSINESS ENTITIES

<i>Blahuta R., Dolynska M., Turkot O.</i> THE PROBLEMS OF FORMATION OF THE INSTITUTION OF FARM BANKRUPTCY	73
<i>Butynska R.</i> EMPLOYMENT PROTECTION AS A FUNCTION OF LABOR LAW	82
<i>Soroka R.</i> FISCAL ROLE OF LOCAL TAXES AND DUES IN THE SYSTEM OF LOCAL BUDGET REVENUES OF UKRAINE	88

Chapter 4
HISTORICAL AND LEGAL STUDIOS

Zakharchyn N.

LEGISLATIVE AND ADMINISTRATIVE ENSURING OF THE FUNCTIONING
OF THE COLLECTIVE GMINAS IN THE SECOND RZECZ POSPOLITA IN 1930 S
(USING THE EXAMPLE OF LVIV POVIT) 97

Onyshko O.

PECULIARITIES OF THE MORTGAGE RIGHT REALIZATION IN THE EASTERN GALICIA
AND WESTERN VOLYN AS A PART OF POLAND (1918–1939) 103

Chapter 5
REVIEWS

Zakharov V.

REVIEW ON THE MONOGRAPH YEMETS O. M.
«PROTECTION OF PUBLIC MORALITY FROM CRIMINAL ENCROACHMENTS» 111

REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
«SOCIAL & LEGAL STUDIOS» 119

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 2 (4)

Редагування

Ю. Р. Глиняна

Редагування текстів англійською

І. Ю. Сковронська

Макетування

А. М. Радченко

Друк

І. М. Хоминець

Підписано до друку 08.07.2019 р.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 14,88.

Тираж 100 прим. Зам. № 77-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

С69 **Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал** / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Вип. 2 (4). 128 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.